

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**BASRA VE KÛFE EKOLLERİ ARASINDAKİ DİL İHTİLAFLARININ
ET-TABERÎ'NİN TEFSİRİNE YANSIMASI**

Yüksek Lisans Tezi

SALİH ÇAÇAN

ANKARA-2018

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**BASRA VE KÛFE EKOLLERİ ARASINDAKİ DİL İHTİLÂFLARININ
ET-TABERÎ'NİN TEFSİRİNE YANSIMASI**

Yüksek Lisans Tezi

SALİH ÇAÇAN

Tez Danışmanı

Prof.Dr. Ali DERE

ANKARA-2018

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

Salih ÇAÇAN

**BASRA VE KÛFE EKOLLERİ ARASINDAKİ DİL İHTİLAFLARININ
ET-TABERÎ'NİN TEFSİRİNE YANSIMASI**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Ali DERE

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Ali DERE

.....

Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK

.....

Prof. Dr. Mehmet Akif KOÇ

.....

Tez Sınavı Tarihi : 04.10.2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(..../..../2018)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Salih ÇAÇAN

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	V
ÖNSÖZ	VI
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM: BASRA VE KÛFE EKOLLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	8
1.1. BASRA EKOLÜ.....	9
1.2. KÛFE EKOLÜ	11
2. BÖLÜM: BASRA VE KÛFE EKOLLERİ ARASINDAKİ DİL İHTİLAFLARI VE TABERÎ TEFSİRİNE YANSIMASI.....	16
2.1. BASRA VE KÛFE OKULLARI ARASINDAKİ DİL İHTİLAFLARI	16
2.2. DİL OKULLARI ARASINDAKİ İHTİLAFLARIN TABERÎ TEFSİRİNE YANSIMASI	34
2.2.1. İSİM VE İSİM CÜMLESİ KONUSU	34
2.2.1.1. Mübteda-Haber	34
a. <i>Hadîd: 57/24</i>	34
b. <i>Saf: 61/13</i>	35
2.2.1.2. Zamir	36
a. <i>İhlâs: 112/1</i>	36
b. <i>Enfâl: 8/32</i>	38
c. <i>Meâric: 70 /15,16</i>	39
d. <i>Bakara: 2/85</i>	41
2.2.1.3. Hâl ve Hâl Cümlesi.....	42
a. <i>Bakara: 2/2</i>	42
b. <i>Nisâ: 4/90</i>	43
c. <i>Mü'min: 40/18</i>	44
d. <i>Fussilet: 41/1,2,3</i>	46

<i>e. Ahkâf: 46/12</i>	47
<i>f. Kıyâmet: 75/4</i>	48
2.2.1.4. İsm-i Mevsul.....	49
<i>a. Bakara: 2/10</i>	49
<i>b. Bakara: 2/90</i>	51
<i>c. Kasas: 28/76</i>	54
2.2.1.5. Meful	55
<i>a. Bakara: 2/83</i>	55
<i>b. Ankebût: 29/8</i>	56
<i>c. Sâffât: 37/7</i>	58
<i>d. Fussilet: 41/12</i>	58
2.2.1.6. Te'kid	59
<i>a. Yâsîn: 36 /58</i>	59
<i>b. Mü'min: 40/48</i>	60
2.2.1.7. İstisna ve İstisna Edatları.....	61
<i>a. Nisâ: 4/148</i>	61
<i>b. Neml: 27/10,11</i>	63
<i>c. Neml: 27/65</i>	66
2.2.1.8. Sıfat ve Mevsuf.....	68
<i>a. Câsiye: 45/21</i>	68
<i>b. Bakara: 2/177</i>	70
2.2.1.9. Temyiz	72
<i>a. Mü'min: 40/7</i>	72
2.2.2. FİİL VE FİİL CÜMLESİ	74
2.2.2.1. Muzari Fiilin Merfu/Mansup ve Meczum Olma Durumu	74
<i>a. Bakara: 2/42</i>	74
<i>b. Bakara: 2/114</i>	75

2.2.2.2. Fiil ve Yapısı, Master, İsm-i Fail, İsm-i Meful, Efa'l'u-Tafdil, Mübalağa Kalıpları, Nakıs Fiil, Taaccup Fiil	76
a. Şûrâ: 42/26.....	76
b. Kâf: 50/17.....	77
c. Kalem: 68/5,6.....	78
d. Sâd: 38/3.....	80
e. Vâkıa: 56/8,9.....	80
2.2.2.3. İğra, İsm-i Fiil, İştigal.....	82
a. Nisâ: 4/24.....	82
b. Kamer: 54/49.....	83
2.2.2.4. Fiillerde İlğa	84
a. Fussilet: 41/48.....	84
2.2.3. HARFLER (EDATLAR)	85
2.2.3.1. Cer Harfleri ve Zevaid Harfler	85
a. Bakara: 2/14.....	85
b. A'râf: 7/154.....	87
c. Şûrâ: 42/15.....	88
d. Zümer: 39/75.....	89
e. Ahkâf: 46/33.....	90
2.2.3.2. Kasem ve Kasem Harfleri.....	92
a. Naziât: 79/1.....	92
b. Burûc: 85/1.....	92
2.2.3.3. Şart Edatları, Şart ve Ceza Cümlesi.....	93
a. Nisâ: 4/79.....	93
b. Mü'min: 40/10.....	95
c. Şûrâ: 42/43.....	96
2.2.3.4. Zarflar ve Zarf Edatları	98
a. Zümer: 39/73.....	98

<i>b. Mü'min: 40/16</i>	99
2.2.3.5. Rubbe ve Rubbema.....	101
<i>a.Hicr:15/2</i>	101
SONUÇ	104
KAYNAKÇA	108
ÖZET	113
ABSTRACT	114

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
bkz.	: bakınız
c.	: cilt numarası
çev.	: çeviren
DİA	: Diyanet İşleri Ansiklopedisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
H.z.	: Hazreti
s.	: sayfa numarası
(sav)	: sallâllahu aleyhi ve sellem
sy.	: sayı
thk.	: tahkik eden
b.t.y.	: basım tarihi yok
Yay.	: Yayınları
Tkd.	: Takdim

ÖNSÖZ

Hazırlamış olduğumuz bu çalışmada öncelikle, danışman hocam Prof.Dr.Ali DERE'ye, bu süre zarfında bana verdiği bilgileri, tavsiyeleri ve yönlendirmeleri ile bu çalışmanın ortaya çıkmasına en büyük katkıyı sunan değerli hocam Prof.Dr.M.Akif KOÇ'a, önemli fikirlerini ve desteğini benden esirgemeyip akademik alana beni teşvik eden hocam Prof.Dr.M.Selim SARUHAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca lisansüstü düzeyden başladığım Tefsir anabilim dalı çalışmalarında bana kıymetli bilgiler ve bakış açısı kazandıran Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı'nın değerli hocalarına teşekkür ederim.

Çalışmam süresince tıkanıp mehzularda çok değerli bilgilerine başvurduğum, Arapça tahsilimde üzerimde büyük emekleri olan değerli hocam Seyfettin TUNÇ'a, benden bilgisini ve kaynaklarını paylaşmaktan geri durmayan kıymetli arkadaşım Muhammed DİYARA'ya, bu süreç boyunca vaktimin çoğunu çalışmama harcadığım için beni anlayışla karşılayan ve hep destek veren çok kıymetli eşime, çalışmamın her aşamasında bana katkı sunan ve destek veren sevgili kızlarım Hicret'e ve Kader'e ve eğitim hayatım boyunca desteklerini her zaman hissettiğim bütün aileme teşekkürlerimi sunarım.

Salih ÇAÇAN

Ankara – 2018

GİRİŞ

Yüce Allah, “Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah’ın emirlerini) iyice açıklasın. Allah, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹ ve “Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.”² ayetlerinde olduğu gibi Kur’ân’ın, ilk indirilen kavmin dili olan Arapça ile indirildiğini beyan etmiştir. Kur’ân-ı Kerim’in en doğru şekilde anlaşılması ve açıklanması da Kur’ân’a muhatap kılınmış kimselerin üzerindeki bir sorumluluktur. Fakat Kur’ân’ın anlaşılıp açıklanması mevzusu sınırı olmayan keyfi bir alan değil; aksine çeşitli yöntem ve kaideler çerçevesinde gerçekleştirilebilecek bir faaliyettir. Bahsedilen bu kural ve yöntemlerin ilki ve en önemlisi, Kur’ân’ın ilk muhataplarının dili olan Arapçayı belagatiyle birlikte bilmek ve bu dile her yönüyle vakıf olmaktır.

Tefsir ilmi, tarih, hadis, fıkıh vb. gibi diğer birçok ilimle yakından ilgilidir ve doğru bir tefsir anlayışı ancak bu ilimlerin işbirliği sonucunda gerçekleşebilir. Ancak her bir tefsir faaliyeti en temelde dil ile ilgilidir. Bu anlamda Kur’ân’ın anlaşılması, her şeyden evvel Arapçanın bilinip anlaşılmasıyla alakalıdır.

Tefsir ilminde, dilbilimsel tefsire yönelik Hicrî birinci asırda başlayıp, ikinci asrın sonu ve üçüncü asrın başlarında zirveye ulaşmıştır.³ İslam dininin Arap olmayan topluluklar arasında da yayılması ve Arap dilinin dışarıdan gelen unsurlardan etkilenmesi, dönemin sosyo-politik sebepleri ve Arap olmayanların/Arapçaya vakıf olmayanların Kur’ân’ı tercüme yoluyla anlama çabaları, tefsirde dilbilimsel

¹ İbrahim: 14/4

² Yûsuf: 12/2

³ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, *Cami’ul Beyân fî Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, thk. Ahmed Şakir- Mahmud Şakir, Tab’atü Müesseseti’r-Risaleti, c.I, s.83,(el-Mektebetü’ş-Şamiletü)

yaklaşımları gerekli kılmıştır. Böylece dilbilim ve dilbilimsel tefsir, Kur'ân'ın anlaşılmasında vazgeçilmez bir yöntem olmuştur.

İslamiyet'in gün geçtikçe daha geniş coğrafyalara yayılması, Arapların farklı dil ve kültürden topluluklarla karşılaşması, Arap diline ve dolayısıyla da Kur'ân'ın anlaşılmasına yansımıştır. Arap diline farklı unsurların girmeye başlaması, kelimelerin telaffuzları ve anlamları üzerindeki değişimler vb. faktörler, Arap dilci âlimlerini, Arapçayı yabancı etkilerden koruyarak bozulmasını engellemek ve böylece Kur'ân'ın en doğru şekliyle anlaşılması ve açıklanması adına kapsamlı çalışmalar yürütmeye sevk etmiştir. Kur'ân'ın anlaşılıp açıklanması hususunda dilin ne denli önemli olduğunun farkında olan müfessirler de bu husustaki çalışmalara yönelerek tefsir faaliyetlerine yön vermişlerdir. "Tefsir yönelişleri içinde bulunan dilbilimsel yöneliş, kök manayı bulma ve keşfetme ameliyesidir. Bu sebeple tefsir, öncelikle dilbilimin çevresine konulabilecek yöntem ve bilgileri kullanır. Bir ayetin zahirî anlamına, ayette kullanılan kelimelerin anlamlarını bilmek ve ayetin cümle yapısını 'sarf-nahiv-belağat' gibi klasik dil bilimlerinin kuralları çerçevesinde doğru çözümlemekle ulaşıyoruz."¹ Bu anlamda diyebiliriz ki: Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılıp yorumlanmasında çeşitli yönelişlerle beraber dilbilimsel tefsir faaliyetlerinin de çok önemli bir fonksiyonu bulunmaktadır.²

Çalışmamızda, genel anlamıyla Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki dil ihtilaflarının tefsire yansımalarını, Taberî Tefsiri üzerinden anlamaya ve açıklamaya çalıştık. Bu dil ihtilafları üzerinden, dilbilimsel yaklaşımların önemini ve ayetlerin tefsirine etkisini Taberî Tefsiri örneğinde belirlemeyi amaçladık. Bunu yaparken öncelikle söz konusu dil ihtilaflarını tanımayı ve ihtilafların ayetlere olan etkisini belirlemeyi hedefledik.

¹Hasan Yılmaz, "Modern Dönem Kur'ân Yorumunda Dilbilimsel ve Semantik Yöneliş", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.4, sy.7, s.15, 2017

² a.g.e., s.16

Çalışmamız giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Çalışmamızın “Basra ve Kûfe Ekollerinin Tarihsel Gelişimi” başlıklı birinci bölümünde, Basra ekolünün ve Kûfe ekolünün oluşumuna, tarihi gelişimine ve önemli temsilcilerine değindik. Aynı zamanda bu iki ekolün, aralarındaki dil ihtilaflarına zemin hazırlayan Arap dili ve grameri hususundaki yöntem ve tekniklerine de ana hatlarıyla değinerek bu bölüme son vermiş olduk. Çalışmamızın daha anlaşılır olması açısından ilk bölümde verilen bu bilgileri önemsemekle beraber, kapsamını çok fazla detaylandırmayıp kısıtlı tutarak, çalışmamızın kendi sınırlarında kalmasına özen gösterdik.

Çalışmamızın esas kısmını teşkil eden “Basra ve Kûfe Ekolleri Arasındaki Dil İhtilaflarının Taberî Tefsirine Yansıması” başlıklı ikinci bölümünde ise; öncelikle Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki *i’rab* ile alakalı ihtilaflı konuları maddeler halinde ele almayı uygun gördük. Bu ihtilaflı konuları belirlerken, Kemalüddin Ebu’l-Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Sa’id el-Enbari’nin (ö.577/1182) *el-İnsafu fi Mesaili’l-Hilaf Beyne’n-Nahviyyine el-Basriyyine ve’l-Kûfiyyine*¹ adlı eserinden faydalandık. Bu bölüm için *el-İnsaf* adlı eseri kaynak almamızın sebebi; yapmış olduğumuz araştırmalar nihayetinde bizlere bu konuda derli toplu ve açıklayıcı bilgiyi sunabilecek bir kitap olduğuna kanaat getirmemizden dolayıdır. Nitekim; *el-İnsaf* adlı bu kitap, Basra ve Kûfe dil okulları arasındaki ihtilaflı gramer meselelerine dair telif edilmiş en kapsamlı eserdir ki; müellifi bu eserde 121 ayrı meseleyi maddeler halinde ele almış; her meselede Basra ve Kûfe dil okullarına ait görüşleri zikretmiş, her iki okulun da meseleye dair delillerine yer vermiştir. Aynı zamanda müellif, bu farklı görüşler arasında tercihte bulunmuş ve zayıf kabul ettiği görüşü ayet, hadis, şiir veya Arap kavillerinden örnekler verip gerekli açıklamalar yaparak reddetmiştir. *El-İnsaf* tan aktardığımız ihtilafların zikredildiği maddeleri, çalışmamızın kapsamına uygun şekilde

¹ Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman b. Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, *el-İnsafu fi Mesaili'l Hilaf Beyne'n-Nahviyyin el-Basriyyin ve'l-Kûfiyyin*, el-Asriyye, Beyrut, 2012

seçerken de belirli bir eleme yöntemine başvurduk. Taberî Tefsiri'nde tespit ettiğimiz *i'rabi* konularla alakalı ihtilaflara denk düşen maddeleri, açıklamalarıyla birlikte kısaca zikretmeyi uygun gördük. Ayrıca müellifin meselelerle ilgili olarak getirdiği örnekler, her ne kadar kendi kabul ettiği görüşü destekler nitelikte olsa da; biz meselelerin daha anlaşılır olmasına hizmet edeceğini düşündüğümüzden, çalışmamızın bu kısmında, örneklerden bazılarına ilgili maddelerde yer verdik. Bu tartışmalı konuları önceden zikrederek, Taberî'nin, ayetlerin tefsirinde bahsettiği, farklı ekollerin görüşlerine ait dil ihtilaflarının kaynaklarının daha anlaşılır olacağını düşündük. Aynı zamanda Taberî'de tespit ettiğimiz ancak; *el-İnsaf*'ta karşılığını bulamadığımız diğer tartışmalı mevzulara açıklık getirmek amacıyla, bu alanda telif edilmiş farklı kaynaklardan da yararlandık. Fakat söz konusu bu mevzuları ve gerekli açıklamaları, *el-İnsaf*'tan derlediğimiz maddeler arasında değil; "Dil Okulları Arasındaki İhtilafların Taberî Tefsirine Yansıması" başlıklı bölümümüzde zikretmeyi uygun gördük. Faydalandığımız kaynakları ise bu bölümdeki dipnotlarda belirterek; okuyucunun konuyla alakalı kapsamlı bilgiye ulaşmasını amaçladık. Taberî'nin, ayetlerin tefsirini yaparken göz önünde bulundurduğu bu ihtilafları, öncelikle detaylı bir şekilde inceleyip tasnif ettikten sonra, *el-İnsaf* kitabında hangi başlığa tekabül ettiğini belirleyip, maddeleri yeniden sıralayarak "Basra ve Kûfe Okulları Arasındaki Dil İhtilafları" başlıklı bölümü de tamamlamış olduk.

İkinci bölümün ikinci kısmını teşkil eden ve "Dil Okulları Arasındaki İhtilafların Taberî Tefsirine Yansıması" başlığını verdiğimiz bu kısımda ise, Ahmed Şakir(1892-1958) ve Mahmud Şakir'in (1909-1997) tahkiki ile düzenlenen *Taberî Tefsiri*'ni¹ kaynak olarak kullandık. Taberî Tefsirini incelerken, öncelikle Basra ve Kûfe ekollerinin sarf ve nahiv konularına dayalı ihtilaflı görüşlerin ve bu görüşlerden kaynaklı farklı manaların zikredildiği ayetleri belirlemeye çalıştık. Fakat *i'rab* ile alakalı farklılıkları

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e.

öncelediğimiz bu belirlemede, Taberî'nin tefsirinde çokça değindiği kıraat ve kıraat farklılıklarından dolayı meydana gelen *i'rabî* durumları çalışmamızın sınırları dışında tutmaya çalıştık. Çalışmamızın kapsamına uygun olarak belirlediğimiz ve iki ekole ait farklı görüşlerin yer verildiği bu ayetleri, Taberî'nin tefsirindeki metoduna bağlı kalmak suretiyle; öncelikle ayet ve mealine, daha sonra Basra ve Kûfe ekollerine ait ihtilaflı görüşlere yer verdik. Son olarak Taberî'nin varsa tercih ettiği veya karşı çıktığı görüşleri belirttik. Ayetleri bu şekilde incelerken ibarenin anlaşılır olmadığını düşündüğümüz kimi konularda gerekli izahatları dipnotlarda, parantez içlerinde ve iki çizgi arasında (-...-) yapmaya çalıştık. *Sarf* ve *nahiv* alanına ait bazı terimlerin ve Türkçeye çevrilme güçlüğü olan kavramların açıklamalarına da dipnotlarda yer verdik. Taberî'nin ayetlerin tefsirinde çoğunlukla Kûfe okuluna ait terimleri kullanmasına karşılık; biz de çalışmamızda bu terimlerin Basra okuluna ait olan karşılıklarını parantez içlerinde kullanmaya çalıştık. Taberî, tefsirinde bir görüşün hangi ekole veya hangi dilcilere ait olduğunu kimi zaman açık bir şekilde zikrederken; kimi zaman ise kapalı ve genel bir ifade ile zikreder. Taberî'nin “kimi dilciler, kimi alimler, bazı dilciler” vb. tabirlerle aktardığı bu görüşlerin kimlere veya hangi ekole ait olduğunu tespit etmek ayrı bir araştırma konusu olduğu için, bu gibi ifadeleri biz de çoğu zaman olduğu gibi zikrettik. Ancak gerekli gördüğümüz kimi yerlerde, bu tabirlerle kastedilen öncelikli görüş sahiplerini belirlemeye çalıştık. Ayetlerle alakalı tüm bu bilgileri tercüme edip açıklamaları yaptıktan sonra gerekli gördüğümüz tespitlerimizi de ekledik. Yapmış olduğumuz bu tespitler, ayetin tefsiri hakkında en sıhhatli bilgiyi vermek amacıyla Sibeveyhi'nin (ö.180/796) *el-Kitab*, el-Ferra'nın (ö.207/822) *Meani'l-Kur'an*, el-Ahfeş'in (ö.215/830) *Meani'l-Kur'an*, Abdurrahman el-Cami'nin (ö.898/1492) *Şerhu'l Kafiye* (Molla Cami), Suyuti'nin (ö.911/1505) *el-Behcetü'l-Merdiyye fi Şerhi'l-Elfiyye*, Muhammed Muhyiddin Abdulhamid'in(1900-1973) *Şerhu Katru'n- Neda ve Bellu's-Sada* kaynak eserleri ışığında şekillenmiştir. Yine yukarıda da belirttiğimiz üzere,

Taberî'nin tefsirinde yer verdiği fakat el-İnsaf'ta karşılığını bulamadığımız iki ekol arasındaki diğer ihtilaflı konulara da açıklık getirmek amacıyla ilgili bölümün dipnotlarında da belirttiğimiz şu kaynaklardan faydalandık: Yahyâ bin Ziyâd bin Abdullah bin Mervân ed-Deylemî el-Ferra'nın (ö.207/822) *Meanil Kur'an*, Ebu'l-Bekâ Muhibbuddin Abdullah b.Hüseyn el-Ukberî'nin (ö.616/1219) *El-Lubbab fi-İleli'l-Binai ve'l-İ'rabi*, el-Allame Ebu Hayyan el-Endulusi'nin (ö.745/1344) *Tefsiru'l-Bahri'l-Muhit*, Ebu Hafs Ömer bin Adil ed-Dimeşki el-Hambeli'nin (ö.880/1476) *El-Lubab fi Ulumi'l Kitab*, Abdurrahman el-Cami'nin (ö.898/1492) *Şerhu'l Kafiye*(*Molla Cami*), Celalüddin Abdurrahman es-Suyuti'nin (ö.911/1505) *el-Behcetü'l-Merdiyye fi Şerhi'l-Elfiyye*, Ebu Reca Muhammed Muhyiddin bin eş-Şeyh Abdulhamid bin eş-Şeyh İbrahim'in(1900-1973) *Şerhu Katru'n-Neda ve Bellus's-Sada*, Muhyiddin Derviş'in (ö.?) *İ'rabu'l-Kur'an ve Beyanuhu*, Fethi Beyumi Hamude'nin (ö.?) *Ma Fate'l-İnsafu min Mesaili'l-Hilâfi, Mecmuatü's-Sarfi*, İbrahim Sarmış'ın *Arapça Dilbilgisi*. Çalışmamızla ilgili olduğunu tespit ettiğimiz ayetlerin her birini bu şekilde tercüme edip ihtiyaç duyulan bilgileri aktardıktan sonra, ayetleri belli kategorilere göre sınıflandırdık. Bu sınıflandırmayı yaparken öncelikle ayetin ihtiva ettiği ihtilaflı konuyu, başlık olarak ilgili ayetin üzerine konumlandırdık. Bu ihtilaflı konuların zikredildiği başlıkları ise, *nahiv* kitaplarının genelinde bulunan *isim*, *fiil* ve *harf* başlıklı tasnifine dayanarak belirleyip; her bir ayetin hangi *i'rabi* konuyla alakalı olduğu bilgisine daha kolay bir şekilde ulaşılmasını amaçladık.

Ulaştığımız tespit ve değerlendirmeleri ise sonuç kısmında ele alarak çalışmamıza son vermiş bulunduk. Fakat yapmış olduğumuz her türlü açıklama ve izahatlara rağmen, tez konusu ileri derecede ihtisas gerektirdiği için biz ne yaparsak yapalım konuya yabancı olan okur sıkılabilecektir. Tez konumuzun geniş ve derinlikli yapısı, belirli ve kısa bir zamanda, mevzunun enine boyuna ele alınmasına engel teşkil etse de; çalışmamızın Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına ve bu amaçla yapılacak

alıřmalara az da olsa katkı saęlayacaęını dūřınerek; Yūce Allah'tan, bir ōmūr boyu bu amaçla hizmet etmeyi bize nasip etmesini dilerim.

1.BÖLÜM: BASRA VE KÛFE EKOLLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Arap dili ve gramerinin gelişip sistemleştirilmesinde, Basra ve Kûfe ekolleri önemli bir konuma sahiptir. Arap nahiv tarihinde, Arap dili ve grameri hususundaki çalışmaların izine İslamiyet'in doğuşundan sonraki dönemlerde rastlasak da; ilk sistemli çalışma Basra ekolünün teşekkülü ile ortaya çıkmıştır. Basra'dan yaklaşık bir asır sonra ise Kûfe'de gramer ve lügat çalışmaları ortaya çıkmıştır.

Arap dilcileri, grameri iki kısma ayırmaktadırlar. Bunlardan biri fiilin kökü ve çekimleri, isim ve sıfatların meydana getirilişleri, bunların çoğul ve müsennalarının yapıları vb. konuları ihtiva eden ve kelimelerin şekilleriyle ilgili olan *ilmu's-sarf*, *ilmu't-tasrif* (kelime bilgisi), diğeri ise kelimenin sentaksı olan *ilmu'n-nahv* (cümle bilgisi)dir.¹

Sözlükte "yönelmek, izini takip etmek" anlamındaki *nahv* kelimesi isim olarak "yön, taraf, yol" manasına gelir. Bugün nahiv söz dizimi, cümle bilimi, sentaks terimleriyle karşılanır ve dil bilgisinin söz dizimi kurallarıyla *i'rab* olgusuna ilişkin kısmını içerir. Bu bakımdan nahvin konusu, *terkib* ve cümlelerin kuruluşu, öğeleri, çeşitleri, *i'rab olgusu*, *amiller*, *mamuller*, *i'rab alametleri*, *mu'rab* ve *mebniler* gibi meseleleri kapsar.²

İlk gramer çalışmalarının başlamasına neden olan en önemli faktörler; Kur'ân'ın doğru okunması ve Arapların yabancı milletlerle karışması sonucunda büyük bir yaygınlık kazanan *lahn* olayı (Lahnin yaygın olan terim anlamı dilde ve kıraatte hata

¹Kenan Demirayak- Selami Bakırcı, *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yay., s. 14, Erzurum, 2001

² TDV İslam Ansiklopedisi, "nahiv", c. 32, s.300-306

yapmaktır. Buna göre kelimelerin yapısında ve *i'rabında* hata etmeye *lahn* denildiği gibi Kur'ân okurken harflerin zat ve sıfatlarında hata yapmaya ve yapılan hatalara da *lahn* denir.¹⁾ ve İslami dönemde fetihler sonucu çeşitli milletlerin İslam'a girişi ve kendi ana dillerinin yanı sıra Kur'ân dili olan Arapçayı da öğrenmelerinden sonra *lahn*'in daha fazla yayılmasıdır.²

Kimi alimler, *lahn*'in yayılmasının bir taraftan dilin bozulmasına ve Arap milletinin yok olmasına sebep olacağı ve diğer taraftan dinin muhafazasında eksikliğin ortaya çıkacağı hususunda uyarıda bulunmuşlardır. Çünkü dinin hükümlerinin sağlam kalması, Kur'ân-ı Kerim'in *nass*larının ve hadis-i şeriflerin doğru anlaşılmasına bağlıdır. Arap dilinin zayıflaması bu doğru anlayışın yok olması demektir.³

Dilde ve kıraatte meydana gelen bu hataların yaygınlaşması Arapları, Arapçanın muhafazasına ve Arap olmayanların Arapçayı kolay öğrenmesi için çalışmalara yönlendirmiştir. Böylece bu *nahiv* ilmi tamamlanıncaya dek dilciler, *i'rab* ve Arapçanın kuralları hakkında çalışmalar yapmaya devam etmişlerdir.⁴

1.1. BASRA EKOLÜ

Kaynaklar, *nahiv* çalışmalarının sistemli bir şekilde Basra'da başlayıp, çoğalıp geliştiğinde ve tekâmül edip felsefesi yapıldığında icma etmişlerdir.⁵ İlk medrese olan Basra Medresesi, Ebu'l-Esved ed-Düeli (ö.69/689) ve öğrencileri tarafından

¹ TDV İslam Ansiklopedisi, a.g.e., "lahn", c. 27, s.55-56

² Kenan Demirayak- Selami Bakırcı, a.g.e., s.17

³ Sa'id el-Afganî, *Min Tarîhi'n-Nahvi, Daru'l-Fikr*, s.18, el-Camia'tü'l-Lübnan, Beyrut. b.t.y. (el-Mektebetü'l-Waqfeyatü)

⁴ a.g.e., s.26, es-Seyyid Rizku't-Tavil, *el-Hilafu Beyne'n-Nahviyyine*, Ummul Kura Üniversitesi, el-Mektebetü'l-Faysaliyye, s. 13, Mekke-i Mukerreme, 1984

⁵ Sa'id el-Afganî, a.g.e., s.26

oluşturulmuştur. Bu isimler, Basra'da nahiv ilmini geliştirmişler ve Basra ekolünü sağlam esas ve güçlü kaideler üzerine inşa etmişlerdir.¹

Ebu Ubeyde'nin (ö.210/825) rivayetine göre, Arapçanın kurallarını ilk va'z eden kişi Ebu'l Esved'tir². Ebu'l Esved'den sonra ise Meymun el-Akran (ö.?) ve Ebu'l-Esved'in öğrencisi olan *nahvi* öğrenen ve şiir rivayet eden Anbesetü'l-Fil³ (ö.100/718) dir. Ebu'l-Esved'den Kur'an ve *nahiv* öğrenen alim ve fakih biri olan Nasr b. Asım el-Leys⁴ (ö.89/707) ve Abdullah b. Ömer b. El-Hattab'ı gördüğü bilinen ve ondan hadis rivayet eden, Arapça ve Hadis alanında alim bir kişi olan Yahya b. Ya'mer (ö.129/746)⁵ Basra'da *nahvin* gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu isimler böylece Basra ekolünün ilk tabakasını oluşturan alimlerdir.

Basra ekolünün ikinci tabakasını İbn Ebi İshak el-Hadrami (ö.117/735) ile öğrencisi İsa b. Ömer es-Sekafi⁶(ö.149/766) ve meşhur Kur'ân, lügat ve nahiv alimlerinden biri olup ve aynı zamanda kıraat alimi Ebi Amr b. el-'Ala⁷ (ö.154/770) oluşturmaktadır.

Nahivde İbn-i Ebi İshak'ın, lügatte ise Ebi Amr'ın daha yetkin olduğu kaydedilmiştir. Nasr b. 'Asım ile başlayıp Ebi 'Amr b. el-'Ala ile biten dönem, *nahvin* vaz ve oluşum dönemini teşkil etmektedir.⁸

Büyük dilci Ebu'l-Hattab el-Ahfeş (ö.172/788), nahiv meselelerinin istihracında ve kıyasın tashihiinde zirveye ulaşmış ve ilk aruz vezni çıkararak Arap şiirlerini bu

¹ Said el-Afgani, a.g.e, s.34

² a.g.e., s.34

³ a.g.e., s. 34-35

⁴ Muhammed el-Muhtar Veledu Ebahu, *Tarîhu'n-Nahvi'l-Arabiyyi fi'l-Meşrik ve'l-Mağrib*, Daru'l-Kitabu'l-İlmiyye, 2. Baskı, s.49, Beyrût-Lübnan, 2008

⁵ Muhammed el-Muhtar Veledu Ebahu, a.g.e., s. 50, Kenan Demirayak- Selami Bakırcı, a.g.e., s.33

⁶ Kenan Demirayak- Selami Bakırcı, a.g.e., s.34;

⁷ Sa'id el-Afgani, a.g.e., s.36

⁸ M. Cevat Ergin, "Basra ve Kufe Ekollerinin Kullandıkları Farklı Nahiv Terimleri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.V, sy.1, s.42, Diyarbakır, 2003

vezne göre tahsis eden el-Halil b. Ahmed el-Ferahidi (ö. 175/791) ve Yunus b. Habib (ö. 182/798) Basra ekolünün üçüncü tabakasını temsil eden alimlerdir.¹

Sibeveyh (ö.180/796), Ebu Muhammed Yahya b. el-Mübarek el-Yezidi (ö. 202/817), Ebu Ali Muhammed b. el-Mustenir (ö.206/821), Ebu Zeyd el-Ensari (ö.215/830), Ebu'l-Hasan el-Ahfeş el-Avsat (ö.215/830), Ebu Ömer el-Cermi (ö.225/839), Ebu Muhammed el-Tevvezi (ö.238/852), Ebu Osman el-Mazinî (ö.247/861), Ebu Hatim es-Sicistanî (ö.255/866), Ebu'l-Fadl er-Riyaşî (ö.257/870) Basra nahiv mektebinin diğer önemli temsilcilerindendir.²

Basra nahiv mektebinin çalışmaları daha sonra Basra ekolünün en ansiklopedik alimlerinden olan Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid el-Müberra (ö.285/898) ve öğrencileri tarafından yürütülmüştür.³

1.2. KÛFE EKOLÜ

Ebu Ca'fer Muhammed bin el-Hasan er-Ruasi (ö.175/791), amcası Muaz el-Herra (ö.187/802) ve diğerleri ile Kûfe'de nahiv çalışmalarını başlatarak Kûfe nahiv mektebinin birinci tabakasını oluşturmuşlardır.⁴

Nahivci, dilci ve meşhur yedi kıraat aliminden biri olan Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisai (ö.189/805) Kûfe nahiv mektebinin gerçek kurucusu sayılır.⁵ Kisai ile beraber Basra ve Kûfe arasındaki ihtilaflar çoğalmaya başlamıştır. Bu dönem, Kûfe nahiv mektebinin ikinci tabakasını temsil eder.⁶

¹Sa'id el-Afganî, a.g.e., s.39

²Ahmed Muhammed Ebu Delvu, Emced İsa Talafih, "el-Hilafu'n-Nahviyyu ve Hakikatu'l-Medarisi'n-Nahviyyeti", el-Belkai li'l-Buhusi ve'd-Diraseti, c.16, sy.2,s.57-60, 2013

³Kenan Demirayak- Selami Bakırcı, a.g.e., s.42, Ignace Goldziher,"Arap Dili Mektepleri", çev. Süleyman Tülücü, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy.9, s.335, Erzurum, 1990

⁴Muhammed Tantavi, Neş'etü'n- Nahv ve Tarihu Eşhuri'n- Nuhât, 2. Baskı, s.115, Daru'l-Mearif, Kahire, h.1119

⁵Kenan Demirayak- Selami Bakırcı, a.g.e., s.46

⁶Muhammed Tantavi, a.g.e., s. 117

Kisai'nin öğrencilerinden olan Ebu'l-Hasan Ali b. el-Mübarek el-Ahmer (ö.194/809), yine Kisai'nin öğrencisi ve Arap eyyamı, ahbarı ve şiirleri, tıp, felsefe ve astronomi gibi farklı ilim dallarında uzmanlaşan ve nahiv ilminde zirveye ulaşan Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad el-Ferra (ö.207/822), Ebu'l-Hasan Ali b. el-Mübarek el-Lihyani(ö.220/835) Kûfe nahiv mektebinin üçüncü tabakasını temsil eder.¹

Ebu Ca'fer Muhammed b. Sa'dân ed-Darîr (ö.231/845), Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed et-Tuvâl (ö.243/857), Ebu Ca'fer Muhammed b. Abdillâh b. Kadîm (ö.251/863) Kûfe nahiv mektebinin dördüncü tabakasını temsil eder.²

Kûfe nahiv mektebinin çalışmalarını daha sonra Ebu'l Abbas Ahmed b. Yahya Sa'leb (ö.291/903) ve öğrencileri yürütmüştür.³

Basra ve Kûfe ekollerinin nahiv çalışmasında dikkate aldığı belli başlı hususlar mevcuttur. Bu iki ekolün nahiv çalışmasında izlediği metotlardaki en belirgin fark, Basralıların semâya (Araplardan işitmeye), Kûfelilerin ise kıyasa önem vermesidir.⁴

Her iki ekol arasındaki farklılıkların bu teknik ifadesini şimdi daha açık bir şekilde izah etmek istiyoruz: Basralıların semâya dayanması demek; orijinal Arapçada herkesçe kabul görülen ve otoriter Arapların kullanımlarını esas almaları demektir. Basralılar herhangi bir kullanımı başka bir kelime ile mukayese(kıyas) ederek sonuca varmamışlardır. Her bir kullanımın makbul bir otoriteye dayanmasını esas almışlardır. Kûfeliler ise Araplardan duydukları bütün kullanımları kabul ederek diğer birçok Arapça kelimeyi o kullanım çerçevesinde değerlendirebiliyorlardı. Kûfe'nin kıyasa dayanmasının anlamı budur.

¹Muhammed Tantavi, a.g.e., s.118-119

² a.g.e., s.120

³ a.g.e., s. 120-121

⁴ Kenan Demirayak- Selami Bakırcı, a.g.e., s. 56

Basralılar prensip olarak semâya dayanmışlar, zorunlu olmadıkça kıyası kullanmamışlar, sadece fasih Araplardan nakilde bulunmuşlardır.¹ Basralı dilciler, sema yöntemini kullanırken dilleri bozulmamış bedevi Arapların bulunduğu bölgelere giderek onlardan duyduklarını yazmışlar ve ezberlemişlerdir. Basralı dilciler kıyası, sadece lügatlarını delil olarak gösterdikleri Arapların kelimasında çokça kullanılan kurallar üzerine temellendirmişlerdir. Bu dilciler kendisine kıyas ettikleri lügatin fasih olmasına dikkat ederek; Kureyş lügatını en fasih lügat olarak kabul etmişlerdir. Şiir söz konusu olduğunda ise bu dilciler, cahiliyye devrindeki şairlerin, muhadramların ve İslam'ın ilk dönemine şahitlik eden şairlerin sözlerini kıyasa kaynak olarak kullanmışlardır. Basralı bu dilciler şiirde ve nesirde karşılaştıkları fasih ve yaygın olan kuralların dışındaki lügatları sahih kıyasa muhalif olarak gördükleri için onları *şaz* olarak değerlendirmişlerdir. Basralı dilciler aynı zamanda, Kur'ân-ı Kerim'i ve onun kıraatlarını kendi kurallarına delil olarak göstermişlerdir. Arap kelimasında var olan kuralları Kur'ân ayetleriyle delillendirerek Kur'ân'ın lafzında ve kıratındaki mevcut kuralları da caiz görmüşlerdir. Basralı dilciler ve diğerleri sebebi bilinmemekle beraber *sarf* ve *nahiv* kuralları konusunda hadisleri göz ardı ederek; onları kıyasta delil olarak kullanmamışlardır. Basralılar, lügatlerine itimad ettikleri fasih Araplardan duyulanı kıyasa muhalif de olsa delil olarak gösterirler. Ancak bir konuda kıyas ve sema' ittifak etmişse, ikisi de delil olarak kullanılırken; *kıyas* ve *sema*'ın birbirine muhalif olduğu durumlarda ise *sema*'yı *kıyas*a tercih ederler. Eğer bir konuda kıyasa muhalif bir sema' söz konusu değilse o zaman kıyası esas alırlar. Basralılar, fasih olarak kabul ettikleri Araplardan, onların şiirlerinden veya mütevatir olmayan bazı kıraatlerden kendi kıyaslarına muhalif olarak gördükleri konuları, o kimselere hata veya lahn nispet etmedikleri için, manayı te'vil ve tefsir yoluyla veya *mahzuf* bir kelimenin takdir edilmesi suretiyle açıklamışlardır. Basralıların öne sürdüğü deliller hiçbir zaman Kelam

¹ Enes Erdim, "Basra ve Kûfe Arap Dili Ekollerinin Amiller Özelinde İhtilafları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16:1, s. 86, 2001

ve Mantık alimlerinden etkilenmemiştir. Çünkü Basralıların öne sürdüğü bu deliller, tercüme, Kelam, Fıkıh ve Felsefe ilimleriyle alakalı eserlerin henüz tedvin edilmediği bir dönemde şekillenmiştir.¹

Kûfeliler ise daha çok kıyası öncelemiş, Basralıların itimat etmediği kimselerden de *nahvî* rivayetlerde bulunmuşlardır.² Basra medresesi rivayet konusunu sıkı tutmuş, Basra alimleri kitaplarında sadece şehirleşmemiş, şaibelerden ve bozulmalardan fesahatleri sağlam kalmış bedevi Araplardan rivayet ederken; Kûfe medresesi ise, şiir rivayetleri ve mensur ibarelerinde ister bedevi olsun iste hadarî olsun hepsinden rivayet ederek kıyas ve rivayetin kapsamını genişletmişlerdir.³ Kûfe'de bulunan farklı Arap kabilelerinin varlığı Kûfeli dilcilerin şiire verdikleri ehemmiyeti arttırmıştır. Bu sebeple şiir, Kûfe'de dil ve nahiv ilimlerinde temel teşkil etmiştir. Kisaî ve öğrencisi olan el-Ferra, Basralı nahiv alimlerinden aldıkları derslerden sonra bu ilmi kendi ekollerine has esaslar üzerine şekillendirerek kendi nahiv usullerini geliştirmişlerdir. Kisai, kıyası, Basralı dilcilerin kullandığı kıyastan farklı olarak belirli şartlar ve özel sınırlar çerçevesinde kullanmıştır. Kûfe ekolü - Kisaî tarafından - ister bedevî ister hadarî olsun bütün kabile ve topluluklardan duydukları şeyler üzerine, kıyas ve kurallarını inşa etmiştir. Bu durum Kûfe ekolünde nahiv ilmiyle alakalı çok sayıda kural ve kıyasların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Kûfe ekolü - el-Ferra tarafından - konunun daha iyi anlaşılabilmesi sebebiyle, Basralıların *nahiv* ve *sarf* alanında kullandıkları bazı terimlere karşılık yeni terimler türetmişlerdir. *Temyize* karşılık kullandıkları *tefsir* ve *tebyin* terimleri, sıfata karşılık kullandıkları *na't* terimi buna örnektir. Basralı dilcilerin bazı durumlarda mananın anlaşılmasında te'vil ve tefsire başvurmalarının aksine Kûfeliler bundan kaçınmıştır çünkü Kûfe ekolünün yönteminde kolaylaştırma söz konusudur. Nitekim kıyas yaparken onlar, ister bir kişi ister birden çok kişiden dilleri

¹ Hıdır Musa Muhammed Hamud, *en-Nahvu ve'n-Nuhatu el-Medarisu ve'l-Hasaisu*, Aletü'l-Kütüb, I.Baskı, s. 250-252, Beyrut-Lübnan,2003, (el-Mektebetü'l-Waqfeyatü)

² Enes Erdim, a.g.e., s. 86

³ Şevki Dayf, *el-Medarisu'n-Nahviyye*, 7. Baskı, s.158, Daru'l-Mea'rif, Kahire, 1992

fasih olsun ya da olmasın bütün duydukları şeyler üzere kıyası inşa etmişlerdir. Kûfeli dilciler, bazı *nahiv* ve *sarf* konularını belirlerken yeni sınıflandırmalar yapmışlardır. Örneğin Basralıların kelimesi, *isim*, *fiil* ve *harf* şeklindeki taksimatlarına karşılık Kûfeliler kelimeyi, *isim*, *fiil* ve *edat* şeklinde taksim etmişlerdir. Kûfeli dilciler bazı *nahiv* kurallarına muhalefet etmişlerdir. Örneğin Kûfeliler, başında *nas* *edatı* bulunmayan bazı isim ve fillerin *hilaf* ve *sarf* üzere mansup olmasını caiz görmüşlerdir.¹

Kısacası Kûfe medresesi üç temel konuda Basra medresesinden ayrılır: Birincisi; rivayetin geniş tutulması, ikincisi; kıyasın geniş tutulması ve üçüncüsü; *nahiv* ilmi ile alakalı yeni terimlerin ve *avamillerin* (etkenler) türetilmesidir.²

¹ Hıdır Musa Muhammed Hamud, a.g.e., s.253-254

² a.g.e., s.252-254

2. BÖLÜM: BASRA VE KÛFE EKOLLERİ ARASINDAKİ DİL İHTİLAFLARI VE TABERÎ TEFSİRİNE YANSIMASI

2.1. BASRA VE KÛFE OKULLARI ARASINDAKİ DİL İHTİLAFLARI

Basra ve Kûfe ekollerine ait Arap dili ve grameri hususundaki belli başlı farklı yaklaşımlar, bu iki ekol arasında dil ihtilaflarını ortaya çıkarmıştır. Kemalüddin Ebu'l-Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Sa'id el-Enbari'nin(ö.577/1182) *el-İnsafu fi Mesaili'l-Hilafî Beyne'n-Nahviyyine el-Basriyyine ve'l-Kûfiyyine* adlı eseri Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki bu ihtilafları sistematik bir biçimde maddeler halinde vermekle iştihar etmiştir. Çalışmamızın bu başlığı altında söz konusu ihtilaflardan Taberî'nin konu ettiğini *el-İnsaf*'ı kullanarak yine onun yöntemiyle maddeler halinde zikretmeye çalışacağız. *el-İnsaf*'ta yer almayan ve alana ait eserlere doğrudan istinad ederek vermemiz gereken diğer ihtilafları ise dipnotlarda göstermeye çalışacağız. Bu eserler de şunlardır:

- Abdurrahman el-Cami, *Şerhu'l Kafiye(Molla Cami)*, Salâh Bilici Kitapevi, İstanbul, 1976
- el-Allame Ebu Hayyan el-Endulusi, *Tefsiru'l-Bahri'l-Muhit*, Darü'l-Fikir (el-Mektebetü's-Şamiletü)
- Celalüddin Abdurrahman es-Suyuti, *el-Behcetü'l-Merdiyye fi Şerhi'l-Elfiyye*, İslami Kitaplar, Midyat, b.t.y.
- Ebu Hafs Ömer bin Adil ed-Dimeşki el-Hanbeli, *El-Lubab fi Ulumi'l Kitab*, Darul-Kutubil İlmiye, Beyrut/Lübnan, 1998 m. 1.baskı thk. eş-Şeyh Adil Ahmet ve eş-Şeyh Ali Muhammed Maud (el-Mektebetü's-Şamiletü)

- Ebu'l-Bekâ Muhibbuddin Abdullah b.Hüseyn el-Ukberî, *El-Lubbab fi-İleli'l-Binai ve'l-İ'rabi*, Dâru'l-Fikr, Dımişk, 1995. (el-Mektebetü's-Şamiletü)
- Ebu Reca Muhammed Muhyiddin bin eş-Şeyh Abdulhamid bin eş-Şeyh İbrahim, *Şerhu Katru'n-Neda ve Bellus's-Sada*, Arslan Yayınları, İstanbul, b.t.y.
- Fethi Beyumi Hamude, *Ma Fate'l-İnsafu min Mesaili'l-Hilâfi*, b.t.y. (el-Mektebetü's-Şamiletü)
- İbrahim Sarmış, Arapça Dilbilgisi, Esra Yayınları, Konya
- Mecmuatü's-Sarfi, Mektebetü Yasin, İstanbul, 2007
- Muhyiddin Derviş, *İ'rabu'l-Kur'anı ve Beyanuhu*, c. X/297, Dar'ul-İrşad, 4.Baskı, Humus-Suriye, h.1415, (el-Mektebetü's-Şamiletü)
- Yahyâ bin Ziyâd bin Abdullah bin Mervân ed-Deylemî el-Ferra, *Meanil Kur'an*, (el-Mektebetü's-Şamiletü)

1. Mübteda ve haberin raf edicileri hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre; mübteda haberi, haber de mübtedayı raf eder. Misal: زَيْدٌ أَخُوكَ (Zeyd senin kardeşindir.) (زيد mübteda; أخوك haber) - عَمْرُو غُلَامُكَ (Amr senin hizmetçindir.) (عمرو mübteda; غلامك haber). Basra ekolüne göre; mübteda *ibtida*¹ ile merfu olur. Haberin raf edicisi üzerinde ise ihtilaf etmişlerdir. Kimisine göre haber sadece ibtida ile merfu iken; kimisine göre ise haber hem ibtida hem de mübteda ile beraber merfudur.

2. Haberin, mübtedanın önüne geçip geçmemesi hususundaki ihtilaf:

¹ *İbtida*; Mübteda ve haberi birbirine bağlayan manevi edattır. (Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.39)

Kûfe ekolüne göre, *müfred* olsun *cümle* olsun *haber*in, *mübtedanın* önüne geçmesi caiz değildir. Basra ekolüne göre; *haber*in *müfred* olduğu durumda da *cümle* olduğu durumda da *mübtedanın* önüne geçmesi caizdir. Misal: قَائِمٌ زَيْدٌ (Zeyd ayakta.) (قائم *haber*; زيد *mübteda*) - أَبُوهُ قَائِمٌ زَيْدٌ (Zeyd'in babası ayakta.) (haber *cümlesi*; زيد *mübteda*)¹

3. *Hâlin* kendinde amel eden fiilden önce gelmesi hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, *zülhâl* zahir isim olduğu zaman, *hâlin* kendinde amel eden fiilden önce gelmesi caiz değildir. Misal: رَاكِبًا جَاءَ زَيْدٌ (Zeyd binerek geldi.) (hâl; راکب) (جاء *fail* ve *zülhâl*). Kûfe ekolüne göre, *zülhâl*in zamir olması durumunda *hâl* olan isim, kendinde amel eden fiilden önce gelebilir. Misal: رَاكِبًا جِئْتُ (Ben binerek geldim.) (hâl; راکب) (جئت *fiil-fail*; ت *zülhâl*). Basra ekolüne göre, *zülhâl* zahir isimde olsa zamir de olsa *hâl* olan isim, kendinde amel eden fiilden önce gelebilir.²

4. *Mazi fiilin hâl* olarak gelebilmesi hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, *mazi fiilin hâl* olarak gelmesi caizdir. Basra ekolüne göre, *mazi fiilin hâl* olarak gelmesi caiz değildir. Kûfe ve Basra ekolleri, *mazi fiille* beraber قَدْ harfinin kullanıldığı durumlarda veya bu *mazi fiilin* hazfedilmiş bir isme sıfat olduğu durumlarda, *mazi fiilin hâl* olarak gelebileceğinde ittifak etmişlerdir. Örneğin; أَوْ جَاؤُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ³ (yahut ne sizinle ne de kendi kavimleriyle savaşım sığdıramayıp size gelenler) ayetinde Kûfeli dilcilere göre, حَصِرَتْ *mazi fiili* başında قَدْ harfi olmadan *hâl* olarak kullanılmıştır. Basralı dilcilere göre ise, حَصِرَتْ *mazi fiili hâl* değil; ayette bulunan قَوْمٌ kelimesine sıfattır.⁴

¹ Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.56

² a.g.e., s.203-204

³ Nisâ: 4/90

⁴ a.g.e., s.205-209

5. Başında ال takısı olan *zahir ismin*¹ -mevsul isimlerde olduğu gibi- sıla cümlesi olması hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, الذي kelimesinin nasıl ki sıla cümlesi varsa, başında ال takısı olan *zahir ismin* de sıla cümlesi olur. Basra ekolüne göre, başında ال takısı olan *zahir ismin* sıla cümlesi olamaz. Örneğin: لَعْمَرِي لَأَنْتَ الْبَيْتُ أَكْرَمُ أَهْلِهِ، وَ أَقْعُدُ فِي أَفْيَائِهِ بِالْأَصَانِلِ (Yeminim olsun ki; sen ehline hürmet ettiğim ve akşamüstü gölgesinde oturduğum evsin.) şiirindeki الْبَيْتُ kelimesinin başında kullanılan ال takısı, الذي gibi mevsul olduğu için Kûfeli dilcilere göre ondan sonra gelen cümle sıla cümlesi olur. Basralı dilcilere göre ise, *zahir* bir isim olan الْبَيْتُ kelimesinin başındaki ال takısı mevsul edatı değil *ta'rif* edatıdır. Bu sebeple الْبَيْتُ kelimesi أَنْتَ kelimesinin haberi ve الْبَيْتُ kelimesinden sonra gelen cümle ise sıla cümlesi değil أَنْتَ nin ikinci haberidir.²

6. *Mef'ulü nasb*eden amil hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, *fiil* ve *fail* birlikte *mef'ulü* nasb eder. Misal: ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا (Zeyd, Amr'i dövdü.) (fail; زيد; *fail*; ضرب *fiil*). Basra ekolüne göre; *fiil* tek başına hem *failde* hem *mef'ulde* amel eder.³

7. *Mef'ulun me'ayı nasp* eden amil hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, *mef'ulun me'a hilaf*⁴ üzere mansuptur. Misal: اسْتَوَى الْمَاءُ وَالْخَشْبَةُ (Su, ağaç ile aynı seviyeye geldi.) (fail; استوى *fiil*; الماء *fail*; الخشبة *mef'ulun me'a*) - جَاءَ الْبَرْدُ وَ (Soğuk, kabanla geldi.) (fail; جاء *fiil*; البرد *fail*; الطيالة *mef'ulun me'a*) Basra ekolüne göre, *mef'ulun me'a* و (vav) harfinin araya girmesi koşuluyla baştaki *fiil* ile mansup olur.⁵

¹ Burada *zahir* isimle kastedilen; *camid* (sıfat olmayan) isimdir.

² Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.594-597

³ a.g.e., s.66-68

⁴ *Hilaf-Sarf*: vav(و)dan sonra gelen isim ile önce gelen ismin fiilde ortak olmasının imkansızlığıdır. (İbrahim Sarımsı, Arapça Dilbilgisi, s.205, Esra Yayınları,Konya)

⁵ Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.200-202

8. Nekre bir ismin "*manevi bir te'kid*"¹ ile te'kid edilmesinin caizliği hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, nekre bir ismin, lafzının dışında bir kelimeyle (*manevi bir te'kid*) te'kid edilmesi belirli bir vakitle sınırlamak kaydıyla caizdir. Misal: قَعَدْتُ يَوْمًا كُلَّهُ (Gün boyu oturdum.) (فعل fiil-fail; يوما mefulün fih; كله manevi te'kid). Basra ekolüne göre, nekre bir ismin, lafzının dışında bir kelimeyle te'kid edilmesi vakitle sınırlı olsun ya da olmasın kesinlikle caiz değildir. Fakat Kûfe ve Basra ekolleri, nekre ismin misliyle te'kidinin (*lafzî tekid*) olabileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Misal: جَانَنِي رَجُلٌ (Yanıma kesinlikle bir adam geldi.) (فعل fiil-meful; رجلٌ fail; لافزى tekid).²

9. Müstesnayı nasb eden amil hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolü bu mevzuda kendi arasında ihtilaf etmiştir. Misal: قَامَ الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا (Zeyd dışında herkes kalktı.) (فعل fiil; القوم fail-müstesna minh; إلا istisna edatı; زيداً müstesna). Bu örnekten hareketle Kûfelilerden bazıları, müstesnayı nasb eden amilin 'إلا' nın kendisi olduğunu söyler. Kûfe'nin meşhur görüşü olan el-Ferra ve ona tabii olan kimselere göre ise, müstesnayı nasb eden amilin açıklaması şudur: 'إلا' kelimesi, 'إن' ve 'لا' dan oluşmuş *mürekkab*³ bir kelimedir. Bu kelimedede 'إن' tahfif edilerek 'لا' ya idğam edilir. Bu nedenle müspet istisnada 'إن' ye itibar edilerek *müstesna* nasb edilir. Menfi istisnada ise atıf görevi yapan 'لا' ya itibar edilerek *müstesna* atf edilir. Basra ekolüne göre, *müstesnayı* nasb eden amil ya fiilin kendisidir ya da 'إلا' vasıtasıyla fiilin manasıdır.⁴

10. 'إلا' nın و manasına gelip gelemeyeceği hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, 'إلا' edatı و manasına gelebilir. Basra ekolüne göre, 'إلا' edatı و manasına gelemmez. Misal: لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا⁵ (Allah,

¹ *Manevi te'kid*: كَلَامٌ - كَلَامٌ vb. kelimelerden biriyle yapılan te'kid. (İbrahim Sarmış, a.g.e., s.175)

² Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.369-373

³ *Mürekkab Kelime*: Birden fazla kelimededen meydana gelen kelimedir.

⁴ a.g.e., s.212

⁵ Nisâ: 4/148

zulme uğrayanın dile getirmesi dışında, çirkin sözün açıklanmasını sevmez. Şüphesiz Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.) ayetinde bulunan لا edatı Kûfe okuluna göre و (vav) manasına gelip te'vili şöyledir: Allah zulme uğrayanların da çirkin sözü açıklamasını sevmez. Basra okuluna göre ise, لا edatından sonraki hüküm önceki hükümden farklı olması hasebiyle, لا edatı و manasında olamaz. Bu durumda ayetin te'vili "Zulme uğrayanın dile getirmesi dışında..." şeklindedir.¹

11. İstisnadaki حاشى kelimesinin fiil mi harf mi yoksa hem fiil hem harf mi olduğu hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, istisnadaki حاشى kelimesi, mazii fiildir. Bir kısım Kûfe ekolüne mensup kimseler حاشى kelimesinin edatların kullanımı şeklinde kullanılan bir fiil olduğunu söyler. Basra ekolüne göre, حاشى kelimesi cer harfidir. Ebu'l Abbas el-Müberraîd ise, حاشى kelimesinin bazı durumlarda harf bazı durumlarda fiil olduğunu söylemiştir. Misal: وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا² ("Hâşâ! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir" dediler.) ayetinde Kûfe okuluna göre, حَاشَ mazi fiil ve istisnadır. Basra okuluna göre ise, حَاشَ cer harfi olup لِلَّهِ kelimesindeki ل harfi ziyadedir. Bu durumda Allah lafzını cer eden amil حَاشَ dır.³

12. غَيْر kelimesinin mutlak şekilde binası hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, ister mütemekkin isme⁴ isterse mütemekkin olmayan isme izafe edilsin لا kelimesinin kullanılmasının uygun olduğu her yerde غَيْر kelimesinin de kullanılması uygundur ve her yerde fetha üzere mebni olması caizdir. Çünkü istisna edatı olan لا harf olması sebebiyle mebnidir ve onun yerinde kullanılan غَيْر kelimesi de mebni olmalıdır. Misal: مَا نَفْعُنِي غَيْرَ قِيَامِ زَيْدٍ (Zeyd'in ayakta durması dışında hiçbir şey

¹ Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.216-221

² Yusuf: 12/31

³ a.g.e., s.226-232

⁴ Mütemekkin isim: Zahir isimdir(Gerçek isimdir.).(Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.233)

bana fayda vermedi.) (ما *nefy edatı*; نفعني *fiil-mef'ul*; غير *fail-istisna edatı*; قيام *muzafun ileyh*; زيد *muzafun ileyh*) - (Zeyd'in ayakta durması dışında hiçbir şey bana fayda vermedi.) (ما *nefy edatı*; نفعني *fiil-mef'ul*; غير *fail-istisna edatı*; قام زيد *muzafun ileyh*). Basra ekolüne göre غير kelimesinin, mütemekkin olmayan isme izafe edildiği durumda *mebni* olması caiz olup; mütemekkin olan bir isme izafe edildiği durumda ise *mebni* olması caiz değildir. Bu nedenle مَا نَفَعَنِي غَيْرُ قِيَامِ زَيْدٍ örneğinde غير kelimesi merfu iken; مَا نَفَعَنِي غَيْرَ أَنْ قَامَ زَيْدٌ örneğinde ise غير kelimesi fetha üzere mebnidir.¹

13. سَوَى kelimesinin isim mi zarf mı ya da sadece zarf mı olabileceği hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, سَوَى kelimesi bazen isim bazen de zarf olabilir. Çünkü سَوَى kelimesi her zaman zarf olmayıp başında cer harfi kullanıldığı durumlarda isimdir. Misal: وَلَا يَنْطِقُ الْمَكْرُوهَ مَنْ كَانَ مِنْهُمْ إِذَا جَلَسُوا مِنَّا وَلَا مِنْ سِوَانَا (Onlardan olan her hagi biri,ne bizimle ne de bizim dışındakilerle oturduklarında kötü söz söylemez.) Bu örnekte *harfi cer* ile birlikte kullanılan سَوَى kelimesi غَيْر manasında olup isimdir. Basra ekolüne göre ise سَوَى kelimesi ancak zarf olabilir. Onlara göre Kûfelilerin verdiği bu örnek şiirdeki zaruri durumlar için söz konusudur.²

14. İkil ve çoğul kelimelerin i'rabı hakkında ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre; ikil (*tesniye*) ve çoğuldaki (*cem'*) ا, و, ي harfleri i'rab olarak *fetha*, *damme* ve *kesrenin* yerine kullanılır. Basra ekolüne göre ise; ا, و, ي harfleri bizatihi i'rab harfleridir.³

15. Sonunda müenneslik ta'sı (ة) olan özel müzekker bir ismin, *cem-i müzekker-i salim* gibi *cem'* edilmesi hususundaki ihtilaf:

¹ Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.233-238

² a.g.e., s.239-242

³ a.g.e., s.29-33

Kûfe ekolüne göre; sonunda müenneslik ta'sı (ة) bulunan isimler bir *müzekkere* isim olarak konulursa ط ve ن harfleri ile cem' edilebilir. Misal: طَلْحَةُ - طَلْحُونَ. Basra ekolüne göre ise bu şekilde cem' caiz değildir. Onlara göre, Araplardan bu gibi isimlerin cem'inde böyle kullanım duyulmamıştır. طَلْحَاتُ - طَلْحَةٌ şeklinde cem' edilir.¹

16. بِئْسَ ve نِعَمْ kelimelerinin isim veya fiil olmaları hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, بِئْسَ ve نِعَمْ kelimeleri *isim* ve *mübtedad*dır. بِئْسَ ve نِعَمْ kelimelerinin başında cer harfleri kullanılabildiği için bu kelimeler *isim* ve *mübtedad*dır. Misal: مَا زَيْدٌ بِنِعْمِ الرَّجُلِ (Zeyd övülen bir adam değildir.) Bu örnekte cer harfi ile beraber kullanılan نِعَمْ kelimesi الْمَمْدُوحُ (övülen) manasında *isim*dir. Basra ekolüne göre ise نِعَمْ ve بِئْسَ kelimeleri *mazi fiil* ve *ğayr-ı mutasarrıf (camid)*tır. Basra ekolüne göre مَا زَيْدٌ بِنِعْمِ الرَّجُلِ örneğinin takdiri: مَا زَيْدٌ بِمَقُولٍ فِيهِ نِعْمِ الرَّجُلِ (Zeyd iyi bir adamdır, denilecek biri değildir.)²

17. Mükerrer zarf ile beraber kullanılan ve haber olabilecek bir sıfatın i'rabının çeşitliliğinin caizliği hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, *müptedan*ın haberi konumunda olup tekrar edilen tam bir zarf ile beraber kullanılan sıfatın, (*müptedaya* haber olmaması için) mansup olması vaciptir. Misal: فِي الدَّارِ زَيْدٌ قَائِمًا فِيهَا (Zeyd ayakta iken evdedir.) Basra ekolüne göre, *müptedan*ın haberi konumunda olup tekrar edilen bir zarf ile beraber kullanılan bir sıfat, mansup olabileceği gibi merfu da olabilir.³ Kûfe ve Basra ekollerine göre, cümlede tekrar edilen bir zarf yoksa haber olabilecek bir sıfatın, hem merfu hem mansub olabileceği konusunda ittifak etmişlerdir.⁴

¹ Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.34-37

² a.g.e., s.81-103

³ Mansup olma durumu hâl olması, merfu olma durumu ise sıfat olmasıdır. İkinci zarf ise قَائِمًا kelimesine zarftır.

⁴ a.g.e., s.210-211

18. Es-sıfatu-el-cariyetu âla ğayri menhiye leh (sebebî sıfat¹) olan bir sıfatta bulunan zamirin zahir olması hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, sahibinin dışındakini vasıflandıran bir sıfatta (*sebebî sıfat*) zamirin zahir olma zorunluluğu yoktur. Misal: هُنْدُ زَيْدٍ ضَارِبَتُهُ (هي) (Zeyd'in darp edicisi Hind'dir). Basra ekolüne göre, bu örnekte olduğu gibi sahibinin dışındakini vasıflandıran bir sıfatta (*sebebî sıfat*) zahir zamirin kullanılması gereklidir. Basra ve Kûfe ekolleri, gerçek sahibini niteleyen ism-i faillerde (*hakiki sıfat²*) zamirin ibraz edilmesi gerektiğinde ittifak etmişlerdir.³

19. لَوْ لَا ve لَوْ لَاكَ şeklinde لَوْ لَا dan sonra muttasıl zamirin kullanılması ve bu muttasıl zamirin i'rabı hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, لَوْ لَا ve لَوْ لَاكَ şeklinde ى ve ك muttasıl zamirleri لَوْ لَا'dan sonra kullanılabilir. İ'rabı ise *mahallen merfudur*. Basra ekolüne göre, ihtilaf olmakla birlikte genel görüşe göre, لَوْ لَا ve لَوْ لَاكَ şeklinde ى ve ك muttasıl zamirleri لَوْ لَا'dan sonra kullanılabilir. İ'rabı ise *mahallen mecrurdur*.⁴

20. Zamiru'l fasl hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, *zamiru'l fasl* sıfat ve haberi birbirinden ayırır ve bu zamir *imad* olarak isimlendirilir. *Zamiru'l fasl*ın i'rabı hususunda Kûfe okulunda farklı yaklaşımlar vardır. Bir yaklaşım , *zamiru'l fasl*ın i'rabının, kendinden önce gelen kelimenin i'rabıyla aynı olduğunu söyler. Diğer yaklaşım ise, kendinden sonra gelen kelimenin i'rabıyla aynı olduğunu söyler. Basra ekolüne göre, bu zamire *zamiru'l fasl* denir. Bunun sebebi ise, cümledeki haberin, sıfata benzediği durumlarda *zamiru'l fasl* bu haberi, sıfat

¹ *Sebebi sıfat*: Direkt mevsufun kendisini değil, onunla ilgisi bulunan bir şeyi niteleyerek onu tavsif eder (vasıflandırır). Dolaylı sıfattır. (İbrahim Sarmış, a.g.e., s.173)

² *Hakiki sıfat*: Mevsufun kendisini doğrudan doğruya niteleyen sıfattır. (İbrahim Sarmış, a.g.e., s.173)

³ Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.50-55

⁴ a.g.e., s.564-569

manasından çıkarmak adına haber ve sıfatı birbirinden ayırır. Basra ekolüne göre, *zamiru'l fashn* i'rabta yeri yoktur. Misal: زَيْدٌ هُوَ الْعَاقِلُ (Zeyd akıllı olandır.)¹

21. Muzari fiilin *mu'rab* olma sebebi hususundaki ihtilaf:

Kûfe ve Basra ekolleri, muzari fiilin *mu'rab* olması hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak onun *mu'rab* olma nedeninde ihtilaf etmişlerdir. Kûfe ekolüne göre, muzari fiilin *mu'rablığı*, muzari fiile eklenen muhtelif manalardan ve zamanlardan kaynaklanır. Basra ekolüne göre, muzari fiilin *mu'rab* olmasının üç nedeni vardır: Birincisi, رَجُلٌ örneğinde olduğu gibi nasıl ki nekre olan bu kelime kapsamlı bir manayı ifade ederken الرَّجُلُ şeklinde ال takısı ile tahsisleştiriliyorsa, muzari fiil يَذْهَبُ örneğinde olduğu gibi hem hal hem de istikbali kapsayan geniş bir manayı ifade ederken سَوْفَ يَذْهَبُ denildiğinde ise tahsisleştirilerek sadece tek bir zamanı ifade etmiş olur. Bu şekilde muzari fiil de isme benzeyerek *mu'rab* olmuş olur. İkincisi, ismin başına nasıl ki İbtida lââmı (ل) gelebilirse muzari fiilin başına da İbtida lââmı (ل) gelebilir. إِنَّ زَيْدًا لَقَائِمٌ (Şüphesiz Zeyd ayakta.) - إِنَّ زَيْدًا لَيَقُومُ (Şüphesiz Zeyd ayağa kalkacaktır.) örneğinde olduğu gibi fiilin başına İbtida lââmı (ل) getirilerek bu fiil isme benzetilmiştir. Bu benzerlikten dolayı muzari fiil *mu'rab* olmuştur. İbtida lââmı (ل) sadece muzari fiillerin başına gelebilir. Mazi ve emir fiillerin başına gelmez. Çünkü mazi ve emir fiillerin, isimlerle hiçbir benzer yönleri bulunmamaktadır. Üçüncüsü, muzari fiil hareke ve sükûn bakımından ism-i faile benzer. Örneğin يَضْرِبُ kelimesi hareke ve sükûn bakımından tıpkı ضَارِبٌ kelimesi gibidir. İsme olan bu benzerliklerinden dolayı ismin *mu'rab* olması gibi, muzari fiilin de *mu'rab* olması gerekir.²

22. Muzari fiili raf eden amiller hususundaki ihtilaf:

¹ Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.579-580

² a.g.e., s.446-447

Kûfe ekolünün genel kabul edilen görüşüne göre, muzari fiilin başına gelebilecek *nasb* ve *cezm* edatları bulunmadığından dolayı muzari fiil *merfu* olur. Basra ekolüne göre, muzari fiil cümlede ismin yerine kullanıldığı için *merfudur*.¹

23. *Ma'îyyet vavı(و)*ndan sonra gelen muzari fiili naspeden amil hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, لَا تَأْكُلِ السَّمَكَ وَ تَشْرَبِ اللَّبَنَ (Süt içerken balığı yeme.) örneğinde olduğu gibi vav(و) harfinden sonra gelen muzari fiilin nasbı, *sarf*tan (birinci fiilin mana bakımından ikinci fiile muhalif olmasından) dolaydır. Basra ekolüne göre, و harfinden sonra gelen muzari fiilin nasbı, mukadder olan أَنْ kelimesi sebebiyledir. Basra ekolüne mensup Ebu Ömer el-Cürmi ise, muzari fiili nasb eden amilin vav(و) harfinin kendisi olduğunu; buradaki و harfinin atıf harfi olmaktan çıkıp nasb etme fonksiyonuna sahip olduğunu söyler.²

24. Sebebiyet ifade eden ف harfinden sonra gelen muzari fiili nasb eden amil hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, emir, nehy, nefy, *istifham*, *temenni* ve *arzdan* sonra gelen ف harfine bitişen muzari fiilin nasb oluşu *hilaf*³ sebebiyledir. Basra ekolüne göre, *emir*, *nehy*, *nefy*, *istifham*, *temenni* ve *arzdan* sonra gelen ف harfine bitişen muzari fiilin nasb oluşu gizli bir أَنْ sebebiyledir. Basra ekolüne mensup Ebu Ömer el-Cürmi ve Kûfelilerin bazılarına göre ise muzari fiilin başında bulunan ف harfi atıf edatı olmaktan çıkıp muzari fiili bizzat nasp etmiştir.⁴

25. Masdariyye olan أَنْ edatının hazfedilmiş olmasına rağmen yerine bir bedel olmadan da amel edebilmesi hususundaki ihtilaf:

¹ Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.448-451

² a.g.e., s.452-453

³ Kûfe ekolünde *sarf* kavramına *hilaf* da denilir.

⁴ a.g.e., s.454-455

Kûfe ekolüne göre, yerine bir bedel olmadan da hazfedilmiş أن muzari fiilde amel eder. Basra ekolüne göre, yerine bir bedel olmadan hazfedilmiş أن muzari fiilde amel edemez.¹

26. T'âlil lâmu (ل)² ndan sonra gelen muzari fiili nasb eden amil hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, كي manasında olan ل harfi أن takdir edilmese de muzari fiili nasb eder. Misal: جِئْتُكَ لِتُكْرِمَنِي (Bana ikramda bulunman için sana geldim.). Basra ekolüne göre, tâlil lâmu(ل)ndan sonra gelen muzari fiili ل harfi değil, ل harfinden sonra gelen mukadder أن nasb eder. Misal: جِئْتُكَ لِأَنْ تُكْرِمَنِي.³

27. Hattî ve lîkî edatlarından sonra masdariyye أن inin izharı hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, لى ve لى edatlarından sonra masdariyye أن in izharı caizdir. Misal: اِكْرَمَكَ (Ben sana ikramda bulunmak için geldim.) cümlesinde اِكْرَمَكَ kelimesi كي ile mansuptur ve أن ise كي için te'kidir. Kûfe ekolüne mensup bazı kimseler ise, اِكْرَمَكَ kelimesini naspeden amilin ل edatı olduğunu, كي ve ان edatlarının ise ل edatının te'kidi olduğunu söyler. Basra ekolüne göre, لى ve لى edatlarından sonra masdariyye أن inin izharı hiçbir şekilde caiz değildir.⁴

28. Taaccub fiilindeki أَفْعَلَ kalıbının isim veya fiil olması hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, taaccub fiilinde bulunan أَفْعَلَ kalıbı isimdir. Misal: مَا أَحْسَنَ زَيْدًا (Zeyd ne kadar da iyidir.) . Basra ekolüne göre ise, أَفْعَلَ kalıbı mazi bir fiildir.⁵

29. Meşğulün anḥ⁶ olan isimi nasb eden amil hususundaki ihtilaf:

¹ Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.456-464

² T'âlil lâmu (ل): Sebebiyet lâmu (ل)dir.

³ a.g.e., s.469-477

⁴ a.g.e., s.473-477

⁵ a.g.e., s.104-119

⁶ Meşğulün anḥ: Fiilin, onunla meşgul olan ismi demektir.

Kûfe ekolüne göre, Arapların sözü olan **رَيْدًا ضَرَبْتُهُ** (Ben Zeyd'i dövdüm) cümlesindeki **زيدا** kelimesi, **هـ** (ha) zamirini naspeden zahir fiil ile mansuptur. Basra ekolüne göre ise, **زيدا** kelimesi mukadder bir fiil ile mansuptur. Takdiri ise **ضَرَبْتُ رَيْدًا** (Zeyd'i ben dövdüm.) şeklindedir.¹

30. İsmu'l fiilin ma'mulunun ismu'l fiilden önce gelmesi hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, *iğrada* olan² **عَلَيْكَ , دُونَكَ , عِنْدَكَ** gibi *ismu'l fiilerin* ma'mulünün *ismu'l fiillerden* önce gelmesi caizdir. Misal: **رَيْدًا عَلَيْكَ** (Zeyd'e önem ver) – **عَمْرًا** **بَكْرًا دُونَكَ** (Bekr'i yakala). Basra ekolüne göre, *ismu'l fiillerin* ma'mulünün, *ismu'l fiillerden* önce gelmesi caiz değildir.³

31. مِنْ edatının bir gayenin başlangıcının zamanı için kullanılıp kullanılmaması hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, **مِنْ** edatı hem zamanda hem mekanda gayenin başlangıcı için kullanılabilir. Basra ekolüne göre, **مِنْ** edatı sadece mekanda gayenin başlangıcı için kullanılabilir.⁴

32. Atıf harfi olan vav (و) harfinin, cümlede fazladan kullanılmasının caizliği hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, atıf (vav) **و** nın cümlede fazladan kullanılması caizdir. Misal: **حَتَّى إِذَا جَاؤُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا** ⁵ (Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır.) Basra ekolüne mensup Ebu'l Hasan el-Ahfeş(ö.215/850), Ebu'l Abbas el-Müberrid (ö.285/898) ve

¹ Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.69-70

² *İğra*: Teşvik ve tahrik etmek demektir.(İbrahim Sarıms, a.g.e., s.187)

³ Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.184-189

⁴ a.g.e., s.306-310

⁵ Zümer: 39/73

Ebu'l Kasım bin Burhan (ö.?) da bu görüştedir. Basra ekolüne göre, atıf (vav) و ının cümlede fazladan kullanılması caiz değildir.¹

33. *Mecrur bir zamire atfın yapılması hususundaki ihtilaf:*

Kûfe ekolüne göre, *mecrur bir zamire* atıf caizdir. Misal: مَرَرْتُ بِكَ وَ زَيْدٍ (Sana ve Zeyd'e uğradım). Basra ekolüne göre, *mecrur bir zamire* atıf caiz değildir ancak cer harfinin tekrar edilmesi ile caizdir. Misal: مَرَرْتُ بِكَ وَ بِزَيْدٍ²

34. Zaruri durumlar dışında *merfu muttasıl zamire* atfın caizliği hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, zaruri durumlar dışında da *merfu muttasıl zamire* atıf caizdir. Misal: قُمْتُ وَ زَيْدٌ (Ben ve Zeyd kalktık.). Basra ekolüne göre, kerih görülmesine rağmen şiirdeki zaruri durumlar dışında *merfu muttasıl zamire* atıf caiz değildir. Basra ve Kûfe ekolleri, –kerih görmeden- te'kid veya faslın olduğu durumlarda *merfu muttasıl zamire* atfın caiz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.³ Misal: يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَ زَوْجُكَ الْجَنَّةَ (Dedik ki: "Ey Adem! Sen ve eşin cennete yerleşin.)⁴

35. او kelimesinin و ve بل manasına gelip gelmemesi hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, او kelimesi hem و hem بل manasına gelebilir. Basra ekolüne göre, او kelimesi و veya بل manasına gelemmez.⁵ Misal: وَ أَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ (Biz onu yüz bin, yahut daha fazla insana peygamber olarak gönderdik.)⁶

36. Müsbet bir cümleden sonra لَكِنْ kelimesi ile atfın caizliği hususundaki ihtilaf:

¹ Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.374-378

² a.g.e., s.379-387

³ a.g.e., s.388-390

⁴ Bakara: 2/35

⁵ a.g.e., s.391-395

⁶ Sâffât: 37/147

Kûfe ekolüne göre, müsbet bir cümleden sonra لكن kelimesi ile atıf caizdir. Misal: أَتَانِي زَيْدٌ لَكِنْ عَمْرُو (Yanıma Zeyd geldi fakat Amr de geldi.) Basra ekolüne göre, müsbet bir cümleden sonra لكن kelimesi ile atıf caiz değildir. Eğer müspet bir cümlede böyle bir atıf yapılırsa لكن kelimesinden sonra gelen cümlelerin manen önceki cümleye muhalif olması gerekir. Misal: أَتَانِي زَيْدٌ لَكِنْ عَمْرُو لَمْ يَأْتِ (Yanıma Zeyd geldi fakat Amr gelmedi.) . Kûfe ve Basra ekolleri, menfi bir cümlede لكن kelimesi ile atfın caiz olmasında ittifak etmişlerdir.¹

37. İvaz²sız bir şekilde hazfedilmiş kasem harfinin amel etmesi hususundaki

ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, ivazsız bir şekilde hazfedilmiş kasem harfi, kasemi cer etmesi caizdir. Basra ekolüne göre, ivazsız bir şekilde hazfedilmiş kasem harfinin cer ameli söz konusu değildir. Ancak hazfedilmiş kasem harfi yerine, istifham elif (إ) ve tembih ha(ها)sı gibi ivaz olması suretiyle cer ameli söz konusu olabilir. Misal: هَا - اللَّهُ مَا فَعَلْتَ كَذَا (Allah'a yemin olsun ki sen böyle yapmadın.)³

38. Mübtedanın başına gelen ل harfinin *ibtida lâmu* (ل) veya kasemin cevabının

lâmı (ل) olması hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, لَزَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرُو (Muhakkak Zeyd, Amr'den daha faziletlidir.) cümlesinde bulunan ل (lâm) harfi, mukadder bir kasemin cevabıdır ve takdiri ise şöyledir: وَ اللَّهُ لَزَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرُو (Allah'a yemin olsun ki muhakkak Zeyd, Amr'den daha faziletlidir.). Böylece Kûfeliler kasemin cevabı olan ل (lâm) ile iktifa edilerek kasemin gizlendiğini söyler. Basra ekolüne göre, mübtedanın başına gelen ل harfi *ibtida lâmu*dur.⁴

¹ Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.396-398

² İvaz: Yerine bir şey getirmek demektir.

³ a.g.e., s.325-329

⁴ a.g.e., s.330-333

39. **İn** nin haberi gelmeden önce **İn** nin ismine raf ile atıf yapılması hususundaki

ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, **İn** nin haberinden önce **İn** nin isminin mahaline atfin yapılması caizdir. Fakat bu konuda Kûfeliler kendi aralarında ihtilafa düşmüşlerdir. Ebu'l Hasan Ali bin Hamza El Kisai (ö.189/805), **İn** nin ismi ister *zahir* olsun ister *zamir* olsun böyle bir atfin her halükarda caiz olduğunu söyler. Misal: **إِنَّ زَيْدًا وَ عَمْرُو قَائِمَانِ** (Şüphesiz Zeyd ve Amr ayaktadırlar.) - **إِنَّكَ وَ بَكْرٌ مُنْطَلِقَانِ** (Şüphesiz sen ve Bekir serbestsiniz.). Ebu Zekeriyya Yahya bin Ziyad El-Ferra(ö.207/822) ise bu atfin ancak **İn** nin amelinin *zahir* olmadığı yerlerde caiz olduğunu söyler. Basra ekolüne göre, **İn** nin ismi ister *zahir* ister *mebni* olsun, **İn** nin haberi gelmeden ismine atfin caiz olmadığını söylemişlerdir.¹

40. **Musakkal** olup da *muhafeffeye* dönüştürülen **İn** edatının ismi nasp etmesi

hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, **İn** *musakkallik*ten *muhafeffeye* dönüştürüldüğünde ismini nasp edemez. Basra ekolüne göre, **İn** bu durumda da ismini nasp ederek amel eder. Misal: **وَإِنَّ كُلًّا لَّمَّا لِيُؤْفِقِيَهُمْ رَبُّكَ أَغْمَالَهُمْ** (Şüphesiz Rabbin onların her birine, yaptıklarının karşılığını tastamam verecektir.)² (**İn** (inne)yi **İn** (in) olarak okuyan kıraate göre) ³

41. **Şartın cevabını cezm eden amil** hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, şart cümlesi şart edatıyla cezm olur. Şart cevabının cezimli olmasının sebebi ise şarta olan komşuluğundandır. Basra ekolü ise bu mevzuda ihtilaf etmiştir. Ancak Basra ekolünün çoğunluğu, hem şartı hem de cevabı cezm eden amilin şart edatı olduğunu söyler. Misal: **إِنْ نَقُمْ أَقُمْ** (Sen kalkarsan ben de kalkarım.)⁴

¹Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.151-157

² Hûd: 11/111

³ a.g.e., s.159-168

⁴ a.g.e., s.493-503

42. Şart edatı olan **إِنْ** den sonra gelen *merfu* ismi raf eden amil hususundaki

ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, şart edatı olan **إِنْ** den sonra gelen *merfu* isim, fiilin önüne geçerse, bu isim başka bir fiil takdir edilmeden önüne geçtiği fiil ile *merfu* olur. Misal: **إِنْ زَيْدٌ أَتَانِي أَتِهِ** (Eğer Zeyd bana gelirse ben de ona giderim.) . Basra ekolüne göre, şart edatı olan **إِنْ** den sonra gelen *merfu* isim, takdir edilen bir fiil hasebiyle *merfudur*. Bu *merfu* isimden sonra gelen *zahir fiil* ise takdir edilen fiilin tefsiridir. Misal: **إِنْ أَتَانِي زَيْدٌ** ¹ **أَتَانِي أَتِهِ**

43. **إِنْ** edatının ve **إِنْ** edatından sonra gelen **لَ** (lâm) harfinin manası

hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, **إِنْ** edatından sonra **لَ** (lâm) harfi gelirse **إِنْ** edatı, *mâ-i nafiye* (ما) manasındadır. **لَ** (lâm) harfi ise istisna edatı olan **لَّا** manasındadır. Basra ekolüne göre, **إِنْ** edatından sonra **لَ** (lâm) harfinin geldiği durumlarda **إِنْ** edatı, *musakkale* olan **إِنْ** den *muhaففefeye* dönüşmüştür. **لَ** (lâm) harfi ise *te'kid lâmi*dir. Misal: **إِنْ كَانَ وَغَدُ رَبَّنَا لَمَفْعُولًا** ("Rabbimizin vaadi mutlaka gerçekleşecektir" derler.)²

44. Zarf, *car* ve *mecrur*dan sonra gelen isimlerin raf edicileri hususundaki

ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, zarf, isimden önce gelirse; o ismi raf eder. Bu durumdaki zarfı, bazıları *mahal*³ diye adlandırdığı gibi bazıları da *sıfat*⁴ diye adlandırmıştır. Misal: **أَمَامَكَ** (Zeyd, önündedir) – **فِي الدَّارِ عَمْرٌ** (Amr evdedir.). Basra ekolüne göre, zarf, isimden önce gelirse o ismi raf etmez. O isim, *mübteda* olması hasebiyle *ibtida* ile *merfu* olur.⁵

¹ Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.504-507

² a.g.e., s.526-527

³ El-Ferra'ya göre

⁴ Kisai'ye göre

⁵ a.g.e., s.47-44

45. Haber olarak gelen zarfı nasb eden amil hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, haber olarak gelen zarf, *hilaf* üzere mansuptur. Misal: (Zeyd önündedir.) عَمْرٌ وَرَاءَكَ - زَيْدٌ أَمَامَكَ (Amr arkadadır.) . Basra ekolüne göre, haber olarak gelen zarf, mukadder bir fiil ile mansuptur. Misal: عَمْرٌ (اسْتَقَرَّ) وَرَاءَكَ - زَيْدٌ (اسْتَقَرَّ) أَمَامَكَ ¹

46. رُبْ kelimesinin isim veya harf olması hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, رُبْ kelimesi isimdir. Basra ekolüne göre, رُبْ kelimesi cer harfidir. Misal: رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ (İnkâr edenler, "Keşke müslüman olsaydık" diye çok arzu edeceklerdir.)² (رُبْ kelimesi burada hem şeddeli hem şeddesiz olarak okunmuştur.)³

47. İştikak⁴ta aslın fiil mi masdar mı olduğu hususundaki ihtilaf:

Kûfe ekolüne göre, asıl fiildir. Mastar ise fiilden türemiş ve ondan çeşitlenmiştir. Misal: ضَرَبَ - ضَرْبًا , قَامَ - قِيَامًا. Basra ekolüne göre, asıl mastardır. Fiil ise mastardan türemiş ve ondan çeşitlenmiştir.⁵

¹ Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.197-199

² Hicr: 15/2

³ a.g.e., s.686-688

⁴ *İştikak*: Türemedir. (Muştak: Başka kelimeden türemiş isim veya fiildir.) (İbrahim Sarmış, a.g.e., s.4)

⁵ Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman bin Muhammed bin Ebi Said el-Enbari, a.g.e., s.8-16

2.2. DİL OKULLARI ARASINDAKİ İHTİLAFLARIN TABERÎ

TEFSİRİNE YANSIMASI

Taberî Tefsiri Basra ve Kûfe ekollerinin i'rabî mevzularla ilgili farklı görüşlerine yer vermesi hasebiyle, bizlere tefsir ve dilbilimsel yaklaşım arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından güzel bir örneklik teşkil eder. Şimdi Taberî'nin ayetlerin tefsirini yaparken Basra ve Kûfe ekollerinin dil ile ilgili farklı görüşlerine de yer verdiği ayetleri ve Taberî'nin değerlendirmelerini incelemeye çalışacağız. Bu incelemede ayetlerin mushaftaki sırasını değil nahiv kitaplarındaki konu bazlı sıralamayı (isim-fiil-harf) esas alacağız.

2.2.1. İSİM VE İSİM CÜMLESİ KONUSU

2.2.1.1. Mübteda-Haber

a. *Hadîd: 57/24*

الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

Meal: Onlar cimrilik edip insanlara da cimriliği emreden kimselerdir. Kim yüz çevirirse bilsin ki şüphesiz Allah ganîdir, zengindir, övülmeye lâyıktır.¹

Bazı dilcilere göre الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ ibaresindeki mübteda olan الَّذِينَ'nin haberi (يُعْرَضُونَ عَنْ الْإِتْفَاقِ) "Onlar (Allah yolunda)harcamaktan yüz çevirirler." şeklinde) ayetin manasından anlaşıldığı için hazfedilmiştir. وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كَلِمَ بِهِ الْمَوْتَى بَلْ لَلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا أَفَلَمْ يَأْسَ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهْدَى النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا نُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةً أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِّنْ دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ (Kendisiyle dağların yürütüleceği veya yeryüzünün parçalanacağı, ya da ölülerin konuşturulacağı bir Kur'an olacak olsaydı (o yine bu kitap olurdu). Fakat bütün emir yalnız Allah'ındır. İman edenler anlamadılar mı ki, Allah dileyseydi bütün insanları doğru

¹ Bu bölümde kullanılan ayet mealleri DİB'in resmi internet sitesi olan <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf> adresinden alınmıştır.

yola eriştirirdi. Allah'ın sözü yerine gelinceye kadar, inkâr edenlere yaptıkları işler sebebiyle devamlı olarak, ya büyük bir felaket gelecek veya o felaket yurtlarının yakınına inecektir. Şüphesiz Allah verdiği sözden dönmez.)¹ ayetinde bulunan لَوْ edatının cevabının, ayetin manasından anlaşıldığı için zikredilmeyip de hazfedilmesi buna örnektir. Bazı dilcilere göre -ki bunlar Basra Okuluna mensuptur- الَّذِينَ يَخْلَوْنَ (Eğer kalkar ve iyilik yaparsan sana gelirim.) örneğinde olduğu gibi cümlede bulunan iki ayrı şart cümlesi birbirine atfedilmek suretiyle tek bir cevapla iktifa edilmiştir. Bu durum gibi ayette de manadan dolayı haberin hazfı söz konusu değildir. Taberî her ne kadar bu görüşlerin hangi ekole ait olduğunu zikretmemişse de her iki ekolün genel görüşlerinden ikinci görüşün Basralılara ait olduğu, birinci görüşün ise her iki ekol tarafından kabul görülebileceği bir görüş olduğu bilinmektedir. Taberî, bu ayetle ilgili ikinci görüşü tercih etmiştir.²

Ayetle ilgili söz konusu ihtilaf, "Basra ve Kûfe Okulları arasındaki Dil İhtilafları"³ başlıklı bölümdeki ikinci madde ile alakalıdır.

b. Saf: 61/13

وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ الْمُؤْمِنِينَ

Meal: Seveceğiniz başka bir kazanç daha var: Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih (Mekke'nin fethi). (Ey Muhammed!) Mü'minleri müjdele!

Ayette kullanılan أُخْرَىٰ kelimesinin neye sıfat olduğu hususunda dilciler ihtilaf etmiştir. Basralı kimi dilcilere göre, ayetin te'vili وَتِجَارَةٌ أُخْرَىٰ (Ve başka bir ticaret...) şeklindedir. Böylece أُخْرَىٰ kelimesi hazfedilmiş تِجَارَةٌ kelimesine sıfat olup; وَتِجَارَةٌ أُخْرَىٰ ibaresi sıfat-mevsuf olarak bir önceki ayette bulunan تِجَارَةٌ kelimesine mecrur olarak

¹ Ra'd: 13/31

² Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.23, s.199-200

³ Bu bölümde bundan sonra "Basra ve Kûfe Okulları arasındaki Dil İhtilafları" başlığı kısaca "İhtilaflar" olarak zikredilecektir.

atfedilmiştir. Veyahut ayette geçen أُخْرَى kelimesi, takdiren merfu olup müptedadır ve kendinden sonra gelen cümle ise, onun haberidir. Kûfeli kimi dilcilere göre ise, أُخْرَى kelimesi takdiren merfu olarak mübtedadır. Onun haberi ise, hazfedilmiş car ve mecrurdur. Bu durumda ayetin takdiri ise şu şekildedir: وَلَكُمْ أُخْرَى فِي الْعَاجِلِ مَعَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ (Sizin için ahiret sevabıyla birlikte başka bir kazanç da dünyada vardır.). Yüce Allah ayetin devamında أُخْرَى نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ diyerek أُخْرَى kelimesini açıklamıştır¹.

Taberî bu ayetin tefsirinde; Kûfeli dilcilerin zikrettiği görüşü en doğru görüş olarak kabul eder ve أُخْرَى kelimesiyle وَلَكُمْ أُخْرَى ibaresinin kastedildiğini, ayetin devamındaki أُخْرَى نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ cümlesinin de bedel veya atfu'l-beyan olarak أُخْرَى kelimesini açıkladığını söyler. Taberî aynı zamanda Basralıların zikrettiği birinci görüşün de yanlış olmayacağını söyleyerek, eğer أُخْرَى kelimesi mecrur olarak değerlendirilirse kendinden önce kullanılan تَجَارَةً kelimesine atfının doğru olduğunu söyler. Bu durumda ayetin te'vili şu şekilde olur: وَعَلَى خَلَّةٍ أُخْرَى تُحِبُّونَهَا (Sizin seveceğiniz başka bir kazancı da göstereyim mi?)²

Ayetteki söz konusu ihtilaf el-İnsaf'ta mevcut olmayıp, أُخْرَى kelimesi bir yönüyle mevsufu hazfedilmiş bir sıfat³, bir yönüyle de haberi hazfedilmiş bir müpteda⁴ konusu ile ilgilidir.

2.2.1.2. Zamir

a. İhlâs: 112/1

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

¹ Bedel veya atfu'l- beyân

² Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.23, s.364

³ Bkz. Ebu'l-Bekâ Muhibbuddin Abdullah b.Hüseyn el-Ukberî, *El-Lubbab fi-İleli'l-Binai ve'l-İ'rabi*, Dâru'l-Fikr, Dımişk, s.158, 1995. (el-Mektebetü's-Şamiletü)

⁴ Bkz. Ebu Reca Muhammed Muhyiddin bin eş-Şeyh Abdulhamid bin eş-Şeyh İbrahim, *Şerhu Katru'n-Neda ve Bellus's-Sada*, s.125, Arslan Yayınları, İstanbul, b.t.y.

Meal: De ki: "O, Allah'tır, tektir."

Bazı dilcilere göre -Kisai başta olmak üzere- bu ayette bulunan اَحَدٌ kelimesini raf eden amil, mübteda olarak الله lafzıdır. Ayette bulunan هُو zamiri ise *imad*(zamirul fasl)dır. Bazılarına göre ise -ki bunlar Kûfe Okuluna mensuptur- اَحَدٌ kelimesi, mübtedası hazfedilmiş yeni bir cümlelin haberi olarak *merfud*dur. Bu görüşe göre ayetin te'vili şu şekildedir: "Yüce Allah (Peygambere) kime ibadet ediyorsun diyen bir topluma cevap olarak هو الله der. Sonra o kimdir diye sorduklarında هُوَ اَحَدٌ (O, bir tek olandır) diye cevap verir." Bu görüşe göre هُو zamirinin mercii sorudan dolayı kelamın sıyakından anlaşılmaktadır. Bazıları da -el-Ferra başta olmak üzere- اَحَدٌ kelimesinin وَاَحَدٌ manasında olduğunu, böylece هُو *meçhul*(*şe'n*) zamiri olarak mübteda, الله kelimesi onun haberi, واحدٌ manasında olan اَحَدٌ kelimesinin de her ne kadar nekre de olsa الله lafzının sıfatı olduğunu söyler.¹

Taberî burada sadece Kûfe okuluna ait kanaatleri açıklayarak el-Ferra'nın benimsediği, yukarıda zikrettiğimiz son görüşü tercih etmiştir. Bu görüşe göre هُو zamiri *imad* (fasıl) zamiri değildir. Çünkü *imad* zamirinin اِنَّ , كان , ظَنَّ ve bunların kardeşlerinden sonra gelmesi gerekir. Bu sebeple burada bahsedilen هُو zamiri *imad* (fasıl) zamiri değil; *meçhul* (*şe'n/kıssa*) zamir²dir. اَحَدٌ kelimesi ise hazfedilmiş bir mübtedanın haberi değildir. Nitekim Kûfe okulunun genel yaklaşımında, ibarenin takdirine değil aslına bağlı kalarak değerlendirilmesi daha evladır. Taberî, bu ayetle ilgili ihtilafların her ne kadar Kûfelilere ait olduğunu söylese de, yaptığımız çıkarıma göre aslında el-Ferra'ya ait olan هُو zamiri ile ilgili görüş aynı zamanda Basralıların da benimsediği görüştür. Çünkü el-Ferra'nın *meçhul* zamir dediğine Basralılar *şe'n/kıssa* zamiri derler. Burada bahsi geçen mevzu, "İhtilaflar" bölümünde zikrettiğimiz birinci ve yirminci maddeyle ilişkilidir.

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.24, s.668-669

² *Şe'n (kıssa) zamiri*: Kendisinden önce raci olacağı bir yerin olmadığı zamirlerdir. Kûfe terminolojisinde bu zamir *meçhul zamir* olarak adlandırılmıştır.

b. Enfâl: 8/32

وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حَجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

Meal: Hani onlar, "Ey Allah'ım, eğer şu (Kur'ân) senin katından inmiş hak (kitap) ise hemen üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem dolu bir azap getir" demişlerdi.

Basralı kimi dilciler, هو zamirinin, te'kid amacıyla kullanılan ما gibi, cümlede fazladan kullanıldığı için, الحق kelimesinin - كَانَ 'ye haber olarak- mansub olduğunu söyler. Bu ayette olduğu gibi هو, ancak habere muhtaç olan fiillerde fazladan kullanılır.¹ Bu ayette *nakıs fiille* beraber gelen هو zamiri, هذا 'ya sıfat (*zamirul fasl*)² değildir. Çünkü zahir zamir, وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ (Biz onlara zulmetmedik. Fakat onlar, kendileri zâlim idiler.)³ ayetinde de olduğu gibi, ancak başka bir zamire sıfat (*zamirul fasl*) olabilir. Şu misalde olduğu gibi هُوَ denildiğinde, bu cümle tam bir mana ifade etmez. Fakat وَجَدْتُهُ هُوَ وَإِيَّاي (Onu ve kendimi buldum.) cümlesinde هو zamiri, sıfat (*zamirul fasl*) olarak geldiği için tam bir cümle ifade eder. Söz konusu zamirler, fasıl zamiri olma şartlarını taşıdıkları halde cümlede ziyade olarak bulunabilirler. Bazen de - Ben-i Temim lügatine göre- haber isteyen fiillerle birlikte kullanılan zamirler, ister zamirden ister zahir isimden sonra kullanılsın; bu zamirler isim olarak değerlendirilerek mübteda olur. Mabadleri ise merfu olarak kendilerinin haberi olur. Cümle olarak da haber isteyen fiillerin haberi olur. Kimi Kûfeli dilciler ise; ayette *imad* (*zamirul fasl*) olarak bulunan هو zamirinin, ancak sahih bir mana için cümlede kullanılabileceğini söylemiştir. Bir cümlede imad olarak bulunan هو zamiri fazla da olsa cümleye te'kid manası katmıştır. Örneğin, زَيْدٌ قَائِمٌ (Zeyd ayaktadır.) diyen birine هُوَ الْقَائِمُ (Hayır, asıl ayakta olan Amr'dir.) denilir. Bu cümlede هو zamiri belli bir ismi⁴ ifade ederken, ال takısı ise belli bir fiili⁵ ifade eder. Ancak cümlede fazladan kullanılan ال takısı, هو

¹ Habere muhtaç fiil: *nakıs fiil* gibi.

² Basralı dilcilerin *zamirul fasl* olarak isimlendirdiği kavrama, Kûfeli dilciler *imâd* der.

³ Zuhurf: 43/76

⁴ Belli bir isimden kasıt; müptedadır.

⁵ Belli bir fiilden kasıt; sıfat haberdur.

zamidinden farklı olarak, cümleinin anlamında değışikliğı sebeb olmaz. Arapların وجدته cümlesindeki نفسه kelimesi te'kid ifade ettiğı gibi; bir cümlede imad olarak fazladan kullanılan هو zamiri de te'kid ifade ederek manada değışikliğı sebeb olur. Fakat mübtedanın haberi olarak gelen العاقل ve الظریف gibi sıfat haberlerin başında bulunan ال takısı manada değışikliğı sebeb olmamaktadır.¹

Taberî kimi zaman yaptığı gibi bu ayetle ilgili de açıkça bir tercihte bulunmamış olsa da, bizde oluşan kanaat şudur ki; Kûfeli dilcilerin fasıl zamiri hakkındaki görüşünü tercih etmiştir. Ayetle ilgili zikredilen ihtilaflı görüşler, bir yönüyle "İhtilaflar" başlıklı bölümdeki yirminci madde ile alakalıdır. Bir yönüyle de meçhul(şen) zamiri konusuyla ilgili olup el-İnsaf'ta mevcut değildir.²

c. Meâric: 70 /15,16

كَلَّا إِنَّهَا لَأَطَى (١٥) نَزَّاعَةً لِّلشَّوَى (١٦)

Meal: Hayır (ne mümkün)! Şüphesiz, cehennem derileri kavurup çıkaran alevli ateştir.

Basralı kimi dilcilere göre, ayette geçen لَأَطَى kelimesi إِنَّهَا kelimesindeki ها zamirine bedel olmak üzere takdirenden mansuptur. نَزَّاعَةً kelimesi ise merfu olarak إِنَّ nin haberidir. Aynı zamanda لَأَطَى kelimesi إِنَّ nin haberi olarak takdirenden merfu da olabilir. Bu durumda نَزَّاعَةً kelimesi de merfu olarak mahzûf bir müptedaya haber olur. Bu görüşleri inkar eden bazı dilcilere göre ise, zahir bir isim ancak şaz durumunda zamire tabi olabilir.³ Bu sebeple لَأَطَى kelimesi merfu olarak إِنَّ nin haberidir. نَزَّاعَةً kelimesi ise ها zamirine hâldir. نَزَّاعَةً kelimesini merfu takdir eden görüşe göre, نَزَّاعَةً kelimesinin ancak mübtedası hazfedilmiş medh üzere yeni bir cümleinin başlangıcı olması durumunda söz konusu olabilir.

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.13, s.507-509

² Bkz. Abdurrahman el-Cami, Şerhu'l Kafiye(Molla Cami), s.242, Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul, 1976

³ Zahir bir isim, muhattab ve mütekellim zamirlere bedel'ül-kül olarak tâbi olamaz. Fakat zahir bir isim, gaib zamire tâbi olabilir. Misal: ضَرَبْتُهُ زَيْدًا (bkz. Abdurrahman el-Cami, a.g.e., s.227)

Bu mevzuda Taberî'ye göre en doğru görüş şudur: لَطَى kelimesi إِنَّ nin haberi olup; نَرَاةً kelimesi ise merfu olarak hazfedilmiş müptedanın haberidir. نَرَاةً kelimesinin kıraatte mansup olarak okunuşu caiz değildir. Her ne kadar نَرَاةً kelimesinin mansup olması gramer açısından geçerli olsa da Emsar kurrası نَرَاةً kelimesinin merfu okunması hususunda icma etmişlerdir. Ayrıca إِنَّهَا kelimesinde bulunan هَا zamiri imad da (zamir-i fasl) olabilir. Bu durumda لَطَى kelimesi ise نَرَاةً kelimesiyle merfu olarak mübtedadır. نَرَاةً kelimesi de لَطَى kelimesi ile merfu olarak haberdır.¹ إِنَّهَا هُنْدٌ قَائِمَةٌ (Şüphesiz Hind ayaktadır.) ve إِنَّهُ هُنْدٌ قَائِمَةٌ (Şüphesiz Hind ayaktadır.) örneklerinde olduğu gibi her iki durumda da هَا zamiri, imad (zamirul fasl) olarak kullanılmıştır.²

Taberî, ayette geçen نَرَاةً kelimesinin i'rabı hakkında Basralı dilcilere ait olan yukarıda zikredilen ikinci görüşü doğru olarak kabul etmiştir. Taberî bu konuda, çoğunlukla görüşlerine tâbi olduğu el-Ferra'dan farklı düşünerek; نَرَاةً kelimesinin إِنَّ'nin ikinci haberi olduğu görüşünü benimsememiştir. Fakat إِنَّهَا kelimesinde bulunan هَا zamininin imad (zamirul fasl) olabileceği hususunda el-Ferra ile aynı görüştedir. Taberî'nin sergilediği bu yaklaşım bize, onun fikir ve görüşlerini, tek bir bakış açısına bağlı kalmayarak inşa ettiğini; bunun için de gerek mensubu gözüktüğü Kûfe Okuluna, gerekse çoğu zaman onlardan farklı düşündüğü Basra Okuluna ait görüşlere eleştirel bir tutumla yaklaştığını gösterir.

Ayetin tefsirindeki ihtilaflı mevzular, bir yönüyle "İhtilaflar" başlıklı bölümdeki yirminci madde ile ilgili, bir yönüyle de medh veya zem üzere mansup/merfu olma durumu ile ilgili olup el-İnsafta yer almamaktadır³.

¹ Taberî'nin kabul ettiği bu görüş, öncelikle Kisaî ve el-Ferra'ya ait bir görüştür. Bu görüşe göre, إِنَّ, كَان ve kardeşlerinden sonra gelen imad (zamirul fasl), bunların amellerini ilga eder. Basralı dilciler ise bahsedilen bu görüşü zayıf bir görüş olarak kabul eder. (Ebu'l-Beka Muhibbuddin Abdullah bin Hüseyin el-Akberi, a.g.e., s.219/I)

² Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.23, s.607

³ Bkz. Ebu'l-Beka Muhibbuddin Abdullah bin Hüseyin el-Ukberî, a.g.e., s.407-408/I

d. Bakara: 2/85

ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

Meal: Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; size haram olduğu halde onları yurtlarından çıkaran, size esir olarak geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz. Yoksa siz Kitab'ın (Tevrat'ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Artık sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine uğratılırlar. Çünkü Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.

ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ ibaresi hususunda iki farklı görüş mevcuttur. İlk görüşe göre ayetin takdiri ثُمَّ أَنْتُمْ يَا هَؤُلَاءِ (Sonra, Ey sizler...) şeklindedir. Cümlenin terkihi hitab ifade ettiği için, nida harfi olan يَا hazfedilmiştir. İkinci görüşe göre ise ayetin takdiri ثُمَّ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَقْتُلُونَ (Sonra siz birbirini öldüren bir kavimsiniz.) şeklindedir. Ancak ayette قَوْمٌ kelimesi yerine müpteda ve haberi arasına هَؤُلَاءِ getirilerek أَنْتُمْ kelimesine vurgu yapılmıştır. Çünkü Araplar أَنَاذًا أَقَوْمٌ ve أَنَاهَذَا أَجَلِسٌ derler. Basralı dilcilerden bazıları هَؤُلَاءِ kelimesinin tembih ve te'kid için olduğunu ve أَنْتُمْ kelimesinin te'kidi olduğunu söyler. Bu dilcilere göre, أَنْتُمْ kelimesi her ne kadar muhatap çoğul için olsa da هَؤُلَاءِ ve هَؤُلَاءِ kelimeleriyle te'kidinin yapılmasını caiz görürler. Çünkü bu kelimeler muhataptan kinayedir.¹

Taberî bu konu hakkında herhangi bir tercih belirtmemiştir. Ayette işlenen ihtilaflı konu ise "İhtilaflar" bölümündeki yirminci madde ile ilgilidir.

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.2, s.303-304

2.2.1.3. Hâl ve Hâl Cümlesi

a. Bakara: 2/2

ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

Meal: Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.

Bu ayette geçen هُدًى kelimesinin, i'raktan dolayı birçok manaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, هُدًى kelimesi mansub olup الْكِتَابُ kelimesine sıfat değil *kati* ' (hâl)dir. Çünkü هُدًى *nekre*, الْكِتَابُ ise *marifedir*. Buna göre ayetin te'vili şu şekilde olur: الم ذَٰلِكَ الْكِتَابُ... هَادِيًا لِّلْمُتَّقِينَ (Elif Lâm Mim. Muttakiler için hidayet edici olarak (indirilen) bu kitaptır...) ذَٰلِكَ kelimesi الم ile merfu olmuş ve الم de ذَٰلِكَ kelimesi ile merfu olmuştur. Yani bu iki kelime mübteda ve haber olur. الْكِتَابُ kelimesi ise ذَٰلِكَ kelimesinin sıfatıdır. İkincisi, هُدًى kelimesi الْكِتَابُ kelimesine raci olan فِيهِ deki zamire *kati* ' (hâl) olması sebebiyle mansup olur. Te'vili ise şu şekildedir: الم الَّذِي لَا رَيْبَ فِيهِ هَادِيًا (Elif Lâm Mim. İçinde şüphe olmayan bu kitap ki hidayet edici olarak (indirilmiştir).) Üçüncüsü, ilk iki görüşte olduğu gibi هُدًى kelimesi burada da *kati* ' (hâl) olarak mansuptur. Fakat burada ilk iki görüşten farklı olarak الم tek başına tam bir cümle olarak değerlendirilmiştir. ذَٰلِكَ الْكِتَابُ ise yeni bir cümledir. Bu durumda İbn Abbas'ın da dediği gibi mana şu şekilde olur: أَنَا اللَّهُ أَعْلَمُ ' ذَٰلِكَ الْكِتَابُ (Ben Allah'ım, en iyi bilenim. Bu (indirdiğim), kitaptır....) Böylece ذَٰلِكَ الْكِتَابُ mübteda haber olup, هُدًى kelimesi ise الْكِتَابُ kelimesine *kati* ' (hâl)dir. Dördüncüsü, ذَٰلِكَ kelimesi mübteda, لَا رَيْبَ فِيهِ cümlesi de haberi olup; الْكِتَابُ kelimesi ise onun sıfatıdır. هُدًى kelimesi ise فِيهِ de bulunan هـ zamirine *kati* '(hâl)dir. Eğer هُدًى kelimesi merfu olarak değerlendirilirse o zaman ذَٰلِكَ الْكِتَابُ ibaresinin mübteda-haber olarak yeni bir cümle olması gerekir. الم ibaresi de kendi başına tam bir cümle olur. Bu durumda هُدًى kelimesi sadece medh manasında merfu olarak hazf edilmiş هُوَ 'nin haberi olur.

Taberî burada el-Ferra'nın kendi görüşleri arasında çeliştiğini iddia ederek buna şu şekilde açıklık getirmiştir: Arap dili hususunda öncü olan Kûfeli dilcilerden -ki o da el-Ferra'dır-, bir taraftan yukarıda zikredilen dördüncü görüşü savunurken diğer taraftan şöyle iddia eder: *أَلَمْ ذَلِكَ الْكِتَابُ* mübteda haber olarak birbirini raf etmiştir. Buna göre mana şu şekilde olur: " *هَذِهِ الْحُرُوفُ مِنْ حُرُوفِ الْمُعْجَمِ ذَلِكَ الْكِتَابُ الَّذِي وَعَدْتُكَ أَنْ أُوجِيَهُ إِلَيْكَ* " (Hece harflerinden olan bu harfler sana vahyetmeyi vaadettiğim bu kitaptır.) Taberî, el-Ferra'nın zikredilen bu görüşü ile yine el-Ferra'nın kendi iddiası olan *هَدَى* kelimesinin iki yönden merfu olması ihtimali görüşünün çeliştiğini söyler. El-Ferra'ya göre merfu olma yönlerinden birisi, *أَلَمْ ذَلِكَ* kelimesinin *na* 't olması (sıfat), *هَدَى* kelimesinin ise takdiren merfu olup *ذَلِكَ* kelimesine haber olmasıdır. Halbuki verdiği bu manaya göre *أَلَمْ* 'in haberinin *ذَلِكَ الْكِتَابُ* olduğunu söylemiştir. Bir diğeri ise *هَدَى* kelimesinin merfu olup *لَا رَيْبَ فِيهِ* cümlesinin mahalline tâbi olarak sıfat olmasıdır. Halbuki yukarıda verdiği manaya göre *لَا رَيْبَ فِيهِ* cümlesi mahallen merfu değil, hâl cümlesi olarak mansuptur.¹

Ayetle ilgili ihtilaf edilen konu, mübteda haber olması yönüyle "İhtilaflar" başlıklı bölümdeki birinci madde ile alakalı iken, hâl olması yönüyle el-İnsafta mevcut değildir.²

b. Nisâ: 4/90

إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتِلُوكُمْ فَإِنْ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَالْقَوَا إِلَيْكُمُ السَّلَامُ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا

Meal: Ancak sizinle aralarında anlaşma olan bir topluma sığınmış bulunanlar, yahut ne sizinle ne de kendi kavimleriyle savaşmayı içlerine sığdıramayıp (tarafsız olarak) size gelenler başka. Eğer Allah dileseydi, onları size musallat kılardı da sizinle savaşırlardı.

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.1, s.230-232

² Bkz.Ebu Hafs Ömer bin Adil ed-Dimeşki el-Hanbeli, *El-Lubab fî Ulumi'l Kitab*, Darul-Kutubil İlmiye, 1.baskı, s.270/1, thk. eş-Şeyh Adil Ahmet ve eş-Şeyh Ali Muhammed Maud, Beyrut/Lübnan, 1998 (el-Mektebetü's-Şamiletü)

Eğer onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmayıp size barış teklif ederlerse; Allah, onlara saldırmak için size bir yol (yetki) vermemiştir.

-Sibeveyh ve el-Müberrid dışındaki Basralı dilcilerin genel görüşüne göre¹- ayetteki حَصِرَتْ ibaresinin başında gizli bir قَدْ harfi vardır. Cümlenin kendisi قَدْ harfine delalet ettiği için قَدْ hazfedilmiştir. Böylece ayetin manası أَوْ جَاؤُكُمْ قَدْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ (veya muhakkak kalplerine sığdırmayıp size gelenler...)dur. Bu şekildeki hazf, Arapların adetindendir. Örneğin أَتَانِي فُلَانٌ ذَهَبَ عَقْلُهُ (Falan kişi aklı gittiği hâlde bana geldi.) cümlesi aslında قَدْ ذَهَبَ عَقْلُهُ... (Kesinlikle aklı gittiği hâlde...) manasındadır. Mazi fiillerde gizli bir قَدْ harfinin bulunmasından dolayı, mazi fiillerin hâl olarak kullanılması caiz olmuştur. Çünkü قَدْ harfi başında bulunduğunda mazi fiili şimdiki hâle yaklaştırdığı için mazi fiil hâl olabilir.²

Taberî burada genellikle görüşlerini tercih ettiği Kûfeli dilcilerin yaklaşımına yer vermeyip; sadece Basralı dilcilerin görüşünü nakletmiştir. Çünkü Kûfeli dilciler başında قَدْ harfi bulunmadan da mazi fiilin hâl olarak gelebileceği görüşündedir. Böylece Taberî çoğunlukla görüşlerini kabul ettiği Kûfe Okulundan farklı düşünerek, naklettiği Basra Okulunun görüşlerini tercih etmiş gözükmektedir. Bu yaklaşım ile Taberî, ekol taassupluğundan uzak bilimsel bir yaklaşım sergilemiştir.

Buradaki söz konusu mevzu, "İhtilaflar" başlıklı bölümdeki dördüncü madde ile alakalıdır.

c. Mü'min: 40/18

وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْأَرْفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطِمِينَ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ

¹ Sibeveyh ve el-Müberrid'e göre, mazi bir fiilin hâl olabilmesi için başında mutlaka zahir bir قَدْ harfi bulunmalıdır. قَدْ harfinin takdiren olması mazi fiili hâl yapamaz. (Abdurrahman el-Cami, a.g.e., s.149)

² Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.8, s.22

Meal: Yaklaşmakta olan gün konusunda onları uyar. O gün yürekler gam ve tasa ile dolu, (sanki) gırtlaklara dayanmıştır. Zalimlerin ne sıcak bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaatchisi vardır.

Basralı kimi dilcilere göre, ayette geçen كَاطِمِينَ kelimesi *kati'* (hâl) olarak mansuptur. Ayetin te'vili ise şu şekildedir: إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ فِي هَذِهِ الْحَالِ (O gün yürekler gam ve tasa ile dolu olduğu halde gırtlaklara dayanmıştır.). Kûfeli dilcilere göre ise, كَاطِمِينَ kelimesinde bulunan ال takısı izafe (yani muzafun ileyh olan هُمْ zamiri) yerine kullanılmış olup; كَاطِمِينَ kelimesi aslında muzafun ileyh olan هُمْ zamirine hâldir.¹ Bu durumda ayetin te'vili şu şekildedir: إِذِ قُلُوبُهُمْ لَدَى حَنَاجِرِهِمْ فِي حَالٍ كَاطِمِهِمْ (O gün onların gam ve tasa halindeki yürekleri, onların gırtlaklarına dayanmıştır.) Kimi Kûfelilere göre ise; أَصْحَابُ الْقُلُوبِ kelimesi ayetteki الْقُلُوبِ ve الْحَنَاجِرِ kelimelerinden çıkarılan mana (أَصْحَابُ الْقُلُوبِ yani; o kalplerin sahipleri) hasebiyle *kati'* (hâl) olarak mansuptur (yani asıl zülhal olan أَصْحَابُ kelimesi hazfedilmiş, muzafun ileyh' olan الْقُلُوبِ kelimesi onun yerine geçmiştir.) Bu durumda ayetin te'vili şöyle olur: إِذِ قُلُوبُهُمْ لَدَى حَنَاجِرِهِمْ كَاطِمِينَ (O gün onların yürekleri, gam ve tasa ile dolu olduğu halde, onların gırtlaklarına dayanmıştır.) Veya كَاطِمِينَ kelimesi وَأَنْذَرَهُمْ ibaresinde bulunan zamire *kati'* (hâl) olarak mansup da yapılabilir.²

Taberî'nin bu ayetin tefsirinde zikrettiği ve bazı Kûfeli dilcilere ait olduğunu söylediği son iki görüş, el-Ferra'nın *Mea'ni'l-Kur'an* eserinde zikrettiği görüştür. Taberî, bu ayetin tefsiri hususunda Arap gramer kurallarına göre daha uygun olduğu için el-Ferra'nın benimsediği görüşü tercih etmiştir. Ki bu söz konusu kural, hâlin zülhâl sıfat olması sebebiyle, hâl ve zülhâl arasında *müfred-tesniye-cemi*, *müennes-müzekker* bakımından uyumun olması gerekliliğindendir.

¹ Muzafun ileyhe hâlin gelmesi üç şartla mümkündür: Birincisi, إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا (Maide: 5/48) ayetindeki gibi muzafın, hâle amil olması. İkincisi, وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ إِخْوَانًا (Hicr: 15/47) ayetinde olduğu gibi muzafın, muzafun ileyh'in bir cüzü olması. Üçüncüsü ise, فَاتَّبِعُوا أَمْرًا بَرًّا وَاصْبِرُوا لِحُكْمِ اللَّهِ (Al-i İmran: 3/95) ayetinde olduğu gibi muzafın, muzafun ileyh'in bir cüzü gibi olması. (Celalüddin Abdurrahman es-Suyuti, *el-Behcetü'l-Merdiyye fi Şerhi'l-Elfiyye*, s.108, İslami Kitaplar, Midyat, b.t.y.) Kûfeli dilcilerin zikrettiği bu görüşe göre, muzafun ileyhe hâl gelmesi ikinci şartta olduğu şekliyle mümkün olmuştur.

² Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.21, s.368

Hâl müfred, tesniye, cemi, müzekker ve müennes olma yönünden zülhâl ile uyumlu olmalıdır. Fakat ayetteki hâl olan كَاطِمِينَ kelimesi ile zülhâli arasında bu uyum söz konusu değildir. Bu sebeple Kûfe ekolü Arap dili ve grameri açısından uyumsuz gözükken bu konuya farklı te'villerle açıklık getirmeye çalışmıştır. Ayetle ilgili söz konusu ihtilaf el-İnsaf'ta mevcut değildir.¹

d. Fussilet: 41/1,2,3

حَمِّ (۱) تَنْزِيلٍ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۲) كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۳)

Meal: Hâ Mîm. (1) Bu Kur'an, Rahmân ve Rahîm olan Allah'tan indirilmedir.(2) Bu, bilen bir toplum için Arapça bir Kur'an olarak ayetleri genişçe açıklanmış bir kitaptır.(3)

Basralı kimi dilcilere göre, ayette kullanılan كِتَابٌ kelimesi mahzûf olan التَّنْزِيلُ kelimesine haberdur. آيَاتُ kelimesi فُصِّلَتْ fiilinin naib-i failidir, قُرْآنًا kelimesi ise meful olarak mansup olmuştur. Ayetin devamında kullanılan نَذِيرًا و بَشِيرًا kelimeleri ise قُرْآنًا kelimesine sıfat olmuştur. Bu görüşü savunan kimseler قُرْآنًا kelimesinin nasbının aynı zamanda "medh" üzere mümkün olduğunu da söyler. Bu durumda Yüce Allah önce كِتَابٌ (Ayetleri genişçe açıklanmış bir Kitap'tır.) buyurur ve sonra kitabın medhine yönelerek ذَكَرْنَا قُرْآنًا عَرَبِيًّا بَشِيرًا وَ نَذِيرًا (Biz,müjdeleyici ve uyarıcı olan Kur'ân'ı Arapça olarak zikrettik.) buyurur. Böylece cümlelerin zahiri, ayette bulunan bu gizli medhe delalet eder. Kûfeli bazı dilcilere göre, قُرْآنًا kelimesi فُصِّلَتْ fiili ile meful olarak mansup olabileceği gibi ki bu durumda ayetin te'vili şu şekildedir: (O Kur'ân'ın ayetleri -bu şekilde- genişçe açıklandı.) Aynı zamanda cümle آيَاتُهُ kelimesi ile tam bir cümle ifade edebileceği için قُرْآنًا kelimesi kat'î (hâl) olarak da mansup olabilir.

Taberî'ye göre bu ayette -... كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ (Bu Kur'an sana indirdiğimiz mübarek bir Kitap'tır.)² ayetinde de olduğu gibi- قُرْآنًا kelimesi merfu olarak كِتَابٌ kelimesine sıfat olursa daha doğru olur. نَذِيرًا ve بَشِيرًا kelimeleri hakkında ise onların

¹ Bkz.Celalüddin Abdurrahman es-Suyuti, a.g.e., s.108

² Sâd: 38/29

i'rab bakımından tıpkı فُرَانًا عَرَبِيًّا kelimeleri gibi değerlendirileceğini söyleyerek Taberî, burada her iki ekole ait görüşe muhalefet etmiş ve el-Ferra'nın da Me'ani'l-Kur'an'da benimsediği görüşü tercih etmiştir.¹

Buradaki konu, "İhtilaflar" başlıklı bölümün altıncı maddesi ile alakalıdır. Ayrıca el-İnsafta bulunmayan, medh ve zem üzere mansup olması konusu ile² ve hâl ve zülhâl konusu ile³ ilgilidir.

e. Ahkâf: 46/12

وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً وَهَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرَى لِلْمُحْسِنِينَ

Meal: Bundan önce bir rehber ve bir rahmet olarak Musâ'nın kitabı da vardı. Bu ise, onu doğrulayan ve zulmedenleri uyarmak, iyilik yapanlara müjde olmak üzere Arap diliyle indirilmiş bir kitaptır.

Basralı kimi dilcilere göre, ayetteki لِسَانًا عَرَبِيًّا ibaresi كِتَابٌ kelimesine hâl olarak mansuptur veya mahzuf olan أَغْنَى fiiline –medh üzere- meful olarak mansup edilmiştir. Kimi Basralı dilcilere göre ise, لِسَانًا عَرَبِيًّا ibaresi ayette bulunan مُصَدِّقٌ kelimesi ile (meful olarak) mansuptur. Kûfeli kimi dilcilere göre, لِسَانًا عَرَبِيًّا ibaresi كِتَابٌ kelimesinin sıfatlarından olup; (Bu Kitap, Arapça olarak Tevrat'ı ve İncil'i tasdik eder.) manası kastedildiği için hâl olarak mansuptur. Burada مَرَرْتُ بِرَجُلٍ يَقُومُ مُحْسِنًا (İyilikle kalkan bir adamın yanına vardım.) ve مَرَرْتُ بِرَجُلٍ قَائِمٍ مُحْسِنًا (İyilikle kalkan bir adamın yanına vardım.) örneklerinde de olduğu gibi, مُصَدِّقٌ manasındaki مُصَدِّقٌ kelimesinde bulunan müstetir هُو zamirine hâl olur. Kûfeli bu dilcilere göre, لِسَانًا عَرَبِيًّا ibaresinin كِتَابٌ kelimesine sıfat (naat) olarak merfu olması da caizdir.

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.21, s.425-428

² Bkz. Ebu'l-Beka Muhibbuddin Abdullah bin Hüseyin el-Ukberî, a.g.e., c.I, s.407-408

³ Bkz. Ebu Hafs Ömer bin Adil ed-Dimeşki el-Hanbeli, a.g.e., c.1, s.270

Taberî, Basralı kimi dilcilerce kabul edilen مُصَدِّقُ لِسَانًا عَرَبِيًّا ibaresinin kelimesi ile (meful olarak) mansup olduğu görüşüne itiraz etmiştir. Taberî'ye göre Basralıların zikrettiği bu görüş doğru bir mana ifade etmez. Çünkü bu durumda ayetin te'vili şöyle olur: وَ هَذَا كِتَابٌ يُصَدِّقُ نَفْسَهُ (Bu Kitap kendisini tasdik eder.). Bu görüş için Taberî, ancak وَ هَذَا كِتَابٌ وَ هُوَ الْقُرْآنُ ibaresiyle Muhammed (s.a.v.) kastedilirse ve te'vil de هُوَ الْقُرْآنُ şeklinde olursa ayetin doğru bir mana ifade edebileceğini söyler. Taberî'ye göre ayet hususunda en doğru görüş yukarıda zikri geçen Kûfelilerin şu görüşüdür: لِسَانًا عَرَبِيًّا ibaresi كِتَابٌ kelimesine raci olan مُصَدِّقُ kelimesinde bulunan müstetir zamire hâl olarak mansuptur. Çünkü مُصَدِّقُ fiili manasındadır. Buna göre ayet şöyle te'vil edilir: وَ هَذَا الْقُرْآنُ يُصَدِّقُ كِتَابَ مُوسَى بِأَنَّ مُحَمَّدًا نَبِيُّ مُرْسَلٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا (Arapça olarak Muhammed'e gönderilen bu Kur'an, Musa'nın Kitab'ını tasdik eder.)¹

Taberî'nin tercih ettiği bu görüş, yine el-Ferra'nın da tefsirinde benimsediği görüştür. Bu yaklaşım, İsm-i failin "hâl"de amel edebilmesi için müstakbel manası taşınması gerekliliğinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır. Bu sebeptendir ki; kabul gören bu görüşte مُصَدِّقُ kelimesi istikbali ifade eden يُصَدِّقُ muzari fiili manasıyla te'vil edilmiştir. Ayetle ilgili söz konusu ihtilaf, "İhtilaflar" başlıklı bölümdeki dördüncü madde ile alakalıdır.²

f. Kıyâmet: 75/4

بَلَىٰ قَادِرِينَ عَلَىٰ أَنْ تُسَوِّيَ بَنَانَهُ

Meal: Evet bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter.

Bazı dilcilere göre,ayette bulunan قَادِرِينَ kelimesi aslında تَقْدِرُ manasında olup; ism-i fail olarak kullanıldığı için mansup olmuştur. Bu durumda ayetin manası şu şekildedir: (İnsan onların kemiklerini . أَيْحَسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ بَلَىٰ تَقْدِرُ عَلَىٰ أَنْ تُسَوِّيَ بَنَانَهُ bir araya getiremeyeceğimizi mi sanır? Elbette ki biz, onun parmak uçlarını bile

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.22, s.109-110

² Ayrıca bu konu ile ilgili ihtilaf için bkz.Ebu Reza Muhammed Muhyiddin bin eş-Şeyh Abdulhamid bin eş-Şeyh İbrahim, a.g.e., s.270-271

düzenlemeye güç yetiririz.) Kûfeli kimi dilcilere göre, قَادِرِينَ kelimesi mana olarak نَجْمَعُ fiilinde bulunan zamire hâl olması sebebiyle mansup olmuştur. (Çünkü hâlin amili olan نَجْمَعُ fiili, ayet bütünlüğünden anlaşılmaktadır.) Bu durumda ise ayetin te'vili şu şekildedir: أَيْحَسْبُ أَنْ لَنْ نَقْوَى عَلَيْهِ بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَقْوَى مِنْكَ (Ondan daha zor olanı yaratmaya kadir olduğumuz halde; kendisine güç yetiremeyeceğimizi mi sanıyor?) yani بَلَى نَقْوَى (Ondan daha fazlasına muktedir olmaya güç yetiririz.) Kûfeli bu dilcilere göre, قَادِرِينَ kelimesinin نَقْدُرُ fiilinin, ism-i faile çevrilmesinden dolayı mansup olduğunu söyleyen bu görüş hatalıdır. Çünkü bir fiil hiçbir zaman ism-i faile dönüştürülmekle mansup olamaz. أَتَقْوُمُ إِلَيْنَا (Bize gelir misin?) örneğinde olduğu gibi fiili, ism-i faili olan قَائِمٌ kelimesine çevrilmek istendiğinde قَائِمٌ denilmesi gerekir. قَائِمٌ denilirse hata yapılmış olur. (Çünkü, bir ismin başında herhangi bir amil yoksa, o isim merfu olarak kullanılır.) Basralı bazı dilcilere göre¹ ise, قَادِرِينَ kelimesi hazfedilmiş نَجْمَعُ fiili ile mansuptur. Bu durumda ayetin te'vili şu şekildedir: بَلْ نَجْمَعُهَا قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ (Elbette ki; Biz onların parmak uçlarını toplamaya güç yetiririz.)²

Taberî, Basralılara ait olan bu en son görüşü, Arap dil kurallarına göre en doğru görüş olduğunu ifade ederek tercih etmiştir. Ayetle ilgili söz konusu hâl'in amili ile ilgili ihtilaf el-İnsafta mevcut değildir.³

2.2.1.4. İsm-i Mevsul

a. Bakara: 2/10

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ

Meal: Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır.

¹ Burada Basralı bazı dilcilerden kasıt öncelikle Sibeveyh'dir. (Muhyiddin Derviş, İ'rabu'l-Kur'an ve Beyanuhu, c. X/297, Dar'ul-İrşad, 4.Baskı, Humus-Suriye, h.1415, (el-Mektebetü's-Şamiletü))

² Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.24, s.51-52

³ Bkz.Abdurrahman el-Cami, a.g.e., s.149

Kimi Basralılara göre, أَجِبُ أَنْ تَأْتِيَنِي (Bana gelmene sevinirim.) cümlesinde bulunan بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ fiili أَنْ edatı hasebiyle mastar te'vilinde olduğu gibi; ayetindeki مَا harfinin mastariye olması sebebiyle de ayetteki كَانُوا يَكْذِبُونَ fiili de mastar te'vilindedir. Böylece ayetin te'vili şöyle olur: إِنَّمَا هُوَ بِكَذِبِهِمْ وَتَكْذِيبِهِمْ¹ (Onlar için elem verici azab, kendilerinin yalanlarından veya yalanlamalarından dolayıdır.) Buradaki كَانَ kelimesi ise -ما yı mastariyeden etkilenmeyip- bu olayın mazide gerçekleştiğini haber vermek için kullanılmıştır, yani ilğa edilmiştir. (Abdullah'ın olması ne güzeldir.) örneğinde de olduğu gibi lafzen her ne kadar مَا edatından kaynaklı taaccüb, كُنْ üzerine görünse de asıl taaccüb Abdullah'ın zatıdır. Bazı Kûfelilere göre -ki özellikle el-Ferra- ise, buradaki كَانَ nin ilğası söz konusu değildir, ancak taaccüb fiili كَانَ nin önüne geçtiği zaman taaccüpteki كَانَ ilğa edilebilir.² Misalen, حَسَنًا كَانَ زَيْدٌ denildiği gibi حَسَنٌ كَانَ زَيْدٌ (Zeyd ne kadar da iyidir.) de denilir. Çünkü كَانَ 'nin sıfat olan haberi, كَانَ 'nin önüne geçtiğinde amel edebildiği gibi ilğa da edilebilir. Bu durumdaki كَانَ nin ilğasının sebebi şudur ki: فَعَلَ - يَفْعُلْ, كَانَ gibi, يَفْعُلْ - فَعَلَ fiillerine benzerliklerinden dolayı, sıfatlarda ve onlarla beraber olan isimlerde de amel edemez. Misalen: يَفُومُ كَانَ زَيْدٌ - قَامَ كَانَ زَيْدٌ. (Zeyd muhakkak kalktı.- Zeyd muhakkak kalkıyor.) كَانَ nin amel etmesinin sebebi ise şudur: حَسَنًا كَانَ زَيْدٌ örneğinde olduğu gibi كَانَ den önce gelen sıfatların da isim olmaları hasebiyle; كَانَ nin isimlere amel ettiği gibi sıfatlara da amel etmesi mümkündür. Fakat Kûfeli bu dilciler, كَانَ nin, -ayette olduğu gibi- isimlerden ve fiillerden önce kullanıldığı taktirde ilğasını hatalı görmüş ve Basralı dilcilerin zikrettiği görüşleri imkansız kabul ederek ayeti şu şekilde te'vil etmişlerdir: الَّذِي يَكْذِبُونَهُ (Yalanladıkları o şeye karşılık...). Bu durumda ayette kullanılan مَا harfi, mevsule olarak kullanılmış ve كَانَ de ilğa edilmemiştir.³

¹ Ayete verilen mana kıraat ihtilafından kaynaklı يَكْذِبُونَ veya يَكْذِبُونَ şeklinde okunmasından dolayıdır.

² Taaccub مَا sından sonra bazen كَانَ zaid olarak bulunur. Bu durumda amel etmediği gibi zamir de taşımaz. Sadece te'kid (pekiştirme) ifade eder. (Ebu Reca Muhammed Muhyiddin bin eş-Şeyh Abdulhamid bin eş-Şeyh İbrahim, a.g.e., s.138)

³ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.1, s.286-287

Taberî, Kûfeli dilcilerin Basralı dilcilerin görüşüne karşı zikrettiği delilleri doğru olarak; onların görüşünü benimsemiştir. Ayet ile ilgili söz konusu ihtilaf el-İnsaf'ta yer almamaktadır.¹

b. Bakara: 2/90

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَنْ يَنْزِلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاؤُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ

Meal: Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah'ın, kullarından dilediğine lütfuyla indirdiği vahyi inkar etmeleri ne kötüdür! Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenlere alçaltıcı bir azap vardır.

Basralı kimi dilcilere göre, بِئْسَمَا ibaresindeki ما harfî tek başına isimdir. أَنْ يَكْفُرُوا cümlesi ise ما harfinin tefsiri(temyizi)dir. (Zeyd ne iyi bir adamdır) cümlesi buna örnektir. أَنْ يَنْزِلَ اللَّهُ cümlesi ise أَنْزَلَ اللَّهُ cümlesine bedeldir. Kûfeli kimi dilcilere göre ise, ayetin te'vili şu şekildedir: بِئْسَ الشَّيْءُ اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا (İnkâr ederek karşılığında nefislerini sattıkları şey ne kötüdür.) Bu durumda ما kelimesi بِئْسَ 'nin ismidir. أَنْ يَكْفُرُوا ibaresi de بِئْسَ 'nin ikinci ismi (mahsusun bizzem)dir. Aynı zamanda bu dilcilere göre, أَنْ يَكْفُرُوا ibaresi mastar te'vilinde mahallen merfu veya mecrur olabilir. Merfu olması durumunda ayetin takdiri şu şekilde olur: فَبِئْسَ الشَّيْءُ هَذَا أَنْ يَفْعَلُوهُ (Onların yaptıkları bu iş ne kötü bir iştir.) Mecrur olması durumunda ise ayetin takdiri şöyledir: فَبِئْسَ الشَّيْءُ اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا (Karşılığında nefislerini sattıkları şey, Allah'ın gönderdiği vahyi inkar etmeleri, ne kötü şeydir.)

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْنِسُوا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِّنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (Sadakaları açıktan verirsiniz ne güzel! Fakat onları gizleyerek fakirlere verirsiniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına da keffaret olur.

¹ Bkz. Ebu Reca Muhammed Muhyiddin bin eş-Şeyh Abdulhamid bin eş-Şeyh İbrahim, a.g.e., s.138

Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.)¹ ve لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَٰئِيلَ وَارْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رُسُلًا (Andolsun, İsrailoğullarından sağlam söz almış ve onlara peygamberler göndermiştik. Fakat her ne zaman bir Peygamber onlara nefislerinin hoşlanmadığı bir hükmü getirdiyse; onlardan bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürdüler.)² ayetlerinde olduğu gibi Arap dilciler, bu gibi yerlerde³ ما harfini tek başına tam bir isim olarak kabul ederler. Arap dilcilerine göre ما harfi لَيْسَ مَا harfi gibi sılası olmadan tam bir isim yerine kullanılır. Bu görüşü savunanlara göre, بَيْسٌ kelimesinden sonra belirli bir zaman ifade eden marife bir kelime kullanılamaz. Ancak bu görüşü savunan kimseler ayetin te'vilini şöyle yapmışlardır : بَيْسَ الشَّيْءِ اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ : (Onun karşılığında nefislerini sattıkları şey ne kötüdür.). Halbuki yaptıkları bu te'vile göre ما harfi sılası olan اشْتَرَوْا mazi fiili ile beraber belirli bir zaman ifade eden marife bir isime dönüşür. Çünkü ما harfi mazi bir fiil ile kullanıldığı takdirde marife ve muvakkat bir isime dönüşür. Bu durumda ayetin te'vilinin şöyle olması gerekirdi: بَيْسَ شَرَاؤُهُمْ كُفْرُهُمْ (satin aldıkları şey -yani inkar etmeleri- ne kötüdür.). Ancak bu görüşü savunan kimselere göre bu te'vil caiz değildir. Taberî, bu çelişkiden dolayı bu görüşün doğru olmadığını söyler.

Dilcilerin bazılarının iddiasına göre ise, أَنْ medlulu ile birlikte mastar te'vilinde mahallen mecrur olabildiği gibi mahallen merfu da olabilir. Mahallen mecrur olduğunda به kelimesinde bulunan ب harfi ceri aynı zamanda أَنْ يَكْفُرُوا ibaresinin başında da takdiri olarak bulunur. Çünkü أَنْ يَكْفُرُوا ibaresi • zamirine bedeldir. Bu durumda ayetin te'vili şöyle olur: بَيْسَ مَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ بِالْكَفْرِ (Küfür karşılığında nefislerini sattıkları ne kötüdür.). Mahallen merfu olduğunda ise, أَنْ يَكْفُرُوا بَيْسَ مَا kelimesinde bulunan ما harfinin mahalline göre merfu olarak bedel şeklinde değerlendirilir. بَيْسَ الرَّجُلِ عَبْدَ اللَّهِ (Ne kötüdür

¹ Bakara: 2/271

² Maide: 5/70

³ ما harfi بَيْسٌ ve نَعَمْ kelimelerinden sonra gelen

adam ki, o da Abdullah'tır.) örneğine göre ayetteki أَنْ يَكْفُرُوا ibaresinin ما harfinin tefsiri olarak merfu olması -efalu'l medh ve zem kuralına göre- caiz değildir. Çünkü bunların isimleri(fiilleri) *mudmar* olursa zahir olan nekre ismin, mansup olması gerekir. Bazı dilcilere göre, Araplardan aktarılan لَا مَهْرَ لِبُئْسَمَا تَرْوِجُ وَ örneğinde olduğu gibi بُئْسَمَا ibaresi bütünüyle bir kelime olup kendinden sonra gelecek ismi de raf eder¹. Bu durumda ayetin te'vili şu şekilde olur: بُئْسَ شَيْءٌ الشَّيْءُ اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ (Ne kötü bir şeydir ki, o da nefislerinin karşılığında satın aldıkları şey). Buna göre أَنْ يَكْفُرُوا ibaresi بُئْسَمَا ibaresinin tercümesi (bedel) olur.

Taberî'ye göre en doğru görüş, بُئْسَمَا عَبْدُ اللَّهِ (Abdullah ne kötü bir şeydir.) örneğinde بُئْسَمَا kelimesinin عَبْدُ اللَّهِ kelimesi ile merfu olması gibi ayetteki بُئْسَمَا kelimesinin اشْتَرَوْا بِهِ ile merfu olduğu görüşüdür. Buna göre ayetin te'vili şu şekilde olur: بُئْسَ شَيْءٌ بَاعَ الْيَهُودُ بِهِ أَنْفُسَهُمْ كَفَرُوهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا وَ حَسَدًا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ (Yahudilerin karşılığında nefislerini sattıkları şey ki o da; Allah'ın indirdiğini inkar etmeleri, ne kötüdür.). Ayette bulunan أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ cümlesi ise mastar te'vilinde mahallen mansup olarak illet(*mefulün li ecli*)tir. Kûfeli dilcilerden bazıları, أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ ibaresinin, başında ب harfi cer 'in takdiri ile mecrur olduğunu iddia etmiş olsalar da Taberî; bu ayette أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ ibaresinin mastar mahallinde mansup olduğunu tercih eder. Çünkü أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ ibaresi kendinden önce gelen cümlenin manasını tamamlamak için kullanılmıştır. Aynı zamanda أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ ibaresini mecrur yapacak herhangi bir harfi cer de yoktur. Ve bir harfi cer hiçbir zaman *mudmar* (gizli) bir şekilde ibareyi mecrur yapamaz. Bu sebeplerden dolayı Taberî, أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ ibaresinin mansup olduğunu söyleyen Kûfelilerin görüşünü tercih etmiştir.²

¹ Müpteda-haber olarak birbirini raf eder.

² Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.2, s.338-339

Ayetle alakalı söz konusu ihtilaf, "İhtilaflar" başlıklı bölümdeki on altıncı madde ile ilişkilidir. Ayrıca بِنَسَمَا kelimesinde bulunan ما ile ilgili ihtilaf el-İnsaf'ta bulunmamaktadır.¹

c. Kasas: 28/76

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءَ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ

Meal: Şüphesiz Kârûn, Mûsâ'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona, anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik. Hani, kavmi kendisine şöyle demişti: "Böbürlenme! Çünkü Allah böbürlenip şımaranları sevmez."

Basralı dilcilere göre -ki öncelikle el-Ahfeş- ما ayetinde bulunan ما kelimesi الذي manasında olduğu için إِنَّ edatı ile kullanılmıştır. Çünkü aslında إِنَّ edatı, ما kelimesinden sonra değil; ... (De ki: "Sizin kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm var ya, o mutlaka size ulaşacaktır.)² ayetinde de olduğu gibi الذي den sonra kullanılır. -Bu sebeptedir ki; ما ayetinde bulunan ما kelimesi إِنَّ edatı ile birlikte kullanıldığı için الذي manasındadır.- Kûfeli kimi dilciler ise, Basralı dilcilerin bu görüşünü kabul etmeyerek إِنَّ edatının ما ve مَنْ kelimelerinden sonra gelmesinin caiz olduğunu söylerler. Öyle ki إِنَّ edatının, ما ve مَنْ den sonra kullanılması; الذي den sonra kullanılmasından daha doğrudur. Çünkü, "ضَرَبْتُ رَجُلًا لَيَقُومَنَّ" (Ayağa kalkması için bir adamı dövdüm.) ve "ضَرَبْتُ رَجُلًا إِنَّهُ لَمُحْسِنٌ" (Şüphesiz iyi olan bir adamı dövdüm.) örneklerindeki رَجُلًا kelimesi gibi³ ما ve edatları da hem nekre olarak hem de marife olarak kullanılabilir. Fakat الذي hiçbir zaman nekre olarak

¹ Bkz. Abdurrahman el-Cami, a.g.e., s.384

² Cuma: 62/8

³ ضَرَبْتُ رَجُلًا لَيَقُومَنَّ örneğinde رَجُلًا kelimesi tamamen nekredir. ضَرَبْتُ رَجُلًا إِنَّهُ لَمُحْسِنٌ örneğinde ise رَجُلًا kelimesi her ne kadar nekre gibi görünüyor olsa da; kendisinden sonra gelen cümle onu vasıflandırdığı için marife bir kelimeye dönüşmüştür.

kullanılmaz. Bu durumda, الذي sıla cümlesine, sıla cümlesi de الذي ye amel etmediği için إن edatının الذي den sonra gelmesi hoş görülmez.¹

Taberî bu ayetin tefsiri hususunda Basralıların görüşünü tercih etmiştir. Taberî'ye göre; zaten ayette kullanılan ما edatı da الذي gibi sılasına amel etmemiştir. Aynı zamanda Cuma Sûresi 8. Ayette de إن edatı الذي den sonra kullanılmıştır. Bu durumda anlaşılır ki; ayetteki ما edatı الذي manasındadır. Bu konu hakkındaki söz konusu ihtilaf el-İnsaf'ta yer almamaktadır.²

2.2.1.5. Meful

a. Bakara: 2/83

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنتُمْ مُّعْرِضُونَ

Meal: Hani, biz İsrailoğulları'ndan, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekatı vereceksiniz" diye söz almıştık. Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz.

Bazı dilcilere göre -ki onlar Kûfeli dilcilerdir- بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ibaresi, başında hazfedilmiş أَنْ edatı sebebiyle mahallen mansub olan لَا تَعْبُدُونَ ibaresine atfedilmiştir. - Kûfeli bu dilciler bu sebeple لَا تَعْبُدُونَ kıraatini değil; İbn Mes'ud'un kıraati olan لَا تَعْبُدُوا kıraatini tercih etmiştir.- Böylece ayet بِالْوَالِدَيْنِ وَاللَّهُ وَلَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ (Hatırla ki; biz İsrailoğullarından Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceğine ve ana babaya iyilik yapacağına dair söz aldık.) manasındadır. Ayette bulunan لَا تَعْبُدُونَ ibaresi, أَنْ edatı hazfedildiği için merfu olmuştur. بِالْوَالِدَيْنِ ibaresi ise, onun mahalline atfedilmiştir. Ayette bulunan إِحْسَانًا kelimesi, بِالْوَالِدَيْنِ kelimesinin delalet ettiği gizli bir

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.19, s.621

² Bkz.Ebu'l Beka Muhibbuddin Abdullah bin Hüseyin el-Ukberî, a.g.e.,c.1, s.225

و إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ (Hani, biz İsrailoğulları'ndan, fiil ile mefulün mutlak olarak mansuptur. Böylece ayetin te'vili şöyle olur: بِنِي إِسْرَآئِيلَ بِأَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ وَ بِأَنْ تُحْسِنُوا إِلَى الْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا Allah'tan başkasına ibadet etmeme, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik etme, herkese güzel sözler söyleme, namaz kılma, zekatı verme hususunda söz almıştık). Arap dilcilerden bazılarına göre ise, bu ayetin manası şu şekildedir: وَ بِالْوَالِدَيْنِ (Onlardan anne baba ile ilgili söz aldık ve şöyle dedik: anne babanıza kesinlikle iyilik ediniz.)dir. بِ بِالْوَالِدَيْنِ ibaresindeki ب harf-i ceri إِحْسَانًا kelimesine bağlı olduğu halde; إِحْسَانًا kelimesinin önüne geçmiştir.

كيمي dilcilere göre ise ayetin manası أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ وَ أَحْسِنُ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا (İsrailoğullarından Allah'tan başkasına ibadet etmeyiniz ve anne babanıza iyilik ediniz diye söz aldık.) şeklindedir. Bu dilciler, بِالْوَالِدَيْنِ وَ ibaresinin başında bulunan ب harf-i cerinin ise hazfedilmiş أَحْسِنُ fiiline bağlı olduğunu iddia ederek; bu ayeti müspet ve menfi olmak üzere iki ayrı cümlede açıklamışlardır. Taberî bu görüşe iki hususta itiraz eder: Birincisi, bir cümlede, iki farklı bağlama işaret ediliyorsa; o cümlelerin iki ayrı cümle olarak ele alınıp açıklanması mümkün olabilir. Fakat bu ayette iki farklı bağlam söz konusu olmadığından; ayetin müspet ve menfi olarak iki ayrı cümle şeklinde açıklanmasına gerek yoktur. İkincisi; eğer bu doğru bir görüş olsaydı, ifadenin وَ إِلَى şeklinde olması gerekirdi. Çünkü Araplar أَحْسَنَ فُلَانٌ إِلَى وَالِدَيْهِ (Adam, annesine babasına iyilik yaptı.) şeklinde kullanırlarken; أَحْسِنُ بِوَالِدَيْهِ ifadesini kullanmazlar.¹

Burada söz konusu mevzu, "İhtilaflar" bölümünde zikrettiğimiz yedinci ve yirmi beşinci madde ile ilgilidir.

b. Ankebût: 29/8

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرَكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.2, s.290-292

Meal: Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini emrettik. Şâyet onlar seni, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, bu takdirde onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak bana olacaktır ve ben yapmakta olduklarınızı size haber vereceğim.

Basralı kimi dilcilere göre, وَصَيْنَا kelimesi وَصَيْنَا fiilinin "manen" tekrarı ile mansuptur. Bu durumda ayetin te'vili şu şekildedir: وَصَيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَلَدَيْهِ وَ وَصَيْنَاهُ حُسْنًا (Biz insanlara ana-babası ile ilgili tavsiye ettik ve onlara, iyiliği emrettik.) Ayette bulunan وَصَيْنَا fiili bir meful'ul almışken, takdir edilen diğer وَصَيْنَا fiili ise iki meful'ul almış gözükmemektedir. Halbuki وَصَى fiili tek mefulün bih alan bir fiildir. وَصَيْنَاهُ حُسْنًا (Biz ona iyilik yapmayı tavsiye ettik.) ibaresindeki ilk mefulün bih • zamiri iken; ikinci mefulün bih ise حُسْنًا kelimesidir. حُسْنًا kelimesi başındaki harf-i cerinin hazfedilmesinden dolayı zahiren mefulün bih gibi gözükse de; aslında mefulün bih ğayri sarihtir. Misalen Araplar وَصَيْتُهَا خَيْرًا (Ona, hayrı tavsiye ettim) dediği zaman, بِخَيْرٍ kelimesini kastetmektedirler. Kûfeli kimi dilciler ise, ayetin te'vilinin şu şekilde olduğunu söyler: وَ وَصَيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَلَدَيْهِ أَنْ يَفْعَلَ حُسْنًا (Biz insanlara ana-babası ile ilgili iyilik yapmalarını emrettik.) Araplar, cümlede bulunan bir kelimenin hazfedilebilecek başka bir kelimeye delaleti söz konusu olduğunda, cümlede kısaltma yapabilmek için, o kelimeyi hazfeder. Bu durumda hazfedilen kelimenin ma'mulüne de var olan kelime amel etmiş olur.¹

Taberî'nin ele aldığı bu ayette, aslında takdir ve te'vile kolay kolay başvurmayan Kûfe Okulunun takdire başvurduğunu görmekteyiz. Kûfeliler, yapmış oldukları bu takdirle alakalı delil göstererek görüşlerini temellendirmişler. Söz konusu bu ihtilaf, وَصَى fiilinin yapısı ile ilgili bir ihtilafır. Basra ekolüne göre وَصَى fiili iki meful alamazken; Kûfe ekolünün yaptığı te'vile göre ise iki meful alabilir.

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e.,c.20, s.11

Taberî bu konuda kendi tercihini belirtmemiştir. Burada söz konusu mevzu, bir yönüyle "İhtilaflar" bölümünde zikrettiğimiz yirmi beşinci madde ile, bir yönüyle de ب harf-i cerin görevleri ile ilgili olup el-İnsafta yer almamaktadır.¹

c. Sâffât: 37/7

وَحَفِظْنَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ

Meal: Onu itaatten çıkan her şeytandan koruduk.

Basralı kimi dilcilere göre, وَحَفِظْنَا kelimesinin mansup olma sebebi, bu kelimenin hazfedilmiş kendi fiili yerine zikredilerek, mefulün mutlak olarak mansub olmasıdır. Bu durumda ayetin takdiri وَحَفِظْنَاهَا جَفْظًا (Biz onu muhakkak koruduk.)dir. Kûfeli kimi dilcilere göre ise, وَحَفِظْنَا kelimesi زَيْنًا fiiline bağlı olup ayetin takdiri إِنَّا زَيْنًا السَّمَاءَ الدُّنْيَا وَحَفِظْنَا (Muhakkak ki Biz, dünya semasını korumak için ziynetlendirdik.)dır. وَحَفِظْنَا kelimesinin başında bulunan و harfi ise زَيْنًا fiilinin var olduğuna işaret eder. Fakat var olan زَيْنًا fiili ile iktifa edilip, وَحَفِظْنَا kelimesi *mefulün li-eclihi* olarak mansub olmuştur.²

Taberî bu ayetin tefsiri hususunda, Kûfeli dilcilerin görüşünü benimseyerek; ayeti bu görüşe göre وَحَفِظْنَا لَهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ عَثُوْا خَبِثَ زَيْنًاهَا (ve Biz, kötü ve kibirli her türlü şeytandan korumak için onu ziynetlendirdik.) şeklinde te'vil etmiştir. Bu konu ile alakalı ihtilaf el-insafta yer almamaktadır.³

d. Fussilet: 41/12

فَقَضَيْنَا سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَزَيْنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحَفِظْنَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

¹ Bkz. Fethi Beyumi Hamude, Ma Fate'l-İnsafu min Mesaili'l-Hilâfi, s.73, b.t.y. (el-Mektebetü's-Şamiletü)

² Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.21, s.11

³ Bkz. Fethi Beyumi Hamude, a.g.e., s.138-139 ve Ebu'l-Beka Muhibbuddin Abdullah bin Hüseyin el-Ukberî, a.g.e., c.1, s.266

Meal: Böylece onları, iki günde (iki evrede) yedi gök olarak yarattı ve her göğe kendi işini bildirdi. En yakın göğü kandillerle süsledik ve onu koruduk. İşte bu, mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir.

Basralı kimi dilcilere göre, وَحَفُظَّا kelimesi aynı kökten gelen hazfedilmiş bir fiille mefulün mutlak olarak mansup olmuştur. Bu durumda ayetin te'vili ise وَحَفُظْنَاهَا حَفُظًا (Ve biz onu muhakkak muhafaza ettik.) şeklindedir. Yüce Allah وَرَزَيْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ (Yakın semayı kandillerle donattık) ayetinde, yakın semanın işlerini ve işleyişiyle ilgilendiğini haber vermiş ve onu muhafaza edeceğini de وَحَفُظْنَاهَا حَفُظًا ibaresine delalet eden حَفُظَّا kelimesiyle belirtmiştir. Kûfeli kimi dilcilere göre ise, حَفُظَّا kelimesi kendinden önce kullanılan رَزَيْنَا fiili ile mansuptur. Ayetin te'vili ise وَحَفُظَّا رَزَيْنَاهَا (Ve Biz onu korumak için ziynetlendirdik.) şeklindedir. Çünkü وَحَفُظَّا kelimesinin başındaki و harfi atıldığında ayetin te'vili şöyle olur: إِنَّا رَزَيْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا حَفُظًا (Muhakkak Biz yakın göğü korumak için ziynetlendirdik.)¹

Taberî, Kûfeli dilcilerin bir önceki ayette de benimsediği حَفُظَّا kelimesinin mefulün li-eclih olduğu görüşünün en doğru görüş olduğunu söyler. Bu ayetle ilgili söz konusu ihtilaf el-İnsafta mevcut değildir.²

2.2.1.6. Te'kid

a. Yâsîn: 36/58

سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ

Meal: Çok merhametli olan Rab'den bir söz olarak (kendilerine) "Selam" (vardır).

Kimi Kûfeli dilciler سَلَامٌ kelimesinin merfu olması hususunda iki görüş beyan etmiştir. Birinci görüşe göre, سَلَامٌ kelimesi مَا يَدْعُونَ ibaresine haber olup; manası şu

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.21, s.441

² Bkz.Fethi Beyumi Hamude, a.g.e., s.138-139 ve Ebu'l-Beka Muhibbuddin Abdullah bin Hüseyin el-Ukberî, a.g.e., c.1, s.266

şekildedir: وَلَهُمْ مَا يَدْعُونَ مُسَلِّمٌ لَهُمْ خَالِصُونَ (Onlar için istedikleri şeyler sadece onlara teslim edilmiştir.) Bu durumda قَوْلًا kelimesi mansup olarak, سَلَامٌ kelimesinin manasından çıkarılan gizli bir fiile *te'kit(mef'ulü mutlak)* tir. Yani bu durumda قَالَهُ قَوْلًا (o sözü, O söyledi.) kastedilmiş olur. İkinci görüşe göre, سَلَامٌ kelimesi medh üzere merfudur. Bu durumda ayetin te'vili şöyledir: هُوَ سَلَامٌ لَهُمْ قَوْلًا مِنْ اللَّهِ (O söz, Allah'tan onlar için bir selamdır.) Basralı kimi dilcilere göre ise, قَوْلًا kelimesi mansup olarak¹ kendi lafzından hazfedilmiş bir fiil yerine kullanılır. O halde ibarenin takdiri أَقُولُ ذَلِكَ قَوْلًا (Bu sözü ben söylerim.) şeklindedir. Kimi Basralı dilcilere göre ise; قَوْلًا kelimesi وَلَهُمْ مَا يَدْعُونَ ibaresine tefsir (*temyiz*) olarak mansuptur.

Taberî, bu konu hususunda ayette geçen سَلَامٌ kelimesi ile ilgili Muhammed bin Ka'b el-Kurazi'den gelen rivayeti delil göstererek; Kûfeli dilcilerin birinci görüşü olan, سَلَامٌ kelimesinin merfu olarak وَلَهُمْ مَا يَدْعُونَ ibaresine haber olduğunu söylemiş ve ayeti şu şekilde te'vil etmiştir: وَلَهُمْ فِيهَا مَا يَدْعُونَ وَ ذَلِكَ هُوَ سَلَامٌ مِنَ اللَّهِ عَلَيْهِمْ (Ve onlar için, istedikleri şeyler orada vardır. İşte o da onlar üzerine Allah'tan bir selamdır.) Bu ayette geçen قَوْلًا kelimesi ile ilgili ise Taberî, Basralı dilcilerin قَوْلًا kelimesinin وَلَهُمْ مَا يَدْعُونَ ibaresinin tefsiri (*temyiz*) olduğunu söyleyen görüşlerini tercih etmiştir.²

Taberî bu ayetin tefsirinde en doğru manaya ulaşmak amacıyla, hem Kûfeli hem de Basralı dilcilere ait görüşlerden tercihlerde bulunarak anlam bütünlüğü sağlamaya çalışmıştır. Bu ayetteki söz konusu ihtilaf bir yönüyle "İhtilaflar" bölümündeki birinci madde ile ilgili, bir yönüyle de mefulün mutlak ve medh üzere mansup olması konusu ile ilgili olup el-İnsafta yer almamaktadır.³

b. Mü'min: 40/48

قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلٌّ فِيهَا إِنَّ اللَّهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ

¹ Mefulün mutlak

² Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.20, s.539-540

³ Bkz. Ebu'l-Beka Muhibbuddin Abdullah Hüseyin el-Ukberî, a.g.e., c.I, s.407-408

Meal: Büyüklük taslayanlar ise şöyle derler: "Biz hepimiz ateşin içindeyiz. Şüphesiz Allah kullar arasında (böyle) hüküm vermiştir."

Ayette bulunan كَلُّ kelimesi kendinden sonra gelen car-mecrur (فِيهَا) ile (müpteda olarak) merfudur. كَلُّ kelimesi tâbi' (tekid) olmakla mansup değildir. Ayette bulunan كَلُّ kelimesinin -bu gibi cümlelerde olduğu şekliyle- mansup olması durumunda ise Basralı kimi dilcilere göre, ayetteki كَلُّ kelimesinin izafe edilmeden, önceki kelimeye tâbi' (tekid) olması caiz değildir. (Bu sebeple ayetteki كَلُّ kelimesinin mansup olması mümkün değildir.) Kûfeli kimi dilcilere göre, ayette bulunan كَلُّ kelimesinin -izafe edilsin ya da edilmesin- önceki kelimeye tâbi' (tekid) olması caizdir. Çünkü كَلُّ kelimesine muzafun ileyh olan isimler hazfedildiği zaman كَلُّ kelimesi ile iktifa edilmiş olur. (Bu sebeple ayetteki كَلُّ kelimesinin mansup olması mümkündür.)¹

Taberî bu ayetin tefsirinde, كَلُّ kelimesinin merfu olması hususunda zikrettiği -el-Ferra'ya ait olan- ilk görüşü tercih etmiştir. كَلُّ kelimesinin -buna benzer yerlerde- mansup da olabilmesi hususunda ise, yine el-Ferra'nın da tercih ettiği, Kûfeli dilcilerin görüşünü benimsemiştir. Bu konu ile ilgili söz konusu ihtilaf el-İnsafta yer almamaktadır.²

2.2.1.7. İstisna ve İstisna Edatları

a. Nisâ: 4/148

لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا

Meal: Allah, zulme uğrayanın dile getirmesi dışında, çirkin sözün açıklanmasını sevmez. Şüphesiz Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.

Taberî, İbn Abbas'ın vermiş olduğu manaya göre ayette kullanılan مَنْ edatı mahallen merfu olduğunu söyler. İbn Abbas'a göre, ayette bulunan جَهْرَ بِالسُّوءِ beddua

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.21, s.399

² Bkz. Ebu Reca Muhammed Muhyiddin bin eş-Şeyh Abdulhamid bin eş-Şeyh İbrahim, a.g.e., s.293

istisna edilmek suretiyle mansuptur. Bu durumda ayetin te'vili, İbn Abbas'ın yukarıda zikrettiğimiz مَنْ edatının mansup olması halindeki tevili gibidir.¹

Burada Taberî, اِلَّا edatı ile yapılan istisnalarda hem Basralı hem de Kûfelilerin görüşlerine göre, ayette istisnanın sahih olması açısından مَنْ edatının mansup olması gerektiğini belirterek; *müstesna minhun*un hazfedildiğini söylemiştir. Ayetle ilgili söz konusu ihtilaf, "İhtilaflar" başlıklı bölümdeki dokuzuncu ve onuncu maddelerle alakalıdır.²

b. Neml: 27/10,11

وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَى لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ
إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ

Meal: "Değneğini at." (Mûsâ değneğini attı) Onu yılanmış gibi hareket eder görünce, dönüp ardına bakmadan kaçtı. (Allah şöyle dedi): "Ey Mûsâ korkma! Benim katımda peygamberler korkmazlar." - "Ancak kim zulmeder de sonra (yaptığı) kötülüğün yerine iyilik yaparsa bilsin ki şüphesiz ben çok bağışlayıcıyım, çok merhamet edim."

Arap dilcileri, Allah'ın, mağfiretini vaad ederek burada اِلَّا ile yaptığı istisna hususunda ihtilaf etmişlerdir. Yüce Allah إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ ibaresinden gufranı vaad ederek şöyle istisna etmiştir: اِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ. Halbuki, istisnanın hükmü şudur: İstisna edatı olan اِلَّا'nın maba'dinin hükmünün, makablinden farklı olması gerekir. Şöyle ki, مَا قَامَ إِلَّا زَيْدٌ (Zeyd dışında kimse kalkmadı.) cümlesinde

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.9, s.344-345

² Ayetle alakalı bahsedilen ihtilafı mevzu اِلَّا ile yapılan istisna konusu ile ilgilidir. İstisnanın اِلَّا ile yapıldığı ve *müstesna minh*'nin zikredildiği durumlarda cümle müspet ise; istisna ister اِلَّا زَيْدٌ örneğinde olduğu gibi muttasıl olsun, ister اِلَّا جَمَارٌ örneğinde olduğu gibi munkatı olsun bu şartlarda müstesnanın nasbı vaciptir. İstisnanın اِلَّا ile yapıldığı ve *müstesna minh*'nin zikredildiği durumlarda cümle menfi olursa; istisna muttasıl ise müstesnanın hem merfu hem mansup olması söz konusudur. Müstesnanın mansup olması istisna kuralına göre; müstesnanın merfu olması ise Basra ekolüne göre *bedelü'l-ba'd* ile Kûfe ekolüne göre de *atıf* ile mümkündür. Misal: مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ (Nisâ: 4/66). Bu durumda istisna münkati olursa hicaz ehline göre müstesnanın nasbı vacib iken, Beni temim kabilesine göre ise bedel olması merfu, müstesna olması hasebiyle de mansub olur. Misal: مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ (Nisâ: 4/157) İstisnanın اِلَّا ile yapıldığı ve müstesna minhunun zikredilmediği durumlarda ise; müstesnanın i'rabı, اِلَّا 'dan önce gelen amile göre hareke alır. Buna *müferrağ müstesna* denir. (Ebu Reca Muhammed Muhyiddin bin eş-Şeyh Abdulhamid bin eş-Şeyh İbrahim, a.g.e., s.244-245)

olduğu gibi اَلَّا'nın makabli menfi ise; maba'dinin müspet olması gerekir. وَ قَامَ الْقَوْمُ اِلَّا زَيْدًا (Zeyd dışında herkes kalktı.) cümlesinde olduğu gibi makabli müspet ise maba'di menfi olması gerekir. Fakat bahsi geçen ayette “şüphesiz Allah kendi katında” elçilerin korkmayacağı hükmüne, kötülükten sonra tevbe edip iyilik yapan kişileri de mağfiret ve rahmet vaadiyle emin kılarak, katmıştır. -Bu durumda اَلَّا'nın maba'dinin hükmü makablinden farklı olmamış olur.- Basralı kimi dilciler, اَلَّا'nın bu ayette kullanıldığı şekliyle kullanılmasının doğru olduğunu söyler. Çünkü Araplar مَا اَشْتَكِي اِلَّا خَيْرًا derken اَلَّا' ibaresini الشَّكْوَى kelimesine yüklemekten manasını kastederek "şikayet etmeden ancak hayrı zikrederim" demek ister. اَلَّا'nın bu ayette kullanıldığı durum da tıpkı bunun gibidir. Kimi Kûfeli dilciler ise -ki el-Ferra'dır- şöyle söyler: Birisi bu konuda "zulüm ettikten sonra iyilik yapıp sonra da bağışlanan kimse nasıl olur da Allah katında korkanlardan olur?" diye sorduğunda şöyle cevap veririz: Bu ayet hususunda iki görüş mevcuttur. Birincisi, Şüphesiz elçiler masum ve bağışlanmış olup, kıyamet gününde Allah'ın azabından emindirler. Ancak salih amel işlese de kötülük yapanlar ise Allah katında korkar ve Allah'ın mağfiretini umarlar. (Buna göre müstesna *münkati* olur ve müstesna olan مَنْ'in i'rabı ise *mansuptur*.) İkinci görüşe göre ise istisna, cümlede zikredilmeyen kimselerden yapılmıştır. Bu durumda ayetin manası şöyle olur: لَا يَخَافُ اِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا (Benim katımda elçiler korkmazlar. Korku ancak elçilerin dışındaki kimseler içindir.) Bu ibareden sonra ayette zikredilmemiş olsa da elçiler dışındaki kimselerden bir grup, istisna edilerek اِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا buyrulmuştur. Ayette istisna edilen bu kimseler müşrik olup; sonra tevbe ederek salih amel işleyen kimselerdir. Bu kimseler de bağışlanmıştır ve onlara da Allah katında korku yoktur. (Bu görüşe göre de müstesna minh gizlidir ve müstesna da muttasıldır. Fakat müstesna olan مَنْ'in i'rabı atıf(bedel) hasebiyle merfu olur.)

Bazı dilciler, اَلَّا'nın وَ yerine kullanıldığını söyler. Bu durumda ayetin manası لَا يَخَافُ اِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا (Bizim katımıza peygamberler korkmazlar ve aynı

zamanda zulmedip sonra kötülüğün yerine iyilik yapan da korkmaz.) dir. Bu görüşü savunanlar وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَآتِي عَلَيْكُمْ وَنِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ((Ey Muhammed!)) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. (Ey mü'minler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevirin ki, zalimlerin dışındaki insanların elinde (size karşı) bir koz olmasın. Zalimlerden korkmayın, benden korkun. Böylece size nimetlerimi tamamlayayım ve doğru yolu bulasınız.)¹ ayetini delil göstermişlerdir. Taberî, Arap dilcilerin burada 'إِلَّا' 'nın و yerine kullanıldığı görüşüne ihtimal verdiklerine rastlamadığını söyler. قَامَ النَّاسُ إِلَّا عَبْدَ اللَّهِ (Abdullah dışında bütün insanlar kalktı.) cümlesinde “ve Abdullah da ayağa kalktı.” manası ortaya çıkacak şekilde bir istisna söz konusu olamaz. Çünkü istisna, 'إِلَّا' dan sonra gelen ismi, 'إِلَّا' dan önce gelen isimler hakkındaki hükümden ayırır. Ancak لِي عَلَيْكَ أَلْفٌ سِوَى (Senin bana bin lira dışında başka bin lira daha borcun var) örneğinde سِوَى edatı, و manasında kullanılabildiği gibi; 'إِلَّا' dan önce ve sonra farklı hükmün söz konusu olmadığı durumlarda 'إِلَّا' edatı da, o dilcilerin te'vil ettiği gibi و manasında kullanılabilir. Fakat 'إِلَّا' edatının, sadece az olanı çoktan istisna ettiğinin kabul edildiği durumlarda و manasında kullanılması söz konusu olamaz. Ve خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ (Onlar, gökler ve yerler durdukça orada ebedî olarak kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır.)² ayeti وَالَّذِي شَاءَ (ve senin Rabbi'nin dilediği zamana kadar) manasında değerlendirilemez. Çünkü buradaki *maba'di* ve *makablinin* farklı hükümler içermesi sebebiyle 'إِلَّا' edatı, و manasında kullanılamaz. Fakat kapsamı nedeniyle 'إِلَّا' edatı burada سِوَى manasında olabilir. Bir cümlede 'إِلَّا' değil de سِوَى kullanıldığında سِوَى edatı, و manasında olabilir. Bu durumda وَ هَذَا عِنْدِي (ve bu da bende) yani عِنْدِي مَالٌ كَثِيرٌ سِوَى هَذَا (Bende çok mal var ve bu) (bende çok mal var ve bu da) örneğinde şöyle demiş oluruz: عِنْدِي مَالٌ كَثِيرٌ وَ هَذَا أَيْضًا

¹ Bakara: 2/150

² Hûd: 11/107

bende var.) سِوَى edatının و manasında olması durumu, إِلَّا'nın و manasında olma durumundan daha geçerli bir ihtimaldir. Çünkü عِنْدِي سِوَى هَذَا (Bunun dışında yanımda...vardır.) denilebilirken إِلَّا هَذَا denilemez.

Bu dilcilerin iddialarının aksine Taberî'ye göre doğru olan görüş; Hasan Basri, İbn Cüreyc ve onlar gibi düşünen müfessirlerin görüşüdür. إِلَّا مِنْ ظَلَمَ ifadesi sahih bir istisna olup, لَا يَخَافُ لَدَيْ الْمُرْسَلُونَ ibaresinden istisna edilmiştir Bu görüşe göre, Allah katında günah işleyen peygamber O'nun azabından korkar. (Yani bu durumda müstesna *muttasıldır* ve مِنْ de i'rabten mansup olur.) Hasan Basri bu mevzuyu şu örnekle açıklar: Yüce Allah Hz.Musa'ya şöyle seslenir: "إِنِّي إِنَّمَا أَخَفَّتُكَ لِقَتْلِكَ النَّفْسِ" (Şüphesiz sen bir nefsi öldürdüğünden dolayı seni korkuturum.)¹

Taberî'nin, yukarıda doğru olarak tercih ettiği görüş, ortaya çıkan mana dolayısıyla, Kûfeli dilcilerin zikrettiği ilk görüş gibidir. Taberî, bazı dilcilere ait olan إِلَّا edatının و manasında olduğu görüşü ise hatalı görerek reddetmiştir. Basralı dilcilere ait olan görüş ise, cümlede takdiri gerektirdiği için Taberî tarafından tercih edilmemiştir. Bu ayetle ilgili söz konusu mevzu ise, "İhtilaflar" başlıklı bölümdeki dokuzuncu ve onuncu maddelerle alakalıdır.

c. Neml: 27/65

قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ

Meal: De ki: "Göktekiler ve yerdekiler gaybı bilemezler, ancak Allah bilir. Onlar öldükten sonra ne zaman diriltileceklerinin de farkında değildirler."

Basralı kimi dilcilere göre, ayette geçen اللَّهُ lafzının merfu oluşu وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَشَدَّ تَنَابُهُ (Eğer biz onlara, “Hayatlarınızı feda edin veya yurtlarınızdan çıkın” diye yazmış olsaydık, içlerinden pek azı hariç, bunu yapmazlardı. Eğer kendilerine verilen öğütleri

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.19, s.432-433

tutsalardı, elbette haklarında hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha çok pekiştirici olurdu.)¹ ayetindeki *إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ* ibaresinin merfu olması gibidir. Bu dilcilere göre, *الله* lafzı merfu okunduğu taktirde; *müstesna minh* olan *مَنْ* edatı için bedel olur. İbn Mes'ud'un nüshasında da olduğu gibi, *الله* lafzı mansup okunduğu taktirde müstesna olur. Çünkü burada *إِلَّا* 'dan öncesinde nefy edilen hüküm, *إِلَّا* dan sonrasına müspet olarak tahsis edilir. Bundan dolayı *الله* lafzı müstesna olarak mansup olur. Bazı Kûfeli dilcilere göre, ayette bulunan *مَنْ* edatı meçhul (*nekre*) kabul edilip; ayet *قُلْ لَا يَعْلَمُ أَحَدُ الْغَيْبِ* *أَحَدٌ* *الله* (Hiçkimse gaybı bilmez, ancak Allah bilir.) şeklinde te'vil edilir. *الله* lafzı, *أَحَدٌ* kelimesine atfedilerek istisna edilmiş olur. Yine *مَنْ* edatı marife olarak da değerlendirilebilir. Bu durumda *إِلَّا* 'dan sonra gelen *الله* lafzı, i'rab bakımından *مَنْ* edatı üzerine icra edilir. Böylece, *الله* lafzı *مَنْ* edatına bedel değil; atfedilmiş olur.² Çünkü bedel ve *mübdelu minh* aynı hükümde olması gerekirken; bu ayette *إِلَّا* 'dan önce gelen hüküm menfi, *إِلَّا* 'dan sonra gelen hüküm ise müspettir. *قَامَ زَيْدٌ إِلَّا عَمْرٌ* (Zeyd kalktı ancak Amr kalkmadı.) örneğinde olduğu gibi *عَمْرٌ* kelimesi, *زَيْدٌ* kelimesine atfedilmiştir. Fakat atıf olmasına rağmen yine de *إِلَّا* dan sonra gelen hüküm *cahd*(menfi)dir. İstisna hususunda atıf söz konusu iken; menfi hükmün müspet; müspet hükmün ise menfi olması söz konusu değildir. Söz konusu atıf müstesnanın i'rabı ile ilgilidir.

Taberî, *الله* lafzı hususunda zikredilen bu görüşlerin Nisa Sûresi 66. ayet için de geçerli olduğunu söyler. Bu ayette kullanılan *قَلِيلًا* kelimesini mansup olarak değerlendirenler, -takdiri bir müstesna minh olan- *فِي عِبَادَتِكُمْ إِيَّاهُ* (Sizin O'na olan ibadetinizde...) ibaresinden istisna edilmek suretiyle mansup edildiğini belirtmiştir³. *قَلِيلٌ* şeklinde merfu olarak değerlendirenler ise, atf üzere kelimeyi merfu etmişlerdir⁴. Bu durumda ne *الله* lafzı ne de *قَلِيلًا* kelimesi bedel olamaz.⁵ Bu sebeplerden ötürü

¹ Nisâ: 4/66

² Kûfe terminolojisinde, istisna konusunda atf kavramı müstesnayı ifade eder.

³ İstisna kuralı göz önüne alınmıştır.

⁴ *İttiba' kuralı* (Basralı dilcilere göre *bedel*, Kûfeli dilcilere göre ise *atfû'n-nesak*) göz önüne alınmıştır.

⁵ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.19, s.486-487

Taberî, hem bu ayetle ilgili, hem de Nisa Sûresi 66.ayetle ilgili Kûfeli dilcilerin görüşünü benimsemiştir.

Ayetle ilgili bahsi geçen ihtilaf mevzusu, "İhtilaflar" başlıklı bölümdeki dokuzuncu ve onuncu maddelerle alakalıdır.

2.2.1.8. Sıfat ve Mevsuf

a. Câsiye: 45/21

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ

Meal: Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp salih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!

Basralı kimi dilcilere göre, ayetteki سَوَاءٌ kelimesi merfudur. Bu Basralı dilcilere göre eğer, مَمَاتٌ ve مَحْيَى kelimeleri sıfat olarak tümüyle kafirlere tahsis edilirse ayetin te'vili şu şekildedir: (Kafirlerin سَوَاءٌ مَحْيَى الْكَفَّارِ وَ مَمَاتُهُمْ أَيْ مَحْيَاهُمْ مَحْيَا سَوَاءٌ وَ مَمَاتُهُمْ مَمَاتٌ سَوَاءٌ hayatları ve ölümleri birdir.)(Yani cümlede kalb sözkonusudur.) Bu te'vile göre, سَوَاءٌ kelimesi merfu olarak müptedadır. Eğer مَحْيَى ve مَمَاتٌ kelimeleri, hem kafirlere hem de mü'minlere sıfat olarak değerlendirilirse; سَوَاءٌ kelimesinin raf'ı da nasbı da caiz olur. Çünkü سَوَاءٌ kelimesi مُسْتَوِيًّا olarak te'vil edildiğinde kıyasa göre sıfat (sebebi sıfat) olduğu için, i'rabı, mevsufu olan نَجْعَلُهُمْ cümlesinde bulunan هُمْ zamirine tâbi olarak mansup olur. سَوَاءٌ kelimesi إِسْتَوَاءٌ olarak te'vil edildiğinde ise, سَوَاءٌ isim olduğu için müpteda olarak merfu olur. Ancak سَوَاءٌ kelimesinin الْإِسْتَوَاءٌ olarak te'vil edildiği durumda mansup olabilmesi için, مَمَاتٌ ve مَحْيَى kelimelerinin bedel olmak üzere mansup olarak kabul edilmesi gerekir. Yine مَرَرْتُ بِرَجُلٍ خَيْرٍ مِنْكَ أَبَوَهُ örneğinde olduğu gibi, سَوَاءٌ

kelimesi *مُسْتَوٍ* olarak te'vil edildiğinde ise -sıfat¹- olarak merfu olur. *سَوَاءٌ* kelimesinin *مُسْتَوٍ* olarak te'vil edildiği durumda merfu olması, mansup olmasından evlâdır.²

Kûfeli kimi dilcilere göre, *سَوَاءٌ* kelimesi mansup veya merfu olabilir. *محيى* ve *مَمَات* kelimeleri ise merfudur. *رَأَيْتُ الْقَوْمَ سَوَاءً صِغَارُهُمْ وَ كِبَارُهُمْ* (Kavmi, küçükleri ve büyükleriyle birlikte gördüm.) örneğinde olduğu gibi *سَوَاءٌ* kelimesi mansup olabilir. Çünkü burada *سَوَاءٌ* kelimesi zikredilen insanlara ait olan bir fiil (*مُسْتَوٍ*) olarak değerlendirilir.³ Araplar çoğu zaman *سَوَاءٌ* kelimesini isim olarak kabul ettikleri zaman onu, *رَأَيْتُ قَوْمَكَ سَوَاءً* *حَسْبُكَ* kelimesi yerine de (ism-i fiil olarak) kullanırlar. Arapların *رَأَيْتُ قَوْمَكَ سَوَاءً* *صِغَارُهُمْ وَ كِبَارُهُمْ* (Senin kavmini gördüm, hem küçükleri hem de büyükleri sana yeterlidir.) sözleri, *مَرَرْتُ بِرَجُلٍ حَسْبُكَ أَبُوهُ* (Babası sana kâfi olan adamın yanına vardım.) sözlerine benzer. Kûfeli bu dilcilere göre, eğer *سَوَاءٌ* kelimesi yerine *مُسْتَوٍ* kelimesi kullanılırsa *قَوْمَكَ مُسْتَوٍ* kelimesine sıfat olduğu için i'rabı da mevsufuna tabi olmak zorundadır. Fakat *سَوَاءٌ* kelimesi mastar olması hasebiyle merfu olabilir. Çünkü masdar, isim olduğu için -mübteda olarak- merfu olur. *سَوَاءٌ* kelimesinin merfu olduğu bu durumda *محيى* ve *مَمَات* kelimeleri ise, ancak ayetin te'vilinin *أَنْ نَجْعَلَهُمْ سَوَاءً فِي مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتِهِمْ* (Onları, hayatlarında ve ölümlerinde aynı kıldık.) şeklinde olduğu takdirde başlarındaki harf-i cerlerin hazfedilmesinden dolayı mansubtur.

Kimi Kûfeli dilciler ise ayetin manasını şöyle değerlendirir: *لَا يُسَاوِي مَنْ اجْتَرَحَ السَّيِّئَاتِ الْمُؤْمِنَ فِي الْحَيَاتِ وَلَا الْمَمَاتِ* (Kötülük işleyen kimseler, hayatlarında ve ölümlerinde mü'minlerle eşit olamaz.) Bu durumda *سَوَاءٌ* kelimesi *nakıs fiil* olan *نَجَلَ* fiili için haber olarak kullanılmıştır. *جَعَلْتُ إِخْوَتَكَ سَوَاءً صَغِيرَهُمْ وَكَبِيرَهُمْ* (Senin büyük ve küçük kardeşlerini

¹ Sifatün cariyetün a'la ġayri men hiye lehu (*Sebeb-i sıfat*): İ'rab bakımından bir önceki kelimeye, vasıf olma bakımından da bir sonraki kelimeye ait olan sıfatlardır.

² Çünkü; *سَوَاءٌ* kelimesi *مُسْتَوٍ* manasında mansup olursa, zahiren nekre olan bir ismin, marife bir isme sıfat olması söz konusudur. Bu durum sıfat-mevsuf kurallarına aykırı olur. *سَوَاءٌ* kelimesi *مُسْتَوٍ* manasında merfu olursa, zahirde sıfat-mevsuf arasında bir uyumsuzluk söz konusu olmadığından daha evlâ görülmüştür.

³ "Fiil" kavramı, Kûfe terminolojisinde aynı zamanda fiil manası taşıyan ism-i fail, ism-i meful, sıfat-ı müşebbeheyi de kapsar.

eşit tuttum.) cümlesinde olduğu gibi nakıs fiil için haber olarak kullanıldığından dolayı سَوَاءٌ kelimesi mansuptur. Aynı zamanda سَوَاءٌ kelimesinin masdar olup mübteda olarak kullanıldığı takdirde, merfu olma ihtimali de söz konusudur. Ayette kullanılan سَوَاءٌ kelimesinin yeni bir cümle başlangıcı olduğunu söyleyen bazı Kûfeli dilcilere göre ise, مَمَاتٌ ve مَحْيَى 'dan sonra gelen kelimeler, سَوَاءٌ 'un haberi olarak merfudur. سَوَاءٌ kelimelerinin mansup oluşu ise, ancak سَوَاءٌ 'un mansup olduğu durumda söz konusudur.¹

Taberî bu ayette kullanılan سَوَاءٌ kelimesinin, Basralı ve Kûfeli dilcilerin de yukarıda zikredilen görüşleri gibi, hem merfu hem mansup olabileceğini zikretmiştir. Fakat zikredilen durumların hepsinde de Taberî سَوَاءٌ kelimesinin merfu olmasının daha evlâ olduğunu söyler.

Ayette bahsi geçen mevzular, bir yönüyle "İhtilaflar" başlıklı bölümdeki birinci ve on sekizinci maddeler ile ilgilidir. Bir yönüyle de سَوَاءٌ kelimesinin yapısıyla ilgili olup el-İnsaf'ta yer almamaktadır.²

b. Bakara: 2/177

لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

Meal: İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.22, s.73-74

² Bkz. Fethi Beyumi Hamude, a.g.e., s.93-94

davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir.

Kimi dilcilere göre, ayette geçen الصَّابِرِينَ kelimesi, medh üzere mansup olarak kendinden önce gelen مَنْ edatının sıfatı olur. Çünkü Araplar, bir isme birden fazla sıfat iliştiklerinde, bu sıfatları medh veya zem için mevsufundan ayırarak; sıfatı bazen nasp, bazen de raf ederler. Kimi dilcilere göre ise; الصَّابِرِينَ kelimesi السَّائِلِينَ kelimesine atfedilerek mansup olmuştur. Bu görüşe göre ayetin te'vili şu şekilde olur: وَآتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَ الصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ (Asıl iyilik..., ve kişinin mala olan sevgisine rağmen, malını yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, isteyene, zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenlere vermesidir.). Fakat Kur'an'ın zahir manası, bu görüşün hatalı olduğuna delalet eder. Çünkü, الصَّابِرِينَ kelimesi وَآتَى kelimesiyle mansup olursa, cümlede faydasız bir tekrar meydana gelmiş olur. Bu durumda sanki ayetin manası şu şekilde olur: وَآتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ (mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yoksullara...). Halbuki; Yüce Allah, kullarına hitab ederken bu gibi faydasız tekrarlardan münezzehtir. Dolayısıyla ayetin asıl manası şöyledir: وَ لِكِنَّ الْآيَةَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ ... وَالْمُؤْمِنُونَ بَعْدَهُمْ إِذَا عَاهَدُوا وَ الصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ (Asıl iyilik, kişinin Allah'a, kıyamet gününe... iman etmesi... ve söz verdiğinde sözünü yerine getirmesi ayrıca zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabretmesidir.) Ayette geçen وَالْمُؤْمِنُونَ kelimesi kendinden önce gelen مَنْ edatının sıfatlarından biri olduğu için, مَنْ 'in i'rabına tabi olarak merfudur. الصَّابِرِينَ kelimesi ise her ne kadar مَنْ edatına sıfat olsa da; yukarıda zikrettiğimiz gibi medh üzere mansuptur.

Ayette zikredilen iki görüş arasındaki fark şudur: İlk görüşe göre الصَّابِرِينَ kelimesinin, مَنْ edatının diğer bir sıfatı olan الْمُؤْمِنُونَ kelimesi gibi merfu olması gerekirken mansup olması, (bu sıfatın önemine binaen) "medh" sebebiyledir. İkinci

görüŖe göre ise, الصَّابِرِينَ kelimesi السَّائِلِينَ kelimesine atfedilmiŖ olup; وَأَتَى fiiline meful olması sebebiyle nasp edilmesi söz konusudur. Bu mevzu ile alakalı konuyu Taberî, tefsirinde Nisâ Sûresi 162.ayette (لَكِن الرَّاٰسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ) (Fakat onlardan قبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَٰئِكَ سَنُوْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا) (ilimde derinleşmiŖ olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. O namazı kılanlar, zekatı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz.) de anlatmıŖtır.¹

Taberî, zikredilen ikinci görüşteki manayı hatalı görerek; ilk görüşü tercih etmiŖtir. Bu kabul gören ilk görüş,el-Ferra'nın da benimsediğı görüştür.² Ayetin tefsiriyle alakalı işlenen ihtilaflı konular bir yönüyle "İhtilaflar" başlıklı bölümdeki altıncı ve otuz üçüncü madde ile ilişkili, bir yönüyle de medh veya zem üzere mansup/merfu olma durumu ile ilgili olup el-İnsaf'ta yer almamaktadır.³

2.2.1.9. Temyiz

a. Mü'min: 40/7

الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَّحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ

Meal: Arş'ı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar (melekler) Rablerini hamd ederek tespih ederler, O'na inanırlar ve inananlar için (şöyle diyerek) bağışlanma dilerler: "Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuŖatmıŖtır. O halde tövbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla ve onları cehennem azâbından koru."

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.3, s.352-354

² Bkz. Yahyâ bin Ziyâd bin Abdullah bin Mervân ed-Deylemî el-Ferra, *Meanil Kur'an*, c.1, s.90-93 (El-Mektebetü's-Şamiletü)

³ Bir cümlede birden fazla sıfat varsa, bu sıfatların hepsi mevsufun i'rabına göre harekelendirilebilir. Ayrıca medh veya zemme daha fazla konu olan sıfatı, mevsufun i'rabından ayırmak suretiyle de o zamire haber olarak raf edilebilir. Aynı zamanda medh veya zemme daha fazla konu olan sıfatı -i'rabının mevsufuna tabi olduğı haliyle- attf harfiyle de kullanmak mümkündür. İşte bu duruma "medh veya zem üzere merfu/mansup olması" denir. (Bkz. Ebu'l-Beka Muhibbuddin Abdullah bin Hüseyin el-Ukberî, a.g.e., c.I, s.407-408)

Basralı kimi dilcilere göre, لَكَ مِثْلُهُ عَبْدًا (Senin için, onun gibi bir köle vardır.) cümlesindeki عَبْدًا kelimesi gibi ayette geçen رَحْمَةً ve علماً kelimeleri de mansuptur. Çünkü كُلِّ شَيْءٍ وَسِعَتْ (Sen her şeyi kuşattın.) ibaresindeki مَفْعُولُ تِ zamiri ise fail durumundadır. Fiil, fail ve mefulden sonra gelen رَحْمَةً ve علماً kelimeleri ise وَسِعَتْ fiilinin tefsiri(temyizi)dir. Nasıl ki; لَكَ مِثْلُهُ عَبْدًا örneğindeki مِثْل kelimesi هُ zamiri ile meşgul edilmiş ve عَبْدًا kelimesi failden sonra gelen bir mefule benzetilerek nasp edilmişse; fail ve mefulünü almış bir fiilden sonra geldiği için رَحْمَةً ve علماً kelimeleri de, عَبْدًا kelimesine benzetilerek mansup olmuştur.¹

Bu görüşü savunanların dışındaki dilcilere göre; وَسِعَتْ كُلِّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَ عَلَماً ayetinin şu şekilde tefsir edildiği nakledilir: طِبْتُ بِهِ نَفْسًا (Ben şahsen onunla iyi oldum.) cümlesi وَسِعَ هُوَ كُلِّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَ عَلَماً şeklinde tefsir edildiği gibi طِبْتُ بِهِ نَفْسًا şeklinde tefsir edilmiştir.² لَكَ مِثْلُهُ عَبْدًا cümlesindeki عَبْدًا kelimesinin nasp oluşunun sebebi ise şöyledir: Ölçülebilen şeylerin malum olması gereklidir. عِنْدِي رَطْلٌ (Benim bir litre yağım var.) örneğinde litre, bilinen bir miktardır. مِثْل kelimesi ise aslında malum değildir. Fakat burada مِثْل kelimesi هُ zamirine izafe edildiğinden dolayı lafzen marife olur. عَبْدًا kelimesi ise nekre bir kelimedir. Bu durumda عَبْدًا kelimesi temyiz olarak mansup olmuştur. Aynı zamanda عَبْدًا kelimesi merfu olarak da okunabilir. Bu durumda da عَبْدًا kelimesi مِثْل kelimesinin sıfatı (bedel) olur. مِثْلُكَ رَجُلٌ ve مِثْلُكَ رَجُلٌ ve مِثْلُكَ رَجُلًا (Senin gibi bir adam) ibarelerinin hepsi de caizdir. Çünkü مِثْل kelimesi her ne kadar lafzen marife de olsa belirli bir miktar ifade etmediği için nekredir. Dolayısıyla رَجُل kelimesi i'rabın her üç durumunda da مِثْل kelimesinin sıfatı(bedeli)dir.³

Ayetin tefsiri ile ilgili söz konusu ihtilaf; temyizin tek bir isimdeki müphemliği (melfuz temyiz) gidermek için mi kullanıldığı ya da cümledeki müphemliği (melhuz temyiz) gidermek için mi kullanıldığı hususundadır. Taberî'nin -ayete verdiği manadan

¹ Müfrette var olan mübhemliği(kapalılığı) gidererek temyiz olmuştur.

² Cümlede var olan mübhemliği(kapalılığı) gidererek temyiz olmuştur. Bu gibi temyizlerde, aslında temyiz, faildir.

³ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.21, s.355-356

anlaşıldığı üzere- ayetin tefsiri ile ilgili kabul ettiği görüş, temyizcin cümledeki müphemliği gidermek için kullanıldığı görüştür. Ayetle ilgili söz konusu ihtilaf el-İnsafta yer almamaktadır.¹

2.2.2. FİİL VE FİİL CÜMLESİ

2.2.2.1. Muzari Fiilin Merfu/Mansup ve Meczum Olma Durumları

a. Bakara: 2/42

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Meal: Hakkı bâtılla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin.

Taberî bu ayette bulunan وَ تَكْتُمُوا الْحَقَّ cümlesi hakkında iki farklı görüş olduğunu zikreder. Birincisi, ayet ... تَكْتُمُوا الْحَقَّ ... şeklinde te'vil edilip; وَ تَكْتُمُوا و تَكْتُمُوا ibaresi وَ تَكْتُمُوا ibaresine atfedilerek, لَا ile nehyedilmek suretiyle meczum olmuştur. Böylece ayetin manası "Allah onları hakkı batılla karıştırmaktan men ettiği gibi; hakkı gizlemelerinden de men etmiştir." şeklindedir. İkinci görüş ise; Allah "onları hakkı batıl ile karıştırmaktan" men eder. وَ تَكْتُمُوا الْحَقَّ ibaresiyle de "Onların bildikleri hakkı gizlediğini" haber verir. Böylece وَ تَكْتُمُوا الْحَقَّ ibaresi لَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ (Siz hakkı bile bile gizleyerek hakkı batıl ile karıştırmayın.) ibaresinin manasından dönüştürülerek (insiraf edilerek) mansub olur. Çünkü وَ تَكْتُمُوا الْحَقَّ ibaresi nehiy cümlesidir. وَ تَكْتُمُوا الْحَقَّ ibaresi ise haber cümlesi olup ona atfedilmiştir. Bu durumda وَ تَكْتُمُوا الْحَقَّ ibaresini cezm eden edat تَكْتُمُوا ibaresini cezm edemez. İşte dilcilerin² sarf(hilaf) olarak isimlendirdiği kavram budur. لَا تَلْبِسُوا (Kendin yaptığın bir davranışı başkası için yasaklama. Böyle yapman senin için büyük bir utançtır.) örneğinde kullanılan تَلْبِسُوا

¹ Bkz. Ebu'l Beka Muhibbuddin Abdullah bin Hüseyin el-Ukberî, a.g.e., c.1, s.298-299

² Dilcilerden kasıt, Kûfeli dilcilerdir.

kelimesi de bahsedilen bu *sarf (hilaf)* kuralına göre,(insiraf edilerek) dönüştürülerek mansub olmuştur.¹

Ayette zikredilen ilk görüş, *atıf-matuf* kuralları üzerine şekillenmiştir. İkinci görüş ise "İhtilaflar" başlıklı bölümdeki yirmi üçüncü maddede de bahsedildiği gibi Kûfeli dilcilere ait olan *sarf/hilaf* kuralı görüşü üzerine şekillenmiştir.

b. Bakara: 2/114

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

Meal: Allah'ın mescitlerinde onun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir. Böyleleri oralara (eğer girerlerse) ancak korka korka girebilmelidirler. Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük bir azap vardır.

Taberî, bu ayetteki *وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ* cümlesi hakkında iki farklı görüşün olduğunu söyler. Birinci görüşe göre ayetin manası şu şekildedir: *وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ مِنْ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ* (Allah'ın mescitlerini, oralarda Allah'ın isminin zikredilmesinden men edenden kim daha zalimdir.) Bu görüşe göre *nasb edatı* olan *أَنْ*, fiili ile birlikte mastar tevilinde olup; hazfedilmiş harfî cerle *mecrur*dur.² İkinci görüşe göre ayetin manası şu şekildedir: *وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ* (Allah'ın mescitlerinde Allah'ın isminin zikredilmesini men edenden kim daha zalimdir) Bu görüşe göre ise, *أَنْ* edatı fiili ile beraber mastar tevilinde *مساجد* kelimesinin tekriri ve reddi (*bedel*)³ olarak mahallen mansup olur.⁴

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.1, s.569-570

² Burada *وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ* ibaresinin önüne *مِنْ* harfinin takdiri, ayette geçen *مَنَعَ* fiilinin tek *meful'un bih* alması sebebiyledir. Çünkü görünürde hem *مساجد* hem de *masdar* tevilinde olan *أَنْ يُذْكَرَ* ibareleri *مَنَعَ* fiilinin mefulüdür. Bu sebeple *مِنْ* harfinin takdiriyle *أَنْ يُذْكَرَ* ibaresi *meful'un bih gayr-i sarih* olur.

³ Buradaki söz konusu *bedel*, *bedelü'l-iştimal*dir.

⁴ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.2, s.519

Taberî bu iki görüş arasında herhangi bir tercih yapmamıştır. Ayet ile ilgili söz konusu ihtilaf أَنْ يُذَكَّرَ ibaresinin i'rabı ile alakalı olup el-İnsaf'ta yer almamaktadır.¹

2.2.2.2. Fiil ve Yapısı, Mastar, İsm-i Fail, İsm-i Meful, Efa'l'u-Tafdil, Mübalağa Kalıpları, Nakıs Fiil, Taaccup Fiil

a. Şûrâ: 42/26

وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ

Meal: Allah, iman edip salih ameller işleyenlerin dualarına karşılık verir; lütfundan onlara fazlasını da verir. Kafirler için ise çetin bir azap vardır.

Ayette geçen وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا... ibaresinin manası hususunda dilciler ihtilaf etmişlerdir. Bu dilcilerden bazılarına göre², يَسْتَجِيبُ (muzari) kelimesi اسْتَجَابَ (mazi) manasındadır. الَّذِينَ kelimesi ise, merfu olarak يَسْتَجِيبُ fiilinin failidir. Ayetin te'vili ise şu şekildedir: (İman edip Salih amel işleyenler Allah'ın davetine icabet ettiler.). Bazı dilcilere göre ise, ayetin manası şu şekildedir: وَيُجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا... . Bu görüşe göre söz konusu ayet için iki ihtimal vardır: Birinci ihtimale göre, الَّذِينَ kelimesi mansuptur ve يَجِيبُ fiilinin faili ise, Allah'a raci olan müstetir هو zamiridir. Bu takdirde ayetin te'vili şu şekildedir: وَيُجِيبُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا... (Allah, iman edip; salih amel işleyenlere cevap verdi.). İkinci ihtimale göre ise, bir önceki görüş olan الَّذِينَ nin merfu olarak fail olmasıdır.

Kûfeli kimi dilcilere göre, ... وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا... ibaresinde bulunan الَّذِينَ kelimesi mahallen mansuptur. Ayetin te'vili ... وَيُجِيبُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا... şeklindedir. (Ve Rab'leri, onların dualarını kabul etti.)³ ayetinin (Ve Rab'leri onlara karşılık verdi.) manasında olduğu gibi. Fakat bu ayette أجاب kelimesi kullanıldığı zaman

¹ Bkz. Ebu Hafs Ömer bin Adil ed-Dimeşki el-Hanbeli, a.g.e., c.1, s.449

² Taberî'nin genel üslubundan hareketle ve yaptığımız araştırmaya dayanarak "Bu dilciler" ibaresinden kastın, Basralı dilciler olduğu anlaşılmaktadır. Taberî'nin genel olarak iki ekol arasındaki ihtilafı görüşleri zikrederken; öncelikle Kûfe ekolü adına el-Ferra'nın, Basra ekolü adına ise el-Ahfeş'in görüşlerine yer verdiğini görüyoruz. Bu tespitten hareketle ayetle ilgili el-Ahfeş'in görüşlerine başvurarak, bu görüşün Basralı dilcilere ait olduğunu söyleyebiliriz.

³ Âl-i İmrân: 3/195

mefuldeki ل (lâm) harfi hazfedilir; اِسْتَجَابَ fiili kullanıldığında ise, ل (lâm) harfi zikredilir. Aslında bu durumda, اِسْتَجَابَ لَهُمْ ibaresi اِسْتَجَابَ لَهُمْ manasında olur. Misalen وَإِذَا كَالُوا لَهُمْ اَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ (Ve onlara satmak için ölçtükleri veya tarttıkları zaman eksiltirler.)¹ ayetinin manası اِسْتَجَابَ لَهُمْ اَوْ وَزَنُوهُمْ لَهُمْ (ve onlar için tarttıkları veya onlar için ölçtükleri zaman...) şeklindedir. Aynı zamanda يَسْتَجِيبُ fiili, iman eden kimselere tahsis edilirse الَّذِينَ kelimesi mahallen merfu olabilir. Bu durumda ayetin te'vili ise şu şekilde olur: اَلَّذِينَ اٰمَنُوا يَسْتَجِيبُونَ لِلّٰهِ وَيَزِيدُهُمْ عَلٰى... (İman edip; salih amel işleyenler Allah'ın davetine icabet ederler ve Allah da onların icabetine karşılık lütfunu artırır...)

Taberî burada -Muaz bin Cebel'in belirttiği te'vile dayanarak- ayetin i'rabı hususunda, Kûfeli dilcilerin belirttiği gibi يَسْتَجِيبُ fiilinin يَجِيبُ manasında olduğunu; يَسْتَجِيبُ 'nun failinin ise Allah'a raci olan müstetir هو zamiri olduğunu söyler.² Taberî'nin bu görüşü, onun tefsirinin bir yöntemi ile şekillenmiş olup; i'rabî konularda sahabe te'villeri arasında yaptığı tercihe dayanmıştır. Ayetle ilgili farklı yaklaşımlar bir yönüyle fiilin yapısı ile ilgilidir. اِسْتَفْعَالَ kalıbında kullanılan fiiller, genellikle müteaddi bazen de lazım fiildir. Bu fiil kalıbında bulunan س (sin) harfi ise, genellikle fiile talap manası katar. س (sin) harfi bazen de - bu ayetle ilgili yapılan te'villerde olduğu gibi- fiile اِفْعَالَ manası katar.³ Fiilin, lâzım fiilden müteaddi fiile dönüştürülmesindeki yöntemlerden biri, o fiilin harf-i cer ile kullanılmasıdır. Ayette söz konusu durum, ل (lâm) harf-i ceri ile sağlanmıştır. Bu konu el-İnsafta mevcut değildir.⁴

b. Kâf: 50/17

اِذْ يَتَلَفَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ

Meal: Üstelik, biri insanın sağ tarafında, biri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek de (onun yaptıklarını) alıp kaydetmektedir.

¹ Mutaaffîn: 83/3

² Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.21, s.534-535

³ Mecmuatü's-Sarfi, s.79-80, Mektebetü Yasin, İstanbul, 2007

⁴ Bkz. Fethi Beyumi Hamude, a.g.e., 29. Mesele, s.107

Ayetteki *فَعِيدٌ* kelimesinin, ikil bir kelimedenden sonra *müfred* olarak kullanılması hususunda dilciler ihtilaf etmişlerdir. Basralı kimi dilcilere göre, ayette *عَنِ الْيَمِينِ فَعِيدٌ* ve *عَنِ الشِّمَالِ فَعِيدٌ* değil de *وَعَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ فَعِيدٌ* denilmesinin sebebi; tek bir *فَعِيدٌ* kelimesiyle iktifa edilmesidir. Buna benzer olarak *ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلاً* (Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyoruz...) ¹ ayetinde çoğul kelime yerine, tekil bir kelime olan *طِفْلاً* ile iktifa edilmiştir. Ve yine *فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا* (Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışarlarsa...) ² ayetinde de çoğul yerine; tekil bir kelime olan *نَفْسًا* ile iktifa edilmiştir. Kûfeli kimi dilcilere göre ise, tekil olan *رَسُولٌ* kelimesinin hem çoğul hem ikil manasında kullanılabildiği gibi ayetteki *فَعِيدٌ* kelimesi ile *فَعُولٌ* kastedilerek; *فَعِيل* kalıbındaki bu kelime de çoğul manasında kullanılmıştır. (...Şüphesiz biz âlemlerin Rabbinin elçisiyiz.) ³ ayetinde *رَسُولٌ* kelimesi ikil manada olup, Musa ve kardeşi kastedilmiştir. Aynı zamanda Kûfelilere göre, bu ayette tek bir *فَعِيدٌ* kelimesi ile iktifa da edilmiş olabilir. ⁴

Ayetin tefsiri ile ilgili zikredilen farklı görüşler, ism-i fail kalıpları ile ilgilidir. Bu konu hakkındaki bir görüşe göre, *فَعِيل* ve *فَعُولٌ* kalıbındaki ism-i failer *müzekker*, *müennes* ve *müfred*, *müsenna* ve *cem* için kullanılabilen kalıplardır. Bu sebeple *فَعِيدٌ* kelimesi ile ikil veya çoğul mana kastedilebilir. Diğer bir görüşe göre ise; ayette tek bir *فَعِيدٌ* kelimesi ile iktifa edilmiş ve diğer *فَعِيدٌ* kelimesi cümlede hazfedilmiştir. Bu konudaki söz konusu ihtilaf el-İnsafta yer almamaktadır. ⁵

c. *Kalem: 68/5,6*

فَسْتَنْبِصِرُ وَيُبْصِرُونَ ﴿٥﴾ بِأَيْكُمْ الْمَقْتُولُ ﴿٦﴾

Meal: Hanginizin deli olduğunu yakında sen de göreceksin, onlar da görecekler. (5-6)

¹ Hac: 22/5

² Nisâ: 4/4

³ Suarâ: 26/16

⁴ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.22, s.342-343

⁵ Bkz. el-Allame Ebu Hayyan el-Endulusî, a.g.e., c.10, s.123

Basralı kimi dilcilere göre bu ayetin te'vili şu şekildedir: **فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ أَنتُمْ**
Bu te'vile göre, mübteda olan **أَيُّ** kelimesinin başındaki **ب** harf-i ceri fazladan kullanılmıştır.² Kûfeli kimi dilcilere göre ise, **مَفْتُونٌ** kelimesini **فُتُونٌ** manasında master olarak değerlendiren görüşe göre; ayetteki **بِأَيِّكُمُ الْمَفْتُونُونَ** (Hanginizin deli olduğunu) ibaresi **بِأَيِّكُمُ الْجُنُونُ** (Hanginizde delilik var?) manasındadır. Araplar **لَيْسَ لَهُمْ مَعْقُولٌ وَلَا مَعْقُودٌ** (Onun ne sözü ne de aklı vardır.) manasını kastederler. **بِأَيِّكُمُ** ibaresi **فِي أَيِّ الْفَرَقَيْنِ الْمَجْنُونُونَ** (Hangi grupta deli vardır?) şeklindedir. Böylece **مَفْتُونٌ** kelimesi master olan **جُنُونٌ** (delilik) anlamında değil de; isim olan **مَجْنُونٌ** (deli) manasında kullanılmış olur.

Taberî'ye göre buradaki en doğru görüş, Kûfeli dilcilerin birinci görüşü olan, **مَفْتُونٌ** kelimesinin master olan **فُتُونٌ** manasında kullanıldığı ve takdirinin **بِأَيِّكُمُ الْجُنُونُ** olduğu görüşüdür. Çünkü kelamın en açık manası buna delalet eder. Ayrıca Allah'ın kelamında manasız bir şeyin bulunması söz konusu olmadığından, **ب** harf-i cerinin -cümleye kattığı mana dolayısıyla- cümleden düşürülmesi caiz değildir.³

Taberî bu ayetin tefsirinde Kûfeli dilcilerin ilk görüşünü kabul ederek; el-Ferra'ya ait olan diğer görüşe ve Basralı dilcilerin yapmış olduğu te'vile muhalefet etmiştir. Taberî'nin burada yapmış olduğu tercihle, ayetin zahir manasını temele alarak tefsirine yön verdiğini görmekteyiz. Ayetle ilgili söz konusu ihtilafın bir kısmı mübtedanın başında kullanılan harf-i cerin fazladan olup olmaması mevzuuyla ilgilidir. Taberî'nin de Basralılara itiraz ettiği bu hususta bize göre, Basralıların **ب** harf-i cerinin ziyade olarak kullanıldığı görüşünden kasıt; "i'rabî yönden" bir ziyadenin söz konusu olmasıdır. Yoksa, ayette gereksiz bir harf-i cerin kullanıldığından bahsedilmemektedir. Ayetle ilgili söz konusu ihtilaf el-İnsafta yer almamaktadır.⁴

¹ **ب** harfinin fazla olduğunu söylerler.

² Bkz. Ebu'l-Beka Muhibbuddin Abdullah bin Hüseyin el-Ukberî, a.g.e., c.19, s.272

³ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.23, s.532

⁴ Bkz. Fethi Beyumi Hamude, a.g.e., 13. Mesele, s.73-75

d. Sâd: 38/3

كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوا وَلَا تَحِثُّ مَنَاصِ

Meal: Biz onlardan önce nice nesilleri helak ettik. Onlar da feryat ettiler, ama artık kurtuluş zamanı değildi.

Basralı kimi dilciler, ayette bulunan لَا تَحِثُّ kelimesi ile beraber zikredilen حِثُّ kelimesinin merfu olduğunu belirtmiş; ayetin "وَلَا تَحِثُّ مَنَاصِ" şeklinde okunduğunu söylemiştir. Basralı bu dilciler, لَا تَحِثُّ kelimesini لَا تَحِثُّ ye benzetmiş, ayetin manasının لَا تَحِثُّ (Kurtuluş zamanı değildir.) şeklinde kastedildiğini söylemişlerdir. لَا تَحِثُّ manasında değerlendirilen لَا تَحِثُّ kelimesinin haberinin ise, gizli olduğunu iddia etmiştir. Kûfeli kimi dilciler; bazı Arapların لَا تَحِثُّ kelimesini izafe ederek, kendinden sonra gelen kelimeyi muzafun ileyh olarak cer ettiğini söyler. Ama Kûfeli bu dilceler, asıl لَا تَحِثُّ kelimesinin لَا تَحِثُّ manasında olduğunu, لَا تَحِثُّ ile zikredilen حِثُّ kelimesinin de لَا تَحِثُّ ile mansup olması gerektiğini ve isminin de gizli olduğunu savunurlar.¹ Taberî bu ayetle ilgili var olan ihtilaflar hakkında her ne kadar bir tercihte bulunmasa da, bu ayete vermiş olduğu manadan anlıyoruz ki Kûfelilerin görüşünü benimsemiştir.

Ayetle ilgili söz konusu ihtilaf لَا تَحِثُّ kelimesinin ameli ile ilgili olup el-İnsaf'ta yer almamaktadır.²

e. Vâkıa: 56/8,9

فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ (٨) وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ (٩)

Meal: Ahiret mutluluğuna erenler var ya; ne mutlu kimselerdir!(8) Kötülüğe batanlara gelince; ne mutsuz kimselerdir!(9)

Ayetteki أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ve أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ ibarelerinin merfu olması hususunda dilciler ihtilaf etmiştir. Basralı kimi dilcilere göre, bu iki kelime de müptedadır. Bu

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.21, s.144-146

² Bkz. Fethi Beyumi Hamude, a.g.e., 30. Mesele, s. 109-111

kelimelerin haberleri ise kendilerinden sonra gelen cümlelerdir. زَيْدٌ وَمَا زَيْدٌ cümlesinde olduğu gibi زَيْدٌ شَدِيدٌ (Zeyd güçlüdür.) kastedilerek; مَا kelimesi ile zikredilen ikinci kelime, birinciye haberdur. Basralı bu dilciler dışındakilere göre ise, مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ cümlesi birinci cümleye haber değildir. Fakat مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ cümlesi, kendinden önceki cümleye "taaccüb cümlesi olduğu için" haber manasındadır. Bu durumda sanki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: " فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا هُمْ " (Ahiret mutluluğuna erenler, nasıldır onlar?), " الْحَاقَّةُ مَا هِيَ " (Yürekleri hoplatan büyük felaket, nedir o), " الْقَارِعَةُ مَا هِيَ " (Gerçekleşecek olan kıyamet, nedir o?). Böylece مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ve diğer benzer cümleler *istifham* değildir. Çünkü *istifham* haber olamaz. Fakat *taaccüb*, haber olabileceği için bu ayette müptedanın haberi manasındadır. Basralıların delil olarak zikrettiği زَيْدٌ وَمَا زَيْدٌ örneğinde, وَ harfi kullanıldığı için bu cümle iki ayrı cümleden oluşur. Çünkü mübtedaya haber olan kelamın başında وَ harfi kullanılamaz. Dolayısıyla Basralıların görüşünün aksine, başında وَ harfi bulunan ikinci cümle, ilk cümleye haber değildir. Bu sebeple, zikredilen örneğin takdiri şöyledir : هَذَا زَيْدٌ وَمَا هُوَ (Bu Zeyd'dir ve ne büyüktür.) yani مَا أَشَدَّهُ وَمَا أَعْلَمُهُ (Bu Zeyd ki ne kadar güçlüdür ve ne kadar bilgilidir.)¹

Ayette geçen مَا kelimesi hususunda dilciler, bu harfin *taaccüb*, *istifham*, *mevsule*, *nekre* gibi manalarda kullanıldığını söyleyerek, farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Taberî'nin, bu ayetlerle ilgili Basralıların dışındaki dilcilerin görüşünü tercih ettiğini görüyoruz. Ayet ile ilgili söz konusu ihtilaf, bir yönüyle "İhtilaflar" başlıklı bölümdeki otuz ikinci madde ile ilgilidir. Diğer bir yönüyle de مَا kelimesinin i'rabı ve manası ile ilgili olup el-İnsaf'ta yer almamaktadır.²

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.23, s.97

² Bkz. Abdurrahman el-Cami, a.g.e., s.282

2.2.2.3. İğra, İsm-i Fiil, İştigal

a. Nisâ: 4/24

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأَجَلٌ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَتَّبِعُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ
غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ
اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

Meal: (Savaş esiri olarak) sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar (da size) haram kılındı. (Bunlar) üzerinize Allah'ın emri olarak yazılmıştır. Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helal kılındı. Onlardan (nikahlanıp) faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin. Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur. Şüphesiz ki Allah (her şeyi) hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

Kimi dilciler -öncelikle Kisaî- ayetteki كِتَابَ kelimesinin "iğra üzere"¹ mansup olduğunu iddia etmiştir. Bu dilcilere göre ayetin manası اَلْزَمَ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ yani اَلْزَمَ كِتَابَ اللَّهِ (Allah'ın kitabına sarıl.)dir. Bu görüşün Arap dilinde yeri yoktur. Çünkü iğra kelimelerini (ism-i fiil) tehir edip; muğra bihi (teşvik edilen kelimeyi) öne almak suretiyle muğra bih nasb edilemez. اَلْحَاكَ عَلَيْكَ (Kardeşini önemse) ve اَبَاكَ دُونَكَ (Babanla ilgilen.) gibi ifadeler ise, manen her ne kadar caiz olsa da; iğra olarak Arap kelimasında kullanılmamaktadır. Dolayısıyla Allah'ın kitabına layık olan; o Kitab'ı, indirildiği dilin kurallarına uygun olarak değerlendirmektir. Bu durum, اَلْزَمَ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ ifadesinin iğra üzere mansup olduğunu iddia eden kimselerin görüşüne ihtilaf oluşturmaktadır.²

Bu konuda Taberî, yukarıda zikrettiği sebepten dolayı, genel olarak Basralı dilcilere ait olan اَلْزَمَ كِتَابَ kelimesinin, hazfedilmiş كَتَبَ fiilinin yerine geçerek; mef'ulun mutlak olarak mansup olduğu görüşünü tercih etmiştir. Aynı zamanda bu görüş, Kûfe

¹ Muhatabı iyi bir şeye sevk etmeye iğra; muhatabı kötü bir şeyden sakındırmaya ise tahzir denir.

² Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.8, s.170-171

ekolünün öncülerinden el-Ferra'nın da tercih ettiği görüştür.¹ Ayetteki söz konusu ihtilaf, *iğra* sebebiyle ism-i fiilin *ma'mul*ünün kendinden önce kullanılmasının caizliği ile ilgili olup; "İhtilaflar" başlıklı bölümdeki otuzuncu madde ile alakalıdır.

b. Kamer: 54/49

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

Meal: Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık.

Ayetteki *كُلَّ* kelimesinin mansup olması hususunda dilciler ihtilaf etmiştir. Basralı kimi dilcilere göre, *عَبَدَ اللّٰهَ ضَرَبْتُهُ* (Abdullah'ı dövdüm.) cümlesindeki *عَبَدَ اللّٰهَ* kelimesinin mansup olduğunu savunan görüşe göre, *كُلَّ* kelimesi de (meşgulun anı olarak) mansup olur. Çünkü *عَبَدَ اللّٰهَ* kelimesi, var olan *ضَرَبْتُ* fiilinin delalet etmesinden dolayı hazfedilmiş başka bir *ضَرَبْتُ* fiiliyle mansuptur.² Bu durumda ayetin takdiri şu şekildedir: *إِنَّا خَلَقْنَا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ* (Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık). Bu şekildeki kullanımlara Arap kelimada çokça rastlanmaktadır. *عَبَدَ اللّٰهَ ضَرَبْتُهُ* misalinde olduğu gibi *عَبَدَ اللّٰهَ* kelimesinin merfu olduğunu savunan görüşe göre ise, *كُلَّ شَيْءٍ* ibaresi de (mübteda olarak) merfu olabilir. Bir başka görüşe göre de, *خَلَقْنَاهُ* cümlesi *كُلَّ شَيْءٍ* kelimesine sıfat olarak değerlendirildiğinde, *كُلَّ* kelimesi raf edilebilir. Basralı bu dilciler dışındaki kimselere göre ise, *كُلَّ* kelimesinin mansup olması, cümlede var olan *خَلَقْنَاهُ* fiilinin, *إِنَّا* 'nın haberi olması sebebiyledir. Bu durumda *كُلَّ شَيْءٍ* ibaresi, *خَلَقْنَاهُ* fiilinin mefulü olması sebebiyle mansuptur. Aslında bu ayette *إِنَّا* ya haber olan *خَلَقْنَاهُ* cümlesinin, *كُلَّ شَيْءٍ* ibaresinden önce kullanılması daha evladır. -Ancak burada *خَلَقْنَاهُ* fiiline bitişen *هُ* zamiri cümlede zamirle kendisine işaret edilen şey (*müşarün ileyh*), zamirden önce kullanılır. -Fakat, Basralıların zikrettiği *عَبَدَ اللّٰهَ ضَرَبْتُ* örneğinde, *ضَرَبْتُ* fiilinin, kendisine *عَبَدَ اللّٰهَ* kelimesinden daha yakın olmasını gerektirecek başka bir kelime bulunmamaktadır. -

¹ Bkz. Yahyâ bin Ziyâd bin Abdullah bin Mervân ed-Deylemî el-Ferra, a.g.e., c.1, s.239

² Burada bahsedilen konu *iştiğal* konusudur. *İştiğal* ise; mefulün, fiilden evvel gelmesi halinde, fiilin sonunda o meful'e ait bir zaminin bulunması durumudur.

Dolayısıyla bu örnekte *iştiğal* sebebiyle **عَبْدَ اللَّهِ** kelimesi mansup edilmiş olsa da; bu ayette *iştiğal* söz konusu değildir.-

Taberî'ye göre **خَلَقْنَا** cümlesinin **شَيْءٍ** kelimesine sıfat olduğunu savunan görüş uzak bir ihtimaldir. Çünkü, ayetin takdiri **بِقَدْرِ شَيْءٍ** (Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık.) şeklindedir. Bu durumda **كُلِّ شَيْءٍ** ibaresi **خَلَقْنَا** fiilinin mefulü olarak mansup olur. Ve yine Taberî'ye göre **كُلِّ شَيْءٍ** ibaresinin mansup olması, hazfedilmiş **خَلَقْنَا** fiili ile değil ; var olan **خَلَقْنَا** cümlesine meful olması sebebiyledir.¹

Bu ayetle ilgili Taberî, Kûfe ekolünün genel görüşü olan **كُلِّ شَيْءٍ** ibaresinde var olan fiil ile mansup olduğunu savunarak *iştiğali* reddettiğini görmekteyiz. Ayette bahsi geçen ihtilaf, *meşgulü'n anı* olan **كُلِّ شَيْءٍ** ibaresinin mansup olma sebebiyle alakalıdır. Bu mevzu, "İhtilaflar" başlıklı bölümdeki yirmi dokuzuncu madde ile ilgilidir.

2.2.2.4. Fiillerde İlğa

a. Fussilet: 41/48

وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ وَظَنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَّجِيسٍ

Meal: Daha önce yalvardıkları (tanrılar) onları yüzüstü bırakıp uzaklaşmıştır. Kendileri için kaçacak bir yer olmadığını anlamışlardır.

Ayette kullanılan **ظَنَّ** fiilinin amelinin *ilğa*² (iptal) oluşu hususunda dilciler ihtilaf etmiştir. Basralı kimi dilcilere göre, **ظَنُّوا** (Sandılar) kelimesi **استيقنوا** (Anladılar) manasındadır. **ظَنُّوا** dan sonra gelen **ما** ise isim değil; harftir (*ma nafiye*). **ظَنُّوا** fiili, bu durumda **ما** 'ya amel edemeyeceği için, ameli *ilğa* edilmiştir. Bazı dilcilere göre ise, fiil manen amel ettiği müddetçe, bir sebep olmadan *ilğa* edilemez. Ancak, o fiil hikaye veya

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.22, s.606-607

² Genellikle Taberî'nin kullandığı terimler Kûfelilerin istilahına uygun şekilde olur. O yüzden burada *tâlik* söz konusu olmasına rağmen Taberî *ilğa* ifadesini kullanmıştır. (*İlğa*: Fiilin amelinin hem lafzen(i'raben) hem de manen iptal edilmesidir. *Tâlik*: Fiilin amelinin sadece lafzen (i'raben) iptal edilmesidir.(Abdurrahman el-Cami, a.g.e., s.364-366))

temenni ifade etmesi durumunda *ilğa* edilebilir. Eğer fiil, amel edemeyeceği bir yerde¹ kullanılıyorsa, o fiil hikaye veya temenni ifade ediyor anlamına gelir. Amel ettiği yerlerde ise; o fiil kendi aslî manasındadır.²

Bu konu ile ilgili Taberî herhangi bir görüş beyan etmemiştir. Bu ayetle ilgili söz konusu ihtilaf el-İnsafta yer almamaktadır.³

2.2.3. HARFLER (EDATLAR)

2.2.3.1. Cer Harfleri ve Zevaid Harfler

a. Bakara: 2/14

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزَؤُونَ

Meal: İman edenlerle karşılaşınca "inandık" derler, şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise "Biz sizinleyiz, biz yalnızca alay etmekteyiz" derler.

Kimi Basralı dilcilere göre, *إِلَى* fiili *خَلَى* harf-i ile kullanılırsa "birisi ile ancak bir ihtiyaç doğrultusunda baş başa kalma" anlamındadır. Eğer *ب* harfi ile kullanılırsa "ihtiyaç doğrultusunda baş başa kalmak" veya "alay etmek" anlamında kullanılır. Bu görüşe göre, *وَ إِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ* (şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında) ibaresi mana bakımından *وَ إِذَا خَلَوْا بِشَيَاطِينِهِمْ* ibaresinden daha fasihtir. Çünkü, *خَلَوْا* fiilinin *ب* harfi ile kullanılması durumunda, fiilin "alay etme" manasının algılanması da söz konusu olacağından; bu fiilin burada *إِلَى* harf-i ceri ile kullanılması daha fasihtir. Basralı dilcilerin diğer bir görüşü ise, *وَ إِذَا خَلَوْا مَعَ شَيَاطِينِهِمْ* ibaresini *وَ إِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ* manasında kullanarak; sıfat (cer) harflerinin imkan dahilinde birbirini yerine kullanılabileceği. Nasıl ki; harf-i cerlerden *عَلَى* 'nın, *ب*, *عَنْ*, *فِي*, *مِنْ* harf-i cerleri yerine kullanılabileceği

¹ Bu fiillerden sonra ibtida ve kasem lam(ل)ı, soru ve olumsuzluk edatının gelmesidir.

² Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.21, s.489-490

³ Bkz. Abdurrahman el-Cami, a.g.e., s.364-365

gibi, Hz İsa'dan haber veren مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ (benim yardımcılarım kimdir?)¹ ayetinde de إِلَى harf-i ceri مع manasında kullanılmıştır.

Kûfelilerden bazıları ise إِذَا خَلُّوا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ ayetini te'vil ederek; manasının şöyle olduğunu söyler: فَإِذَا صَرَفُوا خَلَّوْهُمْ إِلَى شَيَاطِينِهِمْ (mü'minlerden yüz çevirerek; şeytanlarıyla baş başa kalmaya yöneldiklerinde). Kûfelilere göre; إِلَى harf-i cerin bağlı olduğu fiil (müteallak), aslında var olan خَلُّوا fiili değil; cümlenin manasından anlaşılan صَرَفُوا fiilidir. Bu te'vile göre, mananın değişimine sebebiyet vereceğinden dolayı إِلَى harfi cerinin yerine başka harf-i cerlerin kullanılması mümkün değildir.

Taberî ayetin tefsiriyle ilgili doğru görüş olarak, Kûfelilerin görüşünü tercih eder. Çünkü her harfin kendine has bir manası vardır. İhtiyaç duyulmadığı müddetçe bir harfin başka bir harfe dönüştürülmesi ve aynı zamanda kullanılan bir harfe, başka bir harfin manasının yüklenmesi doğru değildir. إِلَى'nin kullanıldığı her cümlede kendine has ayrı bir manası olduğu için, bu ayette إِلَى'nin başka bir harfe dönüştürülmesi veya manasının değiştirilmesi doğru değildir.²

Ayetle ilgili söz konusu ihtilaf, aslında خَلَّى fiilinin harf-i cerin bir başka harf-i cer yerine veya bir başka harf-i cer manasında kullanılması hususundadır. Kûfeli dilciler her ne kadar bu ayette, إِلَى'nin başka bir harfe dönüştürülmesi veya manasının değiştirilmesini doğru bulmasa da, bazı durumlarda إِلَى'nin مع manasında kullanılabileceğini de söylemiştir. (İsa onların inkarlarını sezince, "Allah yolunda yardımcılarım kim?" dedi.)³ ayetinde olduğu gibi; bir şeyi başka bir şeyle birleştirip ifade etmek istendiğinde مع harf-i cerinin yerine إِلَى harf-i cerinin kullanılabileceği hususunda Kûfeli ve bazı Basralı dilciler ittifak etmişlerdir. Fakat söz konusu ittifaktan ayrı olarak, bu ayette Taberî, Kûfeli dilcilere ait

¹ Saf: 61/14

² Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.1, s.198-199

³ Âl-i İmrân: 3/52

olan görüşü en doğru görüş olarak kabul etmiştir. Bu ayetle ilgili söz konusu ihtilaf el-İnsafta yer almamaktadır.¹

b. A'râf: 7/154

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاخَ وَفِي نُسَخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ

Meal: Mûsâ'nın öfkesi dinince (attığı) levhaları aldı. Onların yazısında Rableri için korku duyanlara bir hidayet ve bir rahmet vardır.

Araplar her ne kadar رَهَبْتُ لَكَ (Senin için korktum) manasındaki رَهَبْتُ لَكَ (Senin için korktum) ibaresinin ve أَكْرَمْتُ لَكَ (Sana ikram ettim) manasındaki أَكْرَمْتُ لَكَ (Senin için ikram ettim.) ibaresinin kullanılmasını hoş karşılamamış olsa da; bu ayetteki يَرْهَبُونَ fiili ل (lâm) harf-i ceri ile kullanılmıştır. Arap dilcileri bu ayette bulunan لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ ibaresinin başındaki ل (lâm) harfi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kimi dilciler -ki bunlar Basralı dilcilerdir- إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ (Eğer siz rüya yorumluyorsanız)² ayetinde bulunan ل (lâm) harfinin kullanımını delil getirerek, ل harfinin te'kid amacıyla fazladan, fiil ile kullanılabileceğini söylemiştir. Kimi dilcilere göre ise -öncelikle Basralı dilcilerden el-Ahfeş'tir- ayet, مِنْ أَجْلِ رَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ (Rableri için korkanlara...) manasındadır. Çünkü burada, ayette kullanılan ل (lâm) harfi, fiili müteaddi yapmak için değil; sebebiyet için kullanılmıştır. Kimi dilciler ayette kullanılan ل (lâm) harfinin, ancak izafe kaldırıldıktan sonra kullanıldığını söyler. Bu görüşe göre, ayetin te'vili رَاهِبُوا رَبَّهُمْ (Rablerinden korkanlar) iken; izafe kaldırıldıktan sonra هُمْ رَاهِبُونَ لِرَبِّهِمْ (Onlar Rab'lerinden korkanlardır.) şeklinde olur. Bazı dilciler de bu mevzu hususunda şunları söylemiştir: ل (lâm) harfinin bu fiille beraber kullanılması, mefulün fiilden önce gelmesinden dolayı fiilin müteaddiliğini güçlendirmek içindir. Başka bir görüşe göre ise -ki bu öncelikle Kûfeli öncülerden el-Ferra'dır- bu ayette ل (lâm) harfi, قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ رَدِفٌ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ (De ki: "Belki de acele gelmesini istediğiniz şeyin bir kısmı size çok

¹ Fethi Beyumî Hamude, a.g.e., 4. Mesele, s. 59-60

² Yûsuf: 12/43

yaklaşmıştır.")¹ ayetinde olduğu gibi fiilin esas manasının (دَنَا وَاقْتَرَبَ :yakınlaştı) anlaşılması için kullanılmıştır.Bu ayette de يَرْهَبُونَ fiilinin يَخَافُونَ manasında anlaşılması için kullanılmıştır.²

Taberî zikredilen bu görüşler arasında açıkça bir tercihte bulunmamakla beraber; ayete vermiş olduğu manaya bakıldığında, el-Ferra'nın da doğru bulduğu, ل (lâm) harfinin, fiilin esas manası olan يَخَافُونَ (korkarlar) 'nin anlaşılması için kullanıldığı görüşü tercih etmiştir. Ayetteki söz konusu ihtilaf, cer harfi olan ل (lâm)'ın, cümlede ne gibi manalarda kullanıldığı hususundadır ve bu konu el-İnsaf'ta yer almamaktadır.³

c. Şûrâ: 42/15

فَلِذَلِكَ فَادِّعْ وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ

Meal: (Ey Muhammed!) Bundan dolayı sen çağrıya devam et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların heva ve heveslerine uyma ve şöyle de: "Ben Allah'ın indirdiği her kitaba inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz sizedir. Bizimle sizin aranızda tartışılacak bir şey yoktur. Allah hepimizi bir araya toplayacaktır. Dönüş de ancak O'nadır."

Ayette geçen وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ cümlesinde bulunan ل (lâm) harfinin manası hususunda Arap dilcileri ihtilaf etmişlerdir. Basralı kimi dilcilere göre, buradaki ل (lâm) harfi كَيْ manasındadır. Ayetin te'vili ise şu şekildedir: وَأُمِرْتُ كَيْ أَعْدِلَ (Adaleti gerçekleştirmek için emrolundum.). Bu dilciler dışındakilere göre ise, burada kullanılan ل (lâm) harfi ب harf-i ceri manasında olup; ayetin te'vili وَأُمِرْتُ بِالْعَدْلِ (Adaletle emrolundum.) şeklindedir. Burada لِأَعْدِلَ ibaresinde bulunan ل (lâm) harfi, şart(illet) ل

¹ Neml: 27/72

² Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.13, s.138-139

³ Fethi Beyumî Hamude, a.g.e., 27 ve 29. Mesele, s. 104-108

(lâm) 'ı değildir. Bu durumda emir kipi اَعْدِلْ kelimesi üzerinde icra edilir. اَمَرْتُ ibaresi ile istikbal ifade edilmek istendiğinde bu fiil, اَنْ, اَنْ ve ل harfleri ile beraber kullanılabilir: "اَمَرْتُ اَنْ اَعْبُدَ", "اَمَرْتُ كَيْ اَعْبُدَ", "اَمَرْتُ لِاَعْبُدَ".

Taberî'ye göre ayetin tefsiri hususunda en doğru görüş, emrin, اَعْدِلْ ibaresi üzerine icra edildiği görüştür. Çünkü ayetin manası (Aranızda adaletle hükmetmekle emredildim.)¹ şeklindedir.

Bu ayette de olduğu gibi el-İnsafta da belirtildiği üzere aslında talil ل (lâm)'ının şart manasını ifade ettiğini iddia eden Basralılar değil Kûfelilerdir. Fakat burada Taberî, bu görüşü Basralıların görüşüymüş gibi göstermektedir. Taberî'nin böyle bir görüş bildirme sebebinin araştırılmaya ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz. Ayetle ilgili söz konusu mevzu, "İhtilaflar" başlıklı bölümdeki yirmi altıncı madde ile ilgilidir.

d. Zümer: 39/75

وَنَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

Meal: Melekleri de, Rablerini hamd ile tesbih edip yücelterek Arş'ın etrafını kuşatmış halde görürsün. Artık kulların arasında adaletle hüküm verilmiş ve "Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur" denilmiştir.

حَافِينَ مِنْ حَوْلِ (Arşın etrafını kuşatmış halde...) manasında olan حَوْلِ (Arşın etrafından kuşatmış halde...) ayetinde ve وَلَقَدْ أَوْحِيَ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ... (Andolsun, sana ve senden önceki peygamberlere şöyle vahyedildi)² ayetinde bulunan مَا جَاءَنِي مِنْ harfi ceri hususunda dilciler ihtilaf etmişlerdir. Basralı kimi dilcilere göre, مَا جَاءَنِي مِنْ harfi ceri (Bana hiç kimse gelmedi.)cümlesinde kullanıldığı gibi, bu iki ayetteki مَا جَاءَنِي مِنْ harfi ceri de te'kid için kullanılmıştır. Bunların dışındaki bazı dilcilere göre ise, حَوْلِ ve قَبْلِ vb. kelimeler zarftır. Bu zarfların başlarında أَتَيْتُكَ قَبْلَ زَيْدٍ (Ben Zeyd'den önce sana geldim.)

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.21, s.517

² Zümer: 39/65

ve مِنْ قَبْلِ رَيْدٍ (Ben Zeyd'din öncesinden sana geldim.), طُفْنَا حَوْلَكَ (Senin etrafını döndük.) ve مِنْ حَوْلِكَ (Senin etrafından döndük.) örneklerinde olduğu gibi مِنْ harf-i ceri bazen kullanılırken bazen de kullanılmayabilir. Fakat قَبْلٌ ve حَوْلٌ vb. zarfların başında kullanılan مِنْ harfi ceri, مَا جَاءَنِي مِنْ أَحَدٍ örneğindeki kullanıma benzememektedir. Çünkü bu örnekteki مِنْ harfi cerinin başında bulunduğu kelime, *mahallen merfu* bir isimdir. Fakat bu ayette ve verilen örneklerde harf-i cer olan مِنْ, zarfın başında kullanılmıştır. Bu zarflar ise *mahallen mansuptur*.¹

Taberî bu ayetin tefsirinde Basralı dilcilerin zikrettiği görüşü tercih ederek şöyle söyler: مِنْ قَبْلِكَ , مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ vb. ibarelerde her ne kadar مِنْ harf-i ceri zarfın başında bulunsun da; *te'kid* manasında kullanılmıştır. Ayetle ilgili söz konusu ihtilaf, مِنْ harf-i cerinin kullanımı ile ilgili olup el-İnsaf'ta yer almamaktadır.²

e. Ahkâf: 46/33

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَغْيَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ بَلَىٰ إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Meal: Gökleri ve yeri yaratan ve onları yaratmaktan yorulmayan Allah'ın, ölüleri diriltmeye gücünün yeteceğini görmediler mi? Evet şüphesiz O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.

Basralı kimi dilcilere göre, بِقَادِرٍ kelimesinde bulunan ب harf-i ceri, ve كَفَىٰ بِاللَّهِ³ ayetlerinde bulunan ب harf-i ceri hükmündedir. Yani *te'kid* amacıyla kullanılmıştır. Kûfeli kimi dilcilere göre ise, بِقَادِرٍ kelimesinde bulunan ب harf-i ceri, ayetteki *nefiy edatı* olan لَمْ edatından dolayı kullanılmıştır. Çünkü Araplar, cümlede ب harf-i cerini, ب 'nin bittiği kelimenin makablinde var olan cinsi *nefiy* etmek için, *nefiy edatı* ile beraber kullanırlar. Aynı zamanda *nefiy edatı* ile beraber, iki isme muhtaç olan

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.21, s.343

² Bkz. Fethi Beyumî Hamude, a.g.e., 37. Mesele, s. 127-130

³ Nisâ: 4/6

⁴ Mü'minûn: 23/20

bir fiilden sonra kullanılan ikinci ismin başında da ب harf-i ceri kullanırlar. Örneğin; مَا أَظُنُّكَ بِقَائِمٍ (Senin ayakta olduğunu sanmam.) ve مَا أَظُنُّ أَنَّكَ بِقَائِمٍ (Kesinlikle, senin ayakta olduğunu sanmam.) ve مَا كُنْتُ بِقَائِمٍ (Ben ayakta değilim.). ب harf-i ceri, bu örnek cümlelerde olduğu gibi öyle bir fiil ile birlikte kullanılmıştır ki; ismin başındaki ب harf-i ceri hazfedildiğinde, bu isim, ب harfinin hazfedilmesinden dolayı değil; fiilin ameli ile mansup olur. Bu ayette de ب harf-i ceri, ismin başından hazfedildiğinde, قَادِرٍ kelimesi, cümlede أَنَّ edatına haber olduğundan dolayı merfu olur. Kûfeli bu dilciler, ayette kullanılan ب harfinin sadece *nefiy*den dolayı kullanıldığını savunarak; Basralı dilcilerin görüşünü reddeder. Onlar, Ayette kullanılan لَمْ edatı ve ب harf-i ceri arasında أَنَّ ile devam eden cümlelerin kullanılması sebebiyle; ب harf-i ceri *cahd* için kullanılmamış gibi gözükse de; aslında cümle manen menfî olduğu için burada ب harf-i cerinin *cahd* sebebiyle kullanıldığını söyler. Çünkü أَنَّ ile devam eden cümle يَرَوْ fiilinin mefulüdür. أَنَّ'den sonra gelen cümleler ise, أَنَّ'nin sılasıdır. Bu durumda bu cümleler, aslında mastar tevilinde tek bir kelime hükmündedir. Kûfeli dilcilere göre, كَفَى بِاللَّهِ ب harf-i ceri ise, *te'kid* sebebiyle değil, لَظَرَفَ بَرِيدٍ (Zeyd ne kibardır.) örneğinde olduğu gibi sahih bir mana olan *taaccübü* ifade etmek sebebiyle kullanılmıştır. تَنَبَّأَ بِالذُّهْنِ ayetinde bulunan ب harf-i ceri ise, bütün dilcilerin ortak görüşüne göre *tekid* amacıyla (fazladan) kullanılmıştır.¹

Taberî bu ayetin tefsirinde Kûfeli dilcilerin zikrettiği görüşü tercih ederek; ayette kullanılan بِقَادِرٍ kelimesindeki ب harf-i cerinin, *nefiy edatının* varlığından dolayı kullanıldığını savunmuştur. Ayetle alakalı söz konusu ihtilaf ب harf-i cerinin kullanımı ile ilgilidir. Bu konu ise el-İnsafta yer almamaktadır.²

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.22, s.142-143

² Bkz. Fethi Beyumî Hamude, a.g.e., 13. Mesele, s.73-83

2.2.3.2. Kasem ve Kasem Harfleri

a. Naziât: 79/1

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا

Meal: Andolsun (kâfirlerin ruhlarını) şiddetle çekip çıkaranlara

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا ayetindeki kasemin cevabı hususunda dilciler ihtilaf etmişlerdir. Basralı kimi dilcilere göre وَالنَّازِعَاتِ ibaresi *kasem*; إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّمَنْ يَخْشَى (Şüphesiz bunda Allah'tan sakınıp korkan kimseler için büyük bir ibret vardır.) ibaresi de *kasemin* cevabıdır. Aynı zamanda bu *kasemin* cevabı, يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ (Büyük bir sarsıntının olacağı o günde) ve قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ (O gün birtakım kalpler (tedirginlik içinde) şiddetle çarpacaktır.) ayetleri de olabilir. Kûfeli kimi dilcilere göre ise, وَالنَّازِعَاتِ ibaresindeki *kasemin* cevabı; ayeti duyan kimseler için açık ve bilindik olduğu için terk edilmiştir. Eğer *kasemin* cevabı zikredilseydi; cevap şöyle olurdu: لَنُبْعِثَنَّ وَلَنُحْصِبَنَّ (Siz gönderileceksiniz ve hesaba çekileceksiniz.). *Kasemin* cevabının bu şekilde olması gerektiğine delalet eden ayet şudur: إِذَا كُنَّا عِظَامًا نَّخِرَةً ("Bizler çürümüş kemiklere döndükten sonra mı?")¹. Yüce Allah إِذَا كُنَّا عِظَامًا نَّخِرَةً buyurduğunda لَنُبْعِثَنَّ ibaresi ona cevap gibi olur. Kûfelilerden bazıları da bu görüşü benimsemişler fakat yeminin cevabında, yemin anlaşılсын diye, mutlaka lam(ل)ın olması gerektiğini belirtmişlerdir.²

Taberî bu ayetin tefsirinde Kûfeli dilcilerin zikrettiği, kelamın delaletinden dolayı *kasemin* cevabının hazfedildiği görüşü tercih etmiştir. Ayetle ilgili söz konusu ihtilaf kasem ve cevabı ile alakalıdır ve el-İnsaf'ta yer almamaktadır.³

b. Burûc: 85/1

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ

Meal: Burçlarla dolu göğe andolsun.

¹ Naziât: 79/11

² Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.24, s.192

³ Bkz. Abdurrahman el-Cami, a.g.e., s.392

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ ayetindeki *kasemin* cevabı hususunda dilciler ihtilaf etmişlerdir.

Kimi dilcilere göre, إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ (Şüphesiz, Rabbinin yakalaması çok çetindir.)¹ ayeti *kasemin* cevabıdır. Basralı kimi dilcilere göre, bu *kasemin* cevabı قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ (yeni) لَقَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَاها (ya) وَالشَّمْسُ وَضُحِّيها.... قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَاها ibaresi olup; burada da *kasem* ل (lâm)ı gizlenmiştir. Kûfeli kimi dilcilere göre ise, her ne kadar tefsirlerde buradaki *kasemin* cevabındaki ل (lâm), tıpkı وَالشَّمْسُ وَضُحِّيها ayetindeki *kasemin* cevabı olan قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَاها cümlesinde gizli olduğu gibi gizlidir denilse de, aslında *kasemin* cevabında kullanılan ل , اِنَّ , لا ve ما harflerinin terk edilmesine Arap kelimasında rastlanmaz. Eğer *kasemin* bulunduğu yerde bu harflerden biri kullanılmamışsa, o halde; *kasemin* cevabı terk edilmiş olur. Yerine yeni bir cümle ile başlanılmış olur.³

Taberî'ye göre bu mevzuda en doğru görüş, bu ve buna benzer ayetlerde *kasemin* cevabının terk edildiği ve yerine yeni bir cümle kullanıldığını savunan Kûfeli dilcilerin görüşüdür. Çünkü Araplar *kaseme* cevap verdikleri zaman, cevapta mutlaka *kasem* cevabının alametlerinden birini zikrederler. Ayetle ilgili söz konusu ihtilaf el-İnsafta yer almamaktadır.⁴

2.2.3.3. Şart Edatları, Şart ve Ceza Cümlesi

a. Nisâ: 4/79

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا

Meal: Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindendir. (Ey Muhammed!) Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik. Şahit olarak Allah yeter.

¹ Burûc: 85/12

² Şems: 91/1-9

³ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.24, s.340

⁴ Bkz. Abdurrahman el-Cami, a.g.e., s.392-393

Ayette geçen *حَسَنَةً* ve *سَيِّئَةً* kelimelerinin başında *مِنْ* harf-i cerinin kullanılması hususunda dilciler ihtilaf etmiştir. Kimi Basralı dilcilere göre, *مِنْ* harf-i cerinin *مَا جَانَنِي* gibi *nefiy* ile kullanılması nasıl ki ifadeyi güzelleştiriyorsa; şart edatı olan *مَا* ile birlikte kullanılması da ifadeyi güzelleştirmek içindir. *ف* harfinin haberin başında kullanılması ise; *مَا* harfinin *مِنْ* harfi gibi şart edatı olarak kullanılması sebebiyledir. Kimi Kûfeli dilcilere göre, *مِنْ* harf-i ceri, ceza ifade eden *إِنْ* harfi ile kullanılabileceği gibi ceza ifade eden *مَا* harfiyle de kullanılabilir. *مِنْ* harf-i ceri aynı zamanda ceza ifade eden *مِنْ* harfi ile de kullanılabilir. Araplar *إِنْ يَزُرُّكَ مِنْ أَحَدٍ فَتُكْرِمُهُ* (Herhangi biri seni ziyaret ettiğinde sen de ona ikramda bulun.) dedikleri gibi *مِنْ يَزُرُّكَ مِنْ أَحَدٍ فَتُكْرِمُهُ* (Herhangi bir kişi seni ziyaret ettiğinde sen de ona ikramda bulun.) da derler. *مَا* ve *مِنْ* ile birlikte *مِنْ* harfi cerinin kullanılmasının sebebi; *مَا* ve *مِنْ* harflerinin ceza ifade ettiğini bildirmek içindir. Eğer *مَا* ve *مِنْ* ile birlikte *مِنْ* harf-i ceri kullanılırsa, artık *مِنْ* harf-i cerinin hazfi caiz olamaz. Çünkü *مِنْ* harfi hazfedildiği takdirde; fiilin aynı anda iki kelimeyi birden raf etmesi söz konusu olur. Örneğin, *مَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ* cümlesinde bulunan *مَا* lafzı *أَصَابَكَ* fiili ile merfu'dur. Eğer *مِنْ* harf-i ceri hazfedilirse, *أَصَابَكَ* fiilinin aynı zamanda *سَيِّئَةٍ* kelimesini de raf etmesi gerekir. Çünkü, bu cümlelerin asıl manası *إِنْ تُصِيبَكَ سَيِّئَةٌ* (Eğer sana bir kötülük isabet ederse) şeklindedir. Bunun içindir ki; fiil *مَا* harfi ile kullanıldığı zaman *مِنْ* harf-i ceri hazfedilemez. Çünkü *يَفْعَلُ* veya *فَعَلَ* kalıbındaki bir fiilin iki kelimeyi aynı anda raf etmesi söz konusu değildir. *مِنْ* harf-i ceri ceza ifade eden *إِنْ* harfi ile kullanıldığında ise, hem zikredilebilir hem hazfedilebilir.

Taberî'ye göre, *مِنْ* harf-i cerinin, *أَنْ* edatı ile kullanıldığında hazfının caiz olduğu gibi *مِنْ* edatı ile kullanıldığında da hazfi caizdir. Çünkü *مِنْ* edatı her ne kadar isim yerine kullanılsa da; harflere benzetildiği için onunla birlikte zikredilen *مِنْ* harf-i cerinin hazfi söz konusu olabilir.¹

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.8, s.540

Ayetle ilgili söz konusu mevzu, مِنْ harf-i cerinin şart edatlarıyla kullanılması ile alakalıdır ve el-İnsaf'ta yer almamaktadır.¹

b. Mü'min: 40/10

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادُونَ لَمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ

Meal: İnkâr edenler var ya, muhakkak onlara: "Allah'ın (size) gazabı, sizin kendinize olan gazabınızdan daha büyüktür. Çünkü siz imana çağırılırdınız da inkar ederdiniz" diye seslenilir.

Ayette kullanılan لَمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ (Allah'ın gazabı daha büyüktür.) ibaresindeki ل (lâm) harfi hususunda dilciler ihtilaf etmiştir. Basralı kimi dilcilere göre, bu ل (lâm) harfi *ibtida* ل (lâm)'ıdır. Ayette geçen يُنَادُونَ (Çağırılırdınız) ibaresi de يُقَالُ لَهُمْ (Onlara denir.) manasındadır. Çünkü الْيَدَاءُ kelimesi قَوْل manasına gelir. Kûfeli kimi dilcilere göre, يُنَادُونَ أَنْ مَقْتُ اللَّهِ إِيَّاكُمْ ayetinin manası İYAKÜM (Şüphesiz Allah'ın size olan gazabı...denir.) şeklindedir. Fakat ayetteki ل (lâm) harfi, أَنْ edatı yerine kullanılmıştır. نَادَيْتُ إِنْ زَيْدًا قَائِمٌ (Şüphesiz Zeyd'in ayakta olduğunu seslendim) örneğinden de hareketle; قَوْل kelimesine anlamca benzeyen "يُنَادُونَ" ve "يُخْبِرُونَ" gibi kelimelerden sonra gelen ل (lâm) harfi, أَنْ edatı yerine kullanılabilir. Başka bir görüşü savunan Kûfeli dilcilere göre ise, ayette kullanılan ل (lâm) harfi yemin ل (lâm)'ıdır. Hikaye ifade eden cümlelerin başında kullanılarak; o cümlelerin yeni bir yemin cümlesi olduğuna delalet eder. Dolayısıyla kullanılan bu ل (lâm) harfi, hazfedilen yemin cümlesinin cevabında, yemin yerine kullanılan ل (lâm) harfi değildir.²

Taberî en doğru görüş olarak, ayette bulunan ل (lâm)'ın *kasem* ل (lâm)'ı olduğunu ve bu ل (lâm) 'ın kullanılmasıyla kendinden sonra gelen cümlelerin yeni bir yemin cümlesine işaret ettiğini savunan Kûfeli bazı dilcilere ait olan son görüşü

¹ Bkz. Fethi Beyumi Hamude, a.g.e., 37.Mesele, s.127-128-129-130

² Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.21, s.359-360

96

yardım edilmez.)¹ ayetlerinde olduğu gibi, başında ل (lâm) harfi kullanılan şart cümlelerinin cevabında, ل harfi ve لا edatı kullanılmıştır. Ayrıca "لَإِنْ قُمْتَ إِلَيَّ لَقَأَيْتُكَ" (Eğer sen kalkarsan şüphesiz ben de kalkarım.) cümlesinde olduğu gibi, şart cümlelerinin yemin cümlelerine kıyasından hareketle, cevap cümlesinde, şart cümlesine ait bir zamirin bulunmaması da caizdir. Çünkü yemin cümlesinin cevabında bazen *aid*(zamir) bulunurken bazen bulunmayabilir. Ancak diğer dilcilerin verdiği " مَرَرْتُ بِالْأَرْحِ الْبَرْحِ " (Bir arşını bir dirhem olan eve uğradım.) ve " مَرَرْتُ بِبُرٍّ قَفِيرٍ بِدِرْهَمٍ " (Bir ölçeği bir dirhem olan buğdayla karşılaştım.) örneklerinde, birinci cümlenin ikinci cümleye bağlanabilmesi için *aid*in bulunması zorunludur. Fakat her iki örnekte de ikinci cümle birinci cümlenin bir parçası olması sebebiyle *aid*in zikredilmesine gerek duyulmadan hazfedilmiştir . Yine bu dilcilere göre, bahsi geçen ayette إِنَّ edatının kullanılmasının sebebi, müpteda ve haberin arasında farklı cümlelerin kullanılmasından kaynaklı değil; إِنَّ edatının, aslında şart cümlesinin cevabının başında kullanılmasından dolayıdır. Bu durumda örnek verilen قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ayetinin takdiri ise şu şekildedir: مَا فَرَرْتُمْ مِنْهُ مِنَ الْمَوْتِ - فَهُوَ مُلَاقِيكُمْ (Ondan(ölümden) kaçsanız da o, sizinle karşılaşacaktır.)²

Taberî ayetin tefsiri hususunda, Kûfeli dilcilere ait olan ve ikinci görüş olarak zikrettiği görüşü delilleri sebebiyle benimsemiştir. Ayette geçen söz konusu ihtilaf bir yönüyle şart edatının cevabında ل (lâm) harfinin gelip gelmemesi ile ilgili³, diğer bir yönüyle de haber cümle olduğunda haberden mübtedaya raci olacak bir *aid*(zamir) olması ile ilgili⁴ olup el-İnsaf'ta yer almamaktadır.

¹ Haşr: 59/12

² Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.21, s.551-552

³ Bkz. Abdurrahman el-Cami, a.g.e., s.419-421

⁴ Bkz. a.g.e., s.76-77

2.2.3.4. Zarflar ve Zarf Edatları

a. Zümer: 39/73

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ

Meal: Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: "Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi ebedi kalmak üzere buraya girin."

Ayette bulunan "حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُهَا" ibaresindeki *إِذَا* edatının cevabı hususunda dilciler ihtilaf etmişlerdir. Basralı bazı dilcilere göre, *إِذَا* edatının cevabı, ayette bulunan *وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا* cümlesidir. Bu cümledeki *و* harfi ise *ilğâ*¹ edilmiştir. Basralı bu dilciler, bu şekilde kullanımın Arap şiirlerinde de var olduğunu söylemiştir. Basralı başka dilcilere göre ise, *إِذَا* edatının cevabı gizlidir. Arap keliminde, cevabın gizli olduğu durumlara çokça rastlanılmaktadır ve bu kullanımın ayette olması daha güzel bir ifade şeklindedir. Basralı diğer dilcilere göre ise, ayette kullanılan *إِذَا* edatı cevap almamıştır(hazfedilmiştir). Bu kullanım, Arap keliminde de mevcuttur. Kûfeli bazı dilcilere göre, Arap keliminde "حَتَّى", "إِذَا" ve "فَلَمَّا" edatlarının cevaplarının başına *و* harfi, kimi zaman getirilmiş, kimi zaman getirilmemiştir. *و* harfinin kullanılmadığı durumlarda, herhangi bir açıklamaya gerek yoktur. *و* harfinin kullanıldığı durumlarda ise, *و* harfinden önce gelen cümle *taaccübe* benzetilmiştir. Sonra gelen cümle ise, her ne kadar cevap da olsa, *و* harfinden önceki cümleye atfedildiği söylenir. "اتعجب لهذا" (Buna ve buna hayret ederim.) cümlesi buna örnektir.

Taberî bu ayetin tefsirinde zikrettiği diğer görüşleri reddetmemekle beraber en doğru görüş olarak; zikrettiği Basralı dilcilerin son görüşü olan *إِذَا* edatının cevabının hazfedildiği görüşü kabul eder. Çünkü "وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سلام عليكم..." ibaresi, kendinden

¹ *İlğâ*; ameli iptal edilmiş anlamındadır.

önce kullanılan cümlelerin içerisinde terk edilmiş bir cümlelerin olduğuna delalet eder. Ayrıca "وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ..." ibaresinden sonra "وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ..." cümlesinin gelmesi, إِذَا edatının cevabının terk edildiğine delalet eder. Bu görüşe göre ayetin te'vili şöyledir: "حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ" "Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: "Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi ebedi kalmak üzere buraya girin." Onlar da oraya(cennete) girdiler.)¹

Ayetle ilgili söz konusu ihtilaf, "إِذَا", "حَتَّى" ve "فَلَمَّا" şart edatlarının cevaplarında و harfinin bulunup bulunmaması ile ilgili olup "İhtilaflar" başlıklı bölümdeki otuz ikinci madde ile ilgilidir.

b. Mü'min: 40/16

يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ

Meal: O gün onlar ortaya çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. Bugün mülk (hükümlerlik) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır.

Ayette bulunan يَوْمَ kelimesi هُمْ zamirine izafe edildiği halde, هُمْ zahirinin mecrur olmaması hususunda dilciler ihtilaf etmişlerdir. Basralı bazı dilcilere göre, يَوْمَ kelimesi, manen هُمْ zamirine izafe edilmiştir. Bu sebeple يَوْمَ kelimesi "يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ" (Bu, "هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِفُونَ" ve "هَذَا يَوْمٌ يُفْتَنُونَ" (Ateş üzerinde azaba uğratılacakları gün)² ayetlerinde olduğu gibi tenvinlenmemiştir. يَوْمَ kelimesinin manen هُمْ zamirine izafe edildiği halde, هُمْ zahirinin mecrur olmamasının sebebi; يَوْمَ kelimesinin direkt olarak هُمْ zamirine değil de; cümleye izafesinden dolayıdır. Örneğin, "هَذَا يَوْمٌ فُتِنْتَهُمْ" (Bu, onların azap günüdür.) ayetinin manası يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.21, s.340-341

² Zâriyât: 51/13

³ Mürselât: 77/35

şeklindedir. Aslında هُمْ عَلَى النَّارِ يُقْتَلُونَ ayetindeki izafe, mana bakımından ayetin te'vilindeki فَتَنَةً kelimesinedir. Bu izafe, يَوْمَ kelimesinin, إِذَا değil; ancak إِذْ manasında olması şartıyla gerçekleşir. Aksi takdirde böyle bir izafe, Arap kelimasında hoş görülmez. Örneğin "لَقَيْتُكَ زَمَنَ زَيْدٍ أَمِيرٍ" (Seninle Zeyd'in başkan olduğu zamanda karşılaştım.) cümlesindeki زَمَن kelimesi إِذْ manasındadır. Eğer "الْفَأْكَ زَمَنَ زَيْدٍ أَمِيرٍ" (Seninle Zeyd başkan olduğu zamanda karşılaştacağım.) denilirse; bu doğru bir cümle olmaz. Çünkü, misallerde olduğu gibi إِذْ edatını ifade ettiği zaman *malum (mazi)* iken; إِذَا edatını ifade ettiği zaman *ma'lum* değildir(*müstakbeldir*). Basralı bu dilcilerin dışındakilere göre ise, bu ve buna benzer ayetlerde kullanılan يَوْمَ kelimesi, vakit ifade ettiği zaman edat olan إِذْ ve إِذَا manasındadır. Bunun içindir ki; bu kelimeler her zaman mansup olarak kullanılır. Bu sebeple "وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ" (ve o günün rezilliğinden)¹ ayetindeki يَوْمَ kelimesini, mecrur olmasına rağmen, kıraat alimleri mansup olarak okumuşlardır.² Bu da يَوْمَ kelimesinin edat olarak kullanıldığının delilidir. Aynı zamanda, vakit ifade eden bu kelimeler, zahir bir isim gibi kullanıldığında, isimlere raci olan zamirler bu kelimelere de raci olabilir. Dolayısıyla bu kelimeler, izafe edilmezler, tenvinlenebilirler ve konumuna göre i'rabın bütün şeklini alabilirler. "أَعْجَبَنِي يَوْمٌ فِيهِ تَقُومُ" (Senin içinde kalktığın gün, beni hayrete düşürdü.) örneğinde olduğu gibi يَوْمٌ kelimesi, edat manasından çıkıp sahih bir isme dönüşerek kendisine bir zamir raci olmuştur.³

Taberî'ye göre bu ayet hususundaki en doğru görüş, يَوْمَ gibi vakit ifade eden kelimelerin, bu ayetlerde olduğu gibi, edat yerine kullanıldıkları için mansup oldukları, fakat bu kelimelerin zahir bir isim gibi kullanıldıkları zaman ise isimlere raci olan

¹ Hûd: 11/66

² Taberî'nin burada "bazı kıraat alimleri" demesi gerekirdi. Çünkü bu ayeti bütün kıraat alimleri mansup olarak okumamış; bazıları mecrur olarak da okumuştur.

³ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.21, s.365-366

zamirlerin bu kelimelere de raci olabildiği ve i'rabın bütün şeklini alabildikleri görüşüdür. Ayet ile ilgili söz konusu ihtilaf el-İnsaf'ta yer almamaktadır.¹

2.2.3.5. Rubbe ve Rubbema

a. Hicr: 15/2

رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ

Meal: İnkâr edenler, "Keşke müslüman olsaydık" diye çok arzu edeceklerdir.

Ayette geçen رُبَّمَا kelimesindeki ما edatı hususunda dilciler ihtilaf etmiştir. Basralı bazı dilcilere göre, رُبَّ kelimesi ile birlikte ما edatının zikredilmesinin sebebi, رُبَّ kelimesinin ardından bir fiilin kullanılabilmesi içindir². ما edatı aynı zamanda شيءٌ kelimesi yerine kullanılan bir ifade olarak da değerlendirilebilir³. Bu durumda ayetin manası: رُبَّ شيءٍ يودُّ (Çok şeyi arzu eder.) şeklinde olur. Yani شيءٌ kelimesi ise fiilin mastarı manasında olup ayetin te'vili رُبَّ يودُّ الذين كفروا (Çok arzu ki, onu kafirler arzu ederler.) şeklindedir. Kûfeli bazı dilciler, Basralı dilcilerin bu ikinci görüşünü reddederek şöyle söyler: Bu görüşe göre, شيءٌ kelimesi mastar olan وُدَّ te'vilinde değerlendirilmişse de; mastar hiçbir zaman zamire ihtiyaç duymaz. Ayrıca وُدَّ kelimesi, رُبَّمَا edatından sonra gelen cümleyle ilgili olup; bu durumda ayetin te'vili şöyledir: ... رُبَّمَا يودُّون (Çoğu kez (müslüman) olmayı arzularlar). Eğer Basralı dilcilerin zikrettiği gibi, وُدَّ edatının bulunduğu cümlede • zamiri gizliyse; o zaman • zamirinin kendisi meful değilken meful yerine kullanılmış olur. Çünkü ayetteki يودُّون fiilinin mefulü, وُدَّ edatından sonra gelen mastar şeklindeki cümledir. Bunun içindir ki; شيءٌ manasındaki ما harfinin, وُدَّ mastarı ile tevil edilerek kendisine bir zamir iade edilmesine gerek kalmaz. Halbuki bu görüşe göre, ما edatı شيءٌ kelimesi ile açıklanıp; شيءٌ kelimesi de وُدَّ kelimesiyle tevil edilmiş ve ona da hazfedilmiş bir zamir iade edilmiştir.

¹ Bkz. Abdurrahman el-Cami, a.g.e., s.278-279

² Buradaki ما harfi, ما (ma)-i kâffe dir. Rubbe harf-i cerinin amelini iptal eder.

³ Buradaki ما harfi, ما (ma)-i mevsufe dir.

Kisai ve Ferra ayetteki رُبَّ harfi ile ilgili, Arapların رُبَّ kelimesini müstakbel bir fiilin başında kullanmadıklarını söylerler. رُبَّ kelimesi ancak "رُبَّمَا فعلْتُ كذا" (Çok kez böyle yaptım.) ve "رُبَّمَا جئتني أخوك" (Çok kez kardeşin bana geldi.) örneklerinde olduğu gibi mazi bir fiilin başında kullanılır. Kur'ân'da ise رُبَّمَا kelimesi müstakbel bir fiil ile kullanılmıştır. Çünkü, Kur'ân'da var olan vaad- vaidler ve Kur'ân'da olan diğer her şey, gözle görülür bir şekilde haklıdır. Bu yüzden Allah keliminde, henüz gerçekleşmemiş bir olay, gerçekleşmiş gibi ifade edilmiştir. ¹"ولو تري اذ المجرمون ناكسو رؤسهم..." ve "ولو تري اذ فرعوا..."² ayetlerinde olduğu gibi. Bu ayetler manasının gerçekliğinden dolayı mazi zaman ifade etse de; aslında gerçekleşmesi beklenen olaylardır.

Taberî bu ayetin tefsiri hususunda, رُبَّمَا kelimesinin, رُبَّمَا يَمُوتُ الرَّجُلُ فلا يوجد له كفنٌ (Adam ölür, çok kez ona kefen bulunmaz.)örneğinde olduğu gibi süreklilik ifade eden mustakbel fiillerle beraber de kullanılabileceğini söyler. Eğer رُبَّمَا kelimesi isimlerin başında kullanılırsa, bu isimlerle beraber cümlede zamirin de kullanılması gerekir. Ebu Davud'un;

"رُبَّمَا الجاملُ المؤبَّلُ فيهمُ

و عناجيجُ بينهنَّ المهار "

(Onların içinde yetiştirilmiş deve yavruları vardır, Ve boyunları uzun atlar, onların arasında da at yavruları vardır.) şiirinde olduğu gibi.

Taberî bu ayeti "رُبَّمَا يودّ الذين كفروا بالله فجحدوا وحدانيته لو كانوا في الدار دُنيا مسلمين" . "رُبَّمَا يودّ الذين كفروا بالله فجحدوا وحدانيته لو كانوا في الدار دُنيا مسلمين" . "Allah'ın varlığını ve birliğini inkar eden kimseler, (Kıyamet gününde) 'Keşke dünyada iken Müslüman olsaydım' diye çokça arzular." şeklinde te'vil etmiştir. Böylece ayete verdiği mana hasebiyle Taberî, Kûfeli dilcilerin zikrettiği görüşü benimsemiştir.³

¹ Secde: 32/12

² Sebe': 34/51

³ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., c.17, s.60-61

Ayetle ilgili söz konusu mevzu bir yönüyle رُبَّ kelimesinin isim veya harf olması ihtilafı hasebiyle "İhtilaflar" başlıklı bölümdeki kırk altıncı madde ile ilgili, bir yönüyle de رُبَّ ile zikredilen ما ile ilgili olup el-İnsaf'ta yer almamaktadır.¹

¹ Bkz. Ebu'l-Beka Muhibbuddin Abdullah bin Hüseyin el-Ukberî, a.g.e., c.1, s.367

SONUÇ

Hicri birinci asırdan bu yana tefsirde lügavi yönelişler ve tefsir yaklaşımlarında ciddi bir yer kaplayan dilbilimsel tefsir faaliyetleri bizlere dilin anlaşılmasının, Kur'ân'ın anlaşılmasında temel bir rolü olduğunu bir kez daha göstermiştir. Bizim için de ayetlerin anlaşılıp açıklanmasında çok önemli bir faktör olan bu lügavi çabaları, Taberî tefsiri örneğinde incelemeye çalıştık. Burada, Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki dil ihtilaflarını incelemek değil, bu gibi dil ihtilaflarının Taberî tefsiri bağlamında ayetin anlaşılmasına ne gibi etkileri olabileceğini görmek önemliydi.

Tezimizin ana konusunu teşkil eden iki ekol arasındaki söz konusu dil ihtilaflarının her zaman büyük farklılaşmalara yol açmadığını gördük. Yine ihtilaf sayılan birtakım konularda, dil alimlerinin, mensup oldukları ekollere ait meşhur görüşe teslim olmadıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Hatta bazı konularda her iki okulun öncülerinin bile rakip kanaati benimseyerek kendi çizgilerine muhalif kaldıklarına şahit olabiliriz. Bu durum bize gösteriyor ki; dil okulları kendileri için koyduğu teorilere genel olarak sadık kalmışlardır. Bunun da sebebi, herhalde, dil olgusunun bütünüyle mekanik bir zemine dayanmamasıdır. Dil okullarının, ayetleri grametik izahlar çerçevesinde bir yere yerleştirme gayretleri tekellüf noktasına da ulaşabilmektedir. Sözgelimi, ayeti daha iyi anlaşılır kılmak için kurgulanan "وَلَهُمْ مَا يَدْعُونَ مُسَلَّمٌ لَهُمْ خَالِصُونَ" ibaresini okuyan hiç kimsenin aklına "سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ" ayeti¹ gelmez. Bu tekellüfün arkasında Kur'ân'ın başlangıçta bir kitap olmadığına göz ardı edilmesi yatmaktadır.

İki ekolün, ayetlerin tefsirini yaparken temel aldığı dile dayalı kural ve kaideler, her zaman çok farklı anlamlara yol açmaz. Söz konusu kurallar kimi zaman ayetin

¹ Yâsîn: 36/58

belâğatıyla alakalı incelikleri muhtevidir. Söz gelimi, ¹ وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ ayetini Basralı bazı dilciler لَشَدِيدِ لَخَيْرٍ : وَأَنَّهُ مِنْ أَجْلِ حُبِّ الْخَيْرِ لشديد لخير : "Şüphesiz o, mala olan sevgisinden dolayı cimridir." şeklinde te'vil ederken; bazı Kûfeli dilciler ise, ayette geçen لِحُبِّ kelimesinin yerinin, muzafun ileyh olarak شَدِيد kelimesinden sonra olduğunu söyleyerek ayeti وَإِنَّهُ لَشَدِيدٌ لِحُبِّ الْخَيْرِ: "Şüphesiz onun mala olan sevgisi şiddetlidir." şeklinde te'vil etmiştir.

Taberî, tefsirinde nahiv kurallarına fazlaca yer vermiş ve ayeti ayetle, hadisle, selefın sözleriyle, Arap şiiri ve nesirleriyle açıklamaya çalışmıştır. "Taberî, tefsirinde iki binden fazla şiir ile istihsad etmiş, sık sık Arapçanın günlük kullanımına atıfta bulunmuştur."² Tefsirinde, öncelikle bir ayeti zikretmiş, ardından "Bazı Basralı dilciler", "Basra ehli", "Bazı Kûfeli dilciler", "Kûfe ehli" veya "Bazı dilciler" şeklindeki kalıplarla ya da farklı ekollere mensup dilcilerden kimilerinin şahsi görüşünü isim vermek suretiyle aktarmıştır. Taberî, manası veya i'rabı tam anlaşılamayan kelimeleri açıklarken de Arapçanın özlü sözlerinden ve şiirlerinden çokça yararlanmıştır. Bu anlamda Taberî, ayetteki kelimelerin nüzul zamanındaki anlamlarını belirlemek adına selefın sözlerine çokça önem vermiştir. Böylece Taberî'nin tefsirinde Arap dili ve edebiyatının kurallarını dikkate aldığını ve i'rabın, ayetlerin doğru anlaşılıp açıklanmasındaki kritik rolünü göz ardı etmediğini gördük. Ayetlerin doğru anlaşılmasında, ayrıntılı dilbilimsel incelemelerinin önemini, Mahmud Şakir'in (ö.1997) Taberî Tefsirine yazdığı mukaddimesinde belirttiği gibi Taberî'nin şu sözlerinden anlamak mümkündür: "Kur'ân'ın manasını anlamadan okuyan kimsenin O'ndan nasıl lezzet duyduğuna şaşarım."³.

Taberî tefsirini incelediğimizde, Onun daha çok Kûfe ekolüne ait ıstılahları kullandığını ve Kûfeli âlimlerin görüşlerine itibar ettiğini görüyoruz. Ancak, Taberî'nin, birçok kere herhangi bir ekol veya mezhep taassubuna girmeyerek görüşlerini sahih

¹ Âdiyât: 100/8

² Mehmet Akif Koç, *Taberî Tefsirini Anlamak Üzerine I*, AÜİFD, c.LI, sy.1, s.88, 2010

³ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, a.g.e., s.10

bulduğu delillere göre tercih yaptığını da belirtmeliyiz. Nitekim zaman zaman her iki ekole ait olan görüşleri de eleştirmiş, muhalif olduğu görüşleri kendi delilleriyle çürütmüş ve bunlardan farklı olarak kendi şahsî görüşünü zikretmiştir. Burada Taberî'nin, mezhep ya da ekol yarıştırmamanın aksine, kendisine yöntem olarak aldığı dilbilimsel kural ve yaklaşımlardan hareketle, ayetlerin en sahih manasına ulaşmaya çabaladığını görüyoruz. Bu durum bizlere Taberî'nin, dil okullarının sadece dil kurallarından hareket eden davranışlarını aştığını göstermektedir. Nitekim bunu yaparken de anlaşılması zor ayet ibarelerini basit bir mantıkla anlamaya çalışarak manaya uygun bir dil tahlili arayışına girmektedir.

Çalışmamızda dil ihtilafları üzerinden dilbilimsel yöntemlerin önemini, Taberî tefsiri örnekliğinde tespit etmeye çalışırken birtakım zorluklarla karşılaştık. Bu zorluklardan biri, Taberî'nin tefsirinde kullandığı dil ve üslup ile alakalıdır. Birbirinden kopuk gibi gözüken, kapalı veya gereğinden fazla uzatılmış cümleler, tekrarlar ibarenin doğru bir şekilde anlaşılmasında bizlere güçlükler doğurdu. Taberî'nin birçok ayetin tefsiri hususunda yaptığı seçimlerin el-Ferra'nın da seçimleri olduğunu gördük. Fakat el-Ferra'nın tefsirinde daha kısa ve anlaşılır olan bu ibareler, Taberî tefsirinde zorlukla anlaşılmaktaydı. Bunun sebebinin, Taberî'nin birbirinden farklı görüşleri inceleyip delillendirdikten sonra bunları kendi tercihi ile harmanlayarak vermek gibi bir yola girmesi olabilir. Aynı şekilde, Mahmud Şakir'in mukaddimesinde belirttiği gibi, Taberî tefsirinin hacimce büyük olması ve günümüze ulaşana dek çok fazla istinsah aşaması geçirmesi bu anlaşılma zorluğunu arttıran bir etken olarak görülebilir. Tüm bu zorluklara rağmen Taberî tefsiri bizlere, mütekaddim dilcilerin görüşlerine, özellikle de kitapları bize ulaşmayan birçok âlimin dil konusundaki yaklaşımlarına ulaşma imkânı vermektedir. Aynı zamanda Taberî'nin tefsirinde kullandığı çok sayıdaki, ister Basrî ister Kûfî olsun, ıstılahî terimlerin nahiv alanındaki bilgilerine de ulaşmaktayız. Taberî,

tefsirinde sergilediği bu tutum ve yaklaşımla da Kur'ân'ın doğru anlaşılıp açıklanması hususunda çok önemli katkılar sağlamaktadır.

Sonuç olarak, iki büyük ekol olan Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki söz konusu dil ihtilafları, dilbilimsel tefsir yaklaşımlarına zemin oluşturmuş ve Kur'ân'ın en doğru şekilde anlaşılması büyük ölçüde Arap dili ve edebiyatının kural ve kaidelerine bağlanmıştır. Bunun içindir ki, iki ekol arasındaki kural ve kaidelerin farklılığı, ayetlerin anlaşılmasında büyük bir zenginliği de beraberinde getirmiştir. Taberî'nin, tefsirinde yer verdiği dilbilimsel çabalar, tefsirdeki bu dilbilimsel faaliyetlerin ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Nitekim Taberî'nin, ayetin tefsirinde iki ekol arasındaki dil ihtilaflarından kaynaklı farklı görüşlere öncelikle yer vermesi ve doğru bulduğu görüşü delilleriyle birlikte temellendirip tercih etmesi, yanlış olduğunu düşündüğü görüşleri de delilleriyle birlikte çürütmesi, bu çabanın en güzel örneklerindendir. Böylece Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki dil ihtilaflarını temel alarak ele aldığımız dilbilimsel yönelişin önemini ve tefsire etkilerini Taberî tefsiri açık bir şekilde bizlere sunmuştur.

KAYNAKÇA

ABDULHAMİD, Ebu Reca Muhammed Muhyiddin bin eş-Şeyh Abdulhamid bin eş-Şeyh İbrahim, *Şerhu Katru'n-Neda ve Bellus's-Sada*, Arslan Yayınları, İstanbul, b.t.y.

el-AFGANÎ, Sa'id, *Min Tarîhi'n-Nahvi*, Daru'l-Fikr, el-Camiatü'l-Lübnan, Beyrut. b.t.y, 14.04.2017, el-Mektebetü'l-Waqfeyatü

AHMED, Muhammed Halefullah, ENİS, İbrahim, MUNTASIR, Abdulhalim, es-SIRALÎ, Atiyetu, *el-Mu'cemu'l-Vasit*, Kahire, 1972, İkinci Baskı

ALBAYRAK, Halis, "Taberî'nin Kıraatleri Değerlendirme ve Tercih Yöntemi", AÜİFD, 2001, c:XLII, sy.101, s.97-130

ATİYYE, Hudeyl Muhammed, el-MUNİRAVÎ, Yusuf, *Eseru İhtilafi'l-İrab fi Tefsiri'l-Kur'an*, el-Camiatu'l-İslamiyetü, Gazze, 2009

BABAÎ, Ali Ekber, "Taberî'nin Tefsiri ve Tefsir Metodu", Misbah: İslami Düşünce ve Araştırma Dergisi, 2014, c.3, sy.7-8, s.27-52

BAKIRCI, Selami, DEMİRAYAK, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları 307, 2001

el-BEYDAVÎ, el-Kadi Nasiruddin Ebi Said Abdullah Ebi Ömer bin Muhammed eş-Şirazi, *Tefsiru'l-Beydavi Envaru't-Tenzil ve Esreru't-Te'vil*, Darü'l-Fikir, Beyrut-Lübnan, 1996, c.1-4

CAFER, Abdu'n-Nebiiyi Muhammed Mustafa Heybe, *İhtilafu'n-Nuhati Simaruhu ve Asaruhu fi'd-Dersi'n-Nahviyyi*, Camiatu Ümmü Derman el-İslamiyye, Sudan, 2009-2010

el-CAMÎ, Abdurrahman, *Şerhu'l Kafiye(Molla Cami)*, Salâh Bilici Kitapevi, İstanbul, 1976

CERRAHOĞLU, İsmail," Muhammed İbni Cerir et-Taberî ve Tefsiri", AÜİFD, 1968, c.16,sy.1, s.79-101

DAYF, Şevki, *el-Medarisu'n-Nahviyye*, 7. Baskı, Daru'l-Mea'rif, Kahire, 1992, 10.03.2017, el-Mektebetü'l-Waqfeyatü

DERVİŞ, Muhyiddin, *İ'rabu'l-Kur'an ve Beyanuhu*, c. X/297, Daru'l-İrşad, 4.Baskı, Humus-Suriye, h.1415,(el-Mektebetü's-Şamile)

ed-DİMEŞKİ, Ebi'l Feda el-Hafız İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Darü'l-Fıkr, Beyrut-Lübnan, 2002, c.1-4,

ed-DİMEŞKİ el-HANBELİ, Ebu Hafs Ömer bin Adil, *El-Lübab fi Ulumi'l Kitab*, Darul-Kutubil İlmiye, 1.baskı, thk. eş-Şeyh Adil Ahmet ve eş-Şeyh Ali Muhammed Maud, Beyrut/Lübnan, 1998 (el-Mektebetü's-Şamile)

DURMUŞ, İsmail, "Nahiv", TDV İslam Ansiklopedisi içinde, c.32, s.300-306

EBU DELVU, Ahmed Muhammed, TALAFİHA, Emced İsa, "el-Hilafu'n-Nahviyyu ve Hakikatu'l-Medarisi'n-Nahviyyeti", el-Belkau li'l-Buhusi ve'd-Diraseti, 2013, c.16, sy.2, s.55-86

EBU MATAR, Emced Vefik, "Eseru İhtilafi'l-İ'rabi fi Tefsiri'l-Kur'an-i'l-Kerim", Gazze Üniversitesi, 2011

el-ENBARİ, Kemaleddin Ebi'l Berekat Abdurrahman b. Muhammed bin Ebi Said, *el-İnsafu fi Mesaili'l Hilaf Beyne'n-Nahviyyin el-Basriyyin ve'l-Kûfiyyin*, el-Asriyye, c.1-2, Beyrut, 2012

el-ENDULUSİ, el-Allame Ebu Hayyan, *Tefsiru'l-Bahri'l-Muhit*, Darü'l-Fıkr, el-Mektebetü el-Şamiletü

ERDİM, Enes, "Basra ve Kûfe Arap Dili Ekollerinin Amiller Özelinde İhtilafları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16:1, 2001.

ERGİN, M. Cevat, "Basra ve Kufe Ekollerinin Kullandıkları Farklı Nahiv Terimleri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.V, sy.1, Diyarbakır, 2003

el-EVSAT, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî el-Ahfeş, *Meani'l-Kur'an*, El-mektebetü's-Şamiletü

el-FERRA, Yahyâ bin Ziyâd bin Abdullah bin Mervân ed-Deylemî, *Meani'l-Kur'an* (El-mektebetü's-Şamiletü)

FETULLAH, Ve'sim, *el-İhtilafu fi't-Tefsiri ve Hakikatuhu ve Esbabuhu*, b.t.y.

GOLDZİHER, Ignace, "Arap dili mektepleri", çev. Süleyman Tülücü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, Erzurum, 1990

HADİCAN, Cemal Ramazan Hamid, "en-Nezatu'l-Kufiyye en-Nahviyye İnde İbn Cerir et-Taberî fi Tefsirihi", Ümmül Kura Üniversitesi, 2010

HAMUD, Hıdır Musa Muhammed, *en-Nahvu ve'n-Nuhatu el-Medarisu ve'l-Hasaisu*, Aletü'l-Kütüb, I.Baskı, s. 250-252, Beyrut-Lübnan, 2003, (el-Mektebetü'l-Waqfeyatü)

HAMUDE, Fethi Beyumi, *Ma Fate'l-İnsafu min Mesaili'l-Hilâfi*, b.t.y.

HATHÂT, Emanuddin, "el-Cuhudu'n-Nahviyyetü fi Tefsiri't-Taberî", *Mecelletü el-Ulumu'l-İslamiyye*, Halep Üniversitesi

HUDEYR, Muhammed Ahmed, *el-Edevatu'n-Nahviyye ve Delalatuha fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Mektebetül Enculü'l-Mısriyye, Kahire Üniversitesi, Kahire, 2001

HURİYYU'L-HURİ, Abdulilah, *Esbabu İhtilafi'l-Mufessirine fit-Tefsiri Ayati'l-Ahkam*, Kahire Üniversitesi, 2001

İBN AHMED, Muhammed, *Hallu'l-Meâkid Şerhu'l-Kavaid*, Salah Bilici Kitapevi, İstanbul, 1966

el-İMAM, Emin Babkir Muhammedul Emin, "İbn Cerir et-Taberî ve Cuhuduhu en-Nahviyyetu fi (Tefsirihi Camii'l-Beyan)", Ümmü Derman İslami Üniversitesi, 2012

KOÇ, Mehmet Akif, "Taberî Tefsirini Anlamak Üzerine I", AÜİFD, 2010, c.LI, sy.1, s.79-92

MAHALLİ, Celaledin; es- SUYUTİ, Celaledin, *Tefsir-i Celaleyn*, Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul b.t.y.

MERCAN, Rufail, NAİM, Mezid İsmail, "Ebu'l-Hüseyin İbn Terrave ve Arauhû fi'n-Nahvi ve's-Sarfi", *Mecelletü Camiati Teşrin li-Diraseti ve'l-Buhusi'l-İlmiyyeti: Silsiletü'l-Adabi ve'l-Ulumi'l-İnsaniyyeti*, c.27, sy.2, Suriye, 2005

el-MEYLANİ, Muhammed bin Abdurrahman El Ömeri, *Şerhu'l-Muğni*, Salah Bilici Kitabevi

el-MISRÎ el-MALİKÎ , Ebu Muhammed Bedrüddin Hasan bin Kasım bin Abdullah bin Ali el-Muradî , *Tavdihu'l Mekasıdı ve'l-Mesaliki bi-Şerhi Elfiyyeti İbn Malik*, thk.Abdurrahman Ali Süleyman, c.2, s.708, Daru'l-Fikri'l-Arabi, 2008 (el-Mektebetü's-Şamile)

MUHAMMED, İ'tidal Abdulhayy Hacı İsa, "en-Nahvu'l-Kufiyyin fi Tefsiri'l-Bahru'l-Muhit", Camiatu'l-Hurtüm, 2007

ÖNEN, Hacı, "Taberî Tefsirinde Kelime Tahlil Metodu", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2016, c.8, sy.1, s.217-233

RİZKU'T-TAVİL, es-Seyyid, "el-Hilafu Beyne'n-Nahviyyine", Ummul Kura Üniversitesi, el-Mektebetü'l Faysaliyye, Mekke-i Mukerreme, 1984

SABUNİ, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefasir*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, c.1-3

SARMIŞ, İbrahim, Arapça Dilbilgisi, s.164, Esra Yayınları,Konya

es-SUYUTİ, Celalüddin Abdurrahman, *ed-Durru'l-Mensur fi't-Tefsiri bi'l-Me'suri li's-Suyuti*, Darü'l-Fikr, el-Mektebetü el-Şamiletü

es-SUYUTİ, Celalüddin Abdurrahman, *el-Behcetü'l-Merdiyye fi Şerhi'l-Elfiyye*, İslami Kitaplar, Midyat, b.t.y.

es-SUYUTİ, Celalüddin Abdurrahman, *el-İtkan fi-Ulumi'l-Kur'an*, thk.:Muhammed Ebu'l-adl İbrahim, el-Mektebetü'l-Asriyyetü, Sayda-Beyrut, 2008

eş-ŞEVAVİRE, Yasmin Halef, el-Esalibu'n-Nahviyyetü Fi Tefsiri't-Taberî "Camiu'l-Beyan an-Te'vili ayil Kur'an", Mûte Üniversitesi, 2011

et-TABERÎ, Muhammed İbn Cerir, *Cami'ul Beyân fi Te'vili Âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Şakir- Mahmud Şakir, Tab'atü Müessesetü'r-Risaleti, b.t.y. el-Mektebetü's-Şamiletü

TANTAVİ, Muhammed, *Neş'etü'n- Nahv ve Tarihu Eşhurî'n- Nuhât*, 2. Baskı, Daru'l-Mearif, Kahire, h.1119, 14.03.2017, el-Mektebetü'l-Waqfeyatü

TÜTÜN, Sevgi, "Taberî Tefsirinde Hz.Aişe'nin Rivayetleri ve Tefsir Metodu", İstem, 2010, Yıl:8, sy.16, s.99-111

el-UKBERÎ, Ebu'l-Bekâ Muhibbuddin Abdullah b. Hüseyin, *el-Lubbab fi-İleli'l-Binai ve'l-İ'rab*, Dâru'l-Fikr, Dımışk, 1995. (el-Mektebetü's-Şamiletü)

VELEDU EBBAHU, Muhammed el-Muhtar, *Tarîhu'n-Nahvi'l-Arabiyyi fi'l-Meşrik ve'l-Mağrib*, Daru'l-Kitabu'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrût-Lübnan, 2008, 14.03.2017, el-Mektebetü'l-Waqfeyatü

YAŞAR, Naif, "Taberî'nin Tefsir Hermenötiği", 15.11.2017, https://www.researchgate.net/publication/301948831_Taberi%27nin_Tefsir_Hermenoti_gi

YILMAZ, Hasan, "Modern Dönem Kur'ân Yorumunda Dilbilimsel ve Semantik Yöneliş", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, c.4

Mecmuatü's-Sarfi, Mektebetü Yasin, İstanbul, 2007

DİB Kur'an-ı Kerim, 03.08.2017, <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf>

ÖZET

Tez; giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş kısmında öncelikle araştırmanın konusu ve önemi daha sonra çalışmanın yöntemi ve kaynakları açıklanmıştır.

Birinci bölümde; Basra ve Kûfe ekollerinin tarihsel gelişimi ve temsilcileri anlatılıp; Basra ve Kûfe ekollerinin ihtilaflı dil görüşlerine zemin hazırlayan yöntem ve yaklaşımlarına kısaca değinilmiştir.

İkinci bölümde, öncelikle Basra ve Kûfe ekollerinin ihtilaflı oldukları i'rabî mevzular çalışma kapsamı dahilinde tespit edilerek, ana hatlarıyla maddeler halinde açıklanmıştır. Sonrasında ise Taberî tefsirinde tespit ettiğimiz, i'rabî mevzular ve bu mevzular hususunda Basra ve Kûfe ekollerine ait görüşlerin zikredildiği ayetler tespit edilmiş, gerekli değerlendirmeler ve açıklamalar yapılmıştır.

Sonuç kısmında ise, Taberî'nin tefsirinde genişçe yer verdiği iki ekolün i'rabî mevzulardaki yaklaşımları üzerinden, dilbilimsel yöntemin tefsir üzerindeki göz ardı edilemez etkisi belirtilmiş ve genel bir değerlendirme yapılmıştır.

ABSTRACT

Thesis consists of introduction, two main sections and conclusion.

The introduction highlights the subject and importance and then methods and sources of the thesis.

In the first part, historical development and representatives of Basra and Kufa schools is mentioned, and then methods and approaches of the Basra and Kufa schools, that prepare the ground for their controversial language views is briefly discussed.

In the second part, controversial i'rabi positions of Basra and Kufa schools are determined within the scope of the study and are outlined in the main lines. Thereafter, i'rabi positions determined in the Taberi's tafsir and the verses that mentions the opinions of the Basra and Kufa schools with regard to that positions are determined, and necessary evaluations and explanations are conducted.

In the conclusion, the effect of linguistic method on tafsir is discussed with reference to approaches of two major schools on i'rabi positions which Taberi discusses in detail in his tafsir, and in addition, a general evaluation is conducted.